

A VÁROS

Írta:

Szalay József *dr.*

a szegedi Dugonics Társaság elnöke.

Szeged, 1933.

A „Városkultura” kiadása.

Prometheus nyomda, Szeged.

Az emberi közösségek közül a város az, amely csalódásig olyan, mint az élő szervezet. Ennek oka, hogy a városnak fizikai és lelki jelenségei és törvényei vannak. Emberi és városi szervezet annyiban is hasonlatosak, mert annál is, ennél is a lélek mozgatja a fizikumot, viszont ez utóbbinak az állapota befolyásolja a lélek működését. Ez a két tényező mindkét organizmusnál erős és állandó kölcsönhatással van egymásra. Ha Kassából kiszippantanák hetvenezer lakosát, nem lenne többé város, hanem – bár modern alakban – olyan muzeális érték, mint az agyag alól feltárt babilon-assziri városok. Népe meg város híján talaját veszített s ősidőkre emlékeztető szervezetlen horda lenne. Hogy a város fizikumában a lakosság tartja a lelket, erre csattanó bizonyítékok a katasztrófák által megsemmisülésre ítélt városok, melyeket a polgárság közösségi lelke teremtett újjá. Viszont úgy a múltban, mint a jelenben arra is vannak esetek, hogy a romlott közszellem tönkretesz a várost. A város viruló fizikuma életörömmel boldogítja, míg a senyedő elcsüggeszti a lakosság lelkét.

színpadán emberi komédiák és tragédiák játszódnak le s ennek a színpadnak a kulisszái a városok. A kulisszák maguk is mozognak; hol előtérbe nyomulnak, hol háttérbe kerülnek; hol a dicsőség tűzében ragyognak (Velence a negyedik keresztes háborútól a törökök előnyomulásáig, illetőleg Amerika fölfedezéséig), hol a mulandóság hamuja hull rájuk (Velence a 18. század kezdetétől fogva); majd óriássá növekednek (Róma a császárok fénykorában), majd pedig eltörpülnek (Róma a birodalom kettéosztásától a renaissance-ig) s esetleg belezuhanak a sülyesztőbe (Ninive, Assíria fővárosa).

A város fontosságát részben fizikai és lelki jelenségei domborítják ki, részint az a körülmény, hogy a városok nagyszámú embert, sőt magát a nemzetet s bizonyos viszonylatokban az egész világot érdeklik. Amidőn az emberiség a városok jelentőségének tudatára ébredt, nemcsak leíróan, hanem elméletileg is kezdett a várossal foglalkozni. Jogi, technikai, orvosi, gazdasági s bölcsészeti tudományok szempontjai találkoztak az idevonatkozó tanulmányokban. Ezeknek a nézőpontoknak az összesűrűsödése, mondhatnók vegyi hatása keletkeztette a modern várostudományt. Ennek a fiatal tudománynak a problémái – különösen a világháború után – abba az élen járó sorba nyomulnak, hol a politika, a társadalom s a közgazdaság égető és fájó kérdései okoznak fejtöréseket a gyakorlat és az elmélet embereinek.

A haladó élet szakadatlanul bővíti a várostudomány tárgykörét s olyan kérdéseket is odautal, amelyekről az előző nemze-

déknek sejtelve sem lehetett. Irodalma szinte árvízszerűen dagad s joggal igényt tart a legfelsőbb iskolák tanszékeire is. A városra vonatkozó gyakorlati ismereteket és elméleti tanokat a tárgyalás megkönnyítése okából három fogalom alá lehet csoportosítani. Ezek a város *biológiája*, *pszichológiája* és *pathológiája*. Az első a város keletkezésével, alakbeli viszonyaival és életjelenségeivel foglalkozik, a másik a vallási, szellemi, erkölcsi, társadalmi, politikai élet nyilvánulásairól ad számot s a harmadik a város betegségeinek okait, jelenségeit s a betegség által létrehozott elváltozásokat kutatja.

A város története.

Szerteágazók a város keletkezésére vonatkozó vélemények. Az egyik a védelmet hozza fel okul, a másik a közlekedési alkalmasságot, a többi a kereskedelmet, a fejlődési, a főpapi, a főúri székhelyet, a vallásbeli tevékenység végezhetését, a nyereségek bőségét stb. Bár ezek a hatótényezők magukban is létrehozhatnak várost, abban rendszerint több ilyen ok működik közre. *Cholnoky* Jenő szerint a városok eredettől fogva a politikai hatalom *várai*, a vallás *templomai*, a társadalmi vonzás *fórumai* és a gazdasági anyagcsere *vásárterei* körül alakulnak.

Mindén valószínűség szerint úgy létesültek a lakott helyek, hogy a primitív emberek a természet mostohaasága és a vadállatok támadásai ellen magukat megvéendő, barlangokba vagy vizek fölé emelt

cölöpépítményekbe húzódtak. Mikor aztán sokasodtak és különösen fémekből fegyvert tudtak kovácsolni, telepeik is megnövekedtek s több telep vagy önként vagy parancsszóra összeolvadt. Ezek a telepek leginkább ott fejlődtek, ahol szárazföldi- és víziutak lehetővé tették a közlekedést, vagy pedig a tenger partján, mely a védelmen kívül élelmet is nyújtott. Több ember együttéléséből önként következett, hogy az élelem, lakás és ruházat elsődleges szükségletein túl egyéb igények is támadtak, amelyek kézművességet hívtak életre, míg az utak révén megindult a javak kicserélődése. A telep élére a család vagy törzs öreg férfija személyében vezető került. A vezetést gyakorlati okok állandósították. Évezredek múlásával a Vénekből lettek a főpapok, a fejedelmek s a hadvezérek. Rend szerint mindhárom tisztséget egy erős marok ragadta magához. Az istenség közvetítői s a hatalom birtokosai maguknak tágabb és erősebb hajlékot emeltettek, a közösség ügyeinek intézésére tisztviselőket, szolgákat alkalmaztak, az élet- és vagyonbiztonság védelmére harcosokat s rabszolgákat tartottak, a földművelést, ipart, kereskedelmet, sőt a művészeteket is felvirágoztatták. Mindennek következményéül a népességében megsaporodott, sőt társadalmi osztályokra is elkülönülő telep élesen elvált a nomád világtól. Végül az együttélő s így egymásra tált lakosok köz- s magánviszonyai is bizonyos szabályozást igényeltek; a vallási parancsok, az elődöktől örökölt szokások tiszteletbentartása s a köre, fára, ércre rótt rendelkezések révén kicsirázott a jogélet. Az ő s a Babylonia királyá-

nak, Hammurabinak négyezer évvel ezelőtt kőre metszett s magánjogokra, bűncselekményekre stb. vonatkozó törvénykönyve, azután a mózesi Tízparancsolat, majd a görög behatású s 12 táblára írott római jog, mely a birodalommal lépést tartó kifejlődöttségében Verböczynkre is hatott s Németországban 1900-ig élt, mint pandekta jog.

Közismert, hogy az emberiség önkéntelenül is követi a nap járását. Az Ázsiában ringott bölcső már a történelem előtti időkben Nyugat felé csordult ki; később is onnan hömpölygött a népek vándorlása: a hun, az avar, a magyar, a tatár, a török s az arab hódítás. Ez a Nyugatra való tolódás ma sem szűnt meg. Közép-Európa szerencsére a magyarság is Szent István óta – arccal Nyugat felé van fordulva, míg Nyugat-Európa Észak-Amerika felé tekint. Ezzel szemben a modern Nyugatról szinte ösztönszerű védekezésül a technika szegeződik Kelet felé.

Az ókor városaival, mint a további korok kultúrájának alapvetőivel részletesebben kell foglalkozni.³

Elő-Ázsiában, Kis-Ázsiában, Afrikában s Európában a Földközi-tenger melletti s az azokkal szomszédos területeken alakultak történelmi nevezetességű városok. A régészeti ásatások azt látszanak bizonyítani, hogy a keresztény időszámítás előtt már öt-hatezer évvel Mezopotámia, a Tigris és Eufrát közti síkság volt a városodási folyamat első színtere. A folyó torkolatánál feküdt a sumér Eridu

³ A Tabula Peutingeriana és H. Kiepert Atlas antiquus, Berlin, 1867. térképe nyomán.

⁴ Dávid Antal. Babel és Assur. 1926.

tőle északra Ur, Ábrahám szülővárosa, továbbá Uruk, a Gilgamesz-eposz főhősének székvárosa,, majd Surupak, mely »már régi volt, mikor az istenek elhatározták, hogy vízözönt támasztanak«. Lagas romjai őrizték meg a sumér kultúra és művészet leggyönyörűbb emlékeit. Végül Nippur, ahol később Bél istennek szentélyt, a királynak székelyet s a papoknak könyvtárral fölszerelt iskolát építettek. Ugyanis ez a csatornázás folytán rendkívül termékeny terület korán felkeltette a sémi fajú népek: az akkádok, az amurriták, az asszírok stb. bírvágyát. így keletkezett Babylonia. Hasonne-vű fővárosát vastagfalú királyi palota, a nyolcemeletes Babel torony és Szemirámisz függőkertje, egy lépcsőzetes, terraszos építmény ékítette. Szuzaváros törmelékei közt találták meg Hammurabi király törvénykönyvét. Baby Iont a tőle északra eső asszírok hódították meg. Városuk, a gazdag Ninive őrizte a világ legrégebbi könyvtárát. Szargon város falai és kapui bikaszobrokkal voltak ékesítve. A babilon-asszir művészet fejlettségéről nemcsak építészete, hanem arannyal, ezüsttel, bronzal, elefántcsonttal dolgozó iparművészete is tanúskodik. A csillagászatban alapvető munkát végeztek. Ékírással rögzítették meg gondolataikat; megfejtésük igazolta az ó-testamentum földrajzi és történeti adatait. – Óperzsiának a Dárius és Xerxes palotáival díszített Persepolis volt a fővárosa, azonban a királyok Szuzában is fényes udvart tartottak. Baktria nevű tartományuk fővárosa volt a Herodotos által is említett Baktra, jelenben Balch, később az arab tudomány és művészet központja. A perzsák színes zománcburkolatokat, ezüst edényeket, selyemszöveteket készítettek; majd a kerámia, a szőnyegszövés és a miniatűrfestészet terén alkottak

⁵ Napjainkban Sauvage francia építész stílus-törekvése feltámasztotta.

maradandó becsű tárgyakat. Mágusaik a papi hivatalon kívül gyógyítással s bűvészkedéssel foglalkoztak. Irodalmuk korán fejlett; elég legyen csak a Sahnamet, Firduszi költeményeit, a Gulisztánt s a Hafiz verseit említeni. – Nagy Sándornak a perzsák elleni hadjáratában résztvevő Seleukos Nikanor az előbbinek ázsiai hódításain lett király s birodalma határát egész a Gangeszig kitolta és a kereskedelmi gócponttá fejlődött Seleukiát és Antiochiát alapította. – A Kaspi tenger melletti médeknek jeles városai voltak az aranyozott várral ékes Ekbatana, Aspanada, ma Iszpahán sokezer palotával és karavánszerájjal s Bagistane a csiszolt sziklafallal, melyen dombormű és óperzsa felirat hirdeti Dárius király győzelmét. – A velük szomszédos parthusoknak Ptolomaeus alexandriai csillagász és földrajzíró szerint huszonöt nagy városuk volt, a legnagyobbat Hekatonpylosnak, százkapusnak hívták. – A szír parton letelepedett feníciaiknak ugyancsak évezredekkel Krisztus előtt létesültek Beerot, ma Beirut, Szidon, Tirus nevű városai. Mint az ókor legélelmesebb és legmerészebb kereskedői nemcsak Ázsia, Afrika s a Földközi-tenger népei közt bonyolítottak le cserekereskedelmet, hanem fölhatoltak Britanniáig s borostyánért a Keleti-tengerig. Ők közvetítették az ismereteket (betűk használata), a műipart (üveg, biborfestés). Gyarmatokat alapítottak: Gadert (Cadix), Uticát, Carthagót és a mai Marseille őseit. – Az arameusok földjén, Szíriában, az Antilibanon lábánál a termékenységenél fogva »paradicsom kertjének« elnevezett síkságon fekvő Damaszkus többször volt különböző királyok székhelye. Keresztező útjai fontos kereskedőhellyé avatták. Acélpengéje, selyem damasztözeve, rózsaolaja versenytárs nélkül állott. – A Szíriától délre eső Palesztinában, a bibliai Szentföldön Dávid zsidó király Jeruzsálemet tette székhelyévé. Fia Salamon építtette a templomot, a kirá-

lyi palotát, a város falát. Kr. után 70-ben Titus a népes várost bevette, lakóit szétszórta. A Krisztus sírját magába foglaló első templomot nagy Konstantin építtette. Váltakozó sorsa rendjén a 12. században keresztény királyság volt. Címét II. András óta a magyar királyok is viselik. Ma minden vallásnak megszentelt helye. Rajta kívül még ezek voltak a Krisztus idejebeli nevezetesebb városok: Jerikó, Hebron, Caesarea (Jeruzsálem kikötővárosa), Betlehem (Jézus születési helye), Emmaus, Samaria, Szichem, Kapernaum, Tiberias, Názáret, Kana, Gadara stb. – Szíriától keletre egy pálmafás oázis közepén feküdt Palmyra, a Közép-Ázsiával folyó kereskedés karavánállomása. Fejedelmének, Zenóbiának sorsa példázza történetét. A nagy-ravagyó asszony le akarta rázni a rómaiak szövetségét. Csatavesztés után fogolyként kellett Rómában a diadalszekér előtt lépkednie s kicsiny faluban morzsolta le életét. Híres városa elpusztult s ma mint igénytelen helység szerénykedik a hajdani dicsőség romjain. – Arábiának a szomszédokkal állandóan hadakozó törzsei egységes államot nem alkottak ugyan, azonban a karavánkereskedés révén Petra jelentős városukká fejlődött. Arab fordítás tette ismertté az ind forrásra visszavezethető perzsa meséket, az Ezeregyéjszakát. – Kis-Ázsiában a különböző népek állandó küzdelmei miatt tartós életű birodalom nem alakulhatott. Városai az őskereszténység idején is jelentős szerepet játszottak. A vagyonos kereskedő lidek utolsó királya Krózus, Sardesben halmozta föl mesés kincseit. Ephesusban, Artemis templomát Herostratos gyújtotta fel. – A frigeek Kizikos városa középületein kívülliliomból készült arckenőcséről volt híres. – A miziai Pergamonban a tudomány és művészet kedvelő Attalidák színházat, gymnasiumot, könyvtárat létesítettek. Az egyiptomiak a papyrust monopolizálván, itt kezdték az íróhártyát pergament

néven alkalmazni. Niceát a keresztény hitvallást megállapító zsinata tette emlékezetessé. – A bithynusok a Boszporusz déli végén Kalcedont alapították; ma Konstantinápoly tengerparti külvárosa.

— A műkincseket gyűjtő Mithridatesek pontusi tartományának Kerasus városából került a cseresznye (latinul: cerasus) Rómába. Dardanos a Dardanelláknak adott nevet. – A galata néven szereplő és elgörögösödött kelták Ankyra (Ankara) városa ma a török birodalom fővárosa; Gordium nevét a Nagy Sándor feloldozta csomó mondája örökítette meg. – Kilikia fővárosa Tarzus Pál apostol születési helye; bölcsészeti iskola működött benne. – Troas vidékének fővárosa Trója, a Homéros Iliásából ismert háború színhelye. – Kariának városai Knidos az Aphrodité-kultusz központja volt; Halikarnassos őrizte Mausolos király síremlékét; Miletis több görög bölc s író születési helye. – Az eolok alapította Szmirnát a kereskedelem tette gazdaggá és széppé. Szőnyege világcikk.

— Kappadokia a cirkuszi lovak szállítója; fővárosa Mazaka. – Pizidia városainak romjai görög-római műveltségről tanúskodnak. – Likiának a római hódítás idején huszonhárom városa volt szövetségben. – A később Spanyolországba vándorolt ibérek földjéből Georgia lett. Hajdan Harmosika, most a kereskedelmi utak metszőpontján lévő Tiflisz a fővárosa. – A Kaspi tenger melletti Atropatenének Gazaka és Uera, végül Armeniának Tigranokerta és Artaxata voltak a fővárosai.

A Tigris és az Eufrátesz öntözte vidékhez hasonlóan az élelem, a víz s az építőanyag bősége településre, városalapításra jelölte ki Egyiptomot is a Nílus alsó folyásánál. Dinasztiái nagy templom, és piramis építők. Alattuk a városok egész sora: Memphis, Sais, Theba, Luxor s a Vörös tenger partján az indiai út állomásaként Berenike keletkezett. Ma romhalmazok. – A tőle délre eső Etio-

pia műveltségi fokát városai bizonyítják. Napatában, a régi fővárosban, ahol a templomokat sziklába vágták, a papok ragadták magukhoz a hatalmat, a királyok versenytársul Meroet építették. Az Egyiptommal folytatott küzdelmük egy epizódját Verdi-nek a suezai csatorna megnyitására szerzett Aida c. operája örökítette meg.⁶ – Az orvosairól híres Kirene város adott nevet annak a tartománynak, amelyik Egyiptomtól nyugatra a Földközi tenger partján terült el. A görög hitrege ide helyezte a Hesperidák kertjét. – Innen nyugatra esik Carthago s végül Mauretaniának Tingis nevű (ma Tanger) fővárosa.

A Balkán félsziget legészakibb részén a hajós és kalóz illírek és dalmátok telepedtek meg. Jelesebb városai Senia (Zengg), Idára (Zára), Scodra (Skutari) voltak. – Az albánok fővárosa Albanopolis néven szerepelt. – Tőlük délre feküdt Epirus» Dodona híres jóshellyel. – Ugyancsak az északi területeket ülték meg a thrákok s a makedónok. Az előbbiek jelesebb városai Abdera, mely a korlátolt kisvárosaisságnak lett a névadója,⁷ továbbá a Boszporusz partján Byzantion, a mai Konstantinápoly. Sorsuk idővel a makedónéhoz fűződött, kiknek királyai a görög műveltségű Fülöp s különösen fia Nagy Sándor világbirodalmat teremtettek.⁸ Városalapításaik: Thessaloniki, ma Szalo-

⁶ A zeneszerzők előszeretettel nyúlnak a zabolátlan keleti vértől lüktető témákhoz. Ilyenek a többek közt Meyerbeer: Az afrikai nő, Goldmark: Sába királynője, Saint-Saens: Sámson és Delila, Strauss Richárd: Salome és Elbert Imre Tamora c. operája.

⁷ Ch. M. Wieland: Die Abderiten c. regénye görög környezetben pellengérezi ki a biberachi és mannheimi nyárspolgárságot.

⁸ Alakját számos monda övezi. Az első magyar könyvet róla a 16. század második felében

niki, Philippi, melyet Brutusnak és Cassiusnak Kr. e. 42-ben a triumvirekkel vívott csatája tett történelmileg nevezetessé⁹ és Egyiptomban a ma is virágzó Alexandria. Phárosi világítótornya a világ csodája volt; könyvtárában Caesar idejében kilencszázezer könyvtekercset őriztek. Amaz rég kialudt, emez rég elhamvadt. – Az Elő-Ázsiában hajnalodó s az Égei-tenger mellékén meghonosodó kultúra Mikéné városban érte el a tetőpontját. Az északról benyomuló görög pásztorok ennek a romjait ülték meg s alapították idő jártával városaikat: Athént, Spártát, Korinthost, Thébát, Sámost, Argost, Farsalost, Megarat, Messenét, Miletost stb. Az ország sajátos szárazföldi és vízi tagozódása következtében nem alakult ki görög államegyeség, hanem a városállamok a hegemoniáért egymással majd háborúskodtak, majd szövetkeztek. Mint mozgékony kereskedők, gyarmatokat alapítottak: Odessost, mely később mint Várna a magyaroknak a török elleni csatavesztése révén lett világraszóló esemény színhelye, Zankle-Messanát, az 1908 évi földrengéssel sújtott Messina ösét, a szicíliai Szirakuzát, Archimedes városát, dél Galliában a feneciai telep folytatásaként Mass aliát (Marseille). Görög városok népesítették be Chersonesos-Tauricát, a mai krimi félszigetet s a szigeteket: Lesbost, Salamist, a boráról és mézéről híres Ciprust, Krétát, melynek knozosi temploma volt a labirint s a szobrásziskolájáról nevezetes Rhodost. A görögség állandó háborúskodása ellenére az antik demokrácia (Perikies), a tudomány, főleg a bölcsészet, az irodalmi nyelv, a dráma, a képzőművészetek kincseivel ajándékozta meg a világot.

Heltai Gáspár adta ki Kolozsvárott ezzel a címmel: A Nagy Sándornak, a macedónok győzhetetlen királyának históriája.

⁹ Shakespeare Julius Caesar c. darabja után szállóige lett: Philippinél találkozunk.

A terjeszkedő római birodalom Görögországot. Achaia névvel provinciává sűlyesztette, de szellemének meghódolt.¹⁰ (Ráfáel vatikáni falfestménye: az Athéni iskola.) Az ókorban a görög városok napja deelt. Európa és Ázsia között elhelyezkedve kultúrájuk sugarát egyaránt árasztották keletre és nyugatra s gazdaságuk hatóerejével magukhoz kapcsolták mind a két égtájat. Szellemük azért jutott inkább nyugaton kivirágzáshoz, mert azt ott méltó; tanítványok, a rómaiak hasonították át.

A homályos eredetű etruszkok felső Itáliában-letelepedve, tizenkét, kőfalakkal kerített, csatornázott, kikövezett, templomokkal ékesített város-állam keretében jelennek meg a történelemben. Művésze-tük a bronz- és agyagszobrászaton, falfestésen s fémművességen kívül az építkezésben nyilvánult meg s ezt meghódítóik, a rómaiak tőlük tanulták el. Ott, ahol a Tiberis gázlója a művelt etruszkoknak s a latin földműveseknek termeivényeik kicserélésére módot nyújtott,¹¹ a környék hét halmán épült Róma. A szomszédos néptörzsek leigázása s külső háborúk után a római birodalom a provinciákkal együtt a Hadrianus britanniai falától az Euphratesig terjedt. Provinciái voltak *Rhaetia* Augusta Vindelico-rium – Augsburg, Curia – a svájci Chur, Tridentinum – Trient városokkal; *Noricum* Juvanum – Salzburg, Lentia – Linz, Virunum – Klagenfurt vá-

¹⁰ Horatius: A római költészetről c. epistolájában erről így ír:

»A meghódított Graecia viszont
Meghódította durva győztesét
S átülteté a parlag Latiumba
A tudományt s a művészetet.«

Horatius költeményei Csengery János átültetésében. 1922.

¹¹ H. G. Wells: A világtörténet alapvonalai, 232. 1.

rosokkal; *Gallia*¹² Lutetia Parisiorum-Paris, Lugdunum – Lyon, Burdigata – Bordeaux, Cenabumi Aureliani – Orleans, Argentoratum – Strassburg, Colonia Agrippina – Köln, Durocortum – Rheims, Genava – Genf, Massilia – Marseille, Augusta Taurinorum – Torino, Mediolanum – Milano, Placentia – Piacenza, Bononia – Bologna, Patavium – Padova, Cremona, Mantua, Genua, Verona, Aquileja, Ravenna városokkal;¹³ *Helvetia* Aventicum-Avenches fővárossal; *Hispania* a karthágóiak alapította Cordubaton-Cordova, Cartagenán és Barcelonán s a keltiberek fővárosán Numantián kívül Merida, Sargentum és Tarragona városokkal; *Britannia* Londinum – London, Eburacium – York városokkal; *Moesia* Singidunum – Belgrád, Naissus – Nis városokkal s a mai Constanzához közel a Fekete tenger partján Tomi, az Ovidius száműzetési helye; *Dácia* Decebal egykori fővárosa Sarmizegetusa – a hunyadmegyei Várhelyen kívül Napoca – Kolozsvár, Apulum – Gyulafehérvár, Potaissa – Torda, Tibiscum és Serdica – Sofia városokkal. Az utóbb *Pannóniának* elnevezett provinciában a rómaiakat megelőzően a kelták alapították Vindobona – Bécsset, egyéb városaik: Carnuntum, Scarbantia – Sopron, Sabaria – Szombathely, Arabona-Győr, Brigetio – Szöny s Aquincum – Buda. Római városok voltak még: Sopianae – Pécs, Altinum – Mohács, Siscia – Sziszek, Mursa – Eszék. – A római birodalomtól 395-ben a keleti rész Bizánc székhellyel elszakadt. A következő században a határon túlról friss erejű népek napja kelt s az elpuhult, közügyek iránt közömbös nyugati birodalomra az enyészet fellege borult (476). A lélekszámban mind jobban növekedő, vagyonban dús-

¹² Flavius Josephus szerint Galliának 1200 városa volt.

¹³ Venetia – Velence csak 810-től kezdve szerepelt.

káló, az élvező és fogyasztó főváros Rómának városépítészete, annak ellenére, hogy a középkorban márványából meszet égettek, romjaiban is csodált alkotásokat hagyott az utókorra. A római patríciusok és a plebejusok, a szenátus és a vagyontalanok százados küzdelmei a jogalkotást fejlesztették remekbe; míg a görög szellemtől termékenyített irodalom klasszikus művekkel gazdagította az európai kultúrát. Városai jellegre nézve ekként különböztek egymástól. Egyetlenül Róma, a főváros volt az *urbs*, a többi *oppidum*. Az időt is alapításától számították: *ab urbe condita*.¹¹ A *civitas* polgárjogot jelentő szó átszármazott az olyan városokra, melyeknek lakói polgárjoggal voltak felruházva s ügyeiket önállóan intézték. A *civitates liberae* a birodalom területén lévő olyan városokat illette, melyek függetlenségüket római fennhatóság ellenére is megőrizték. *Municipium*oknak azokat a hieghódított városokat nevezték, melyek önkormányzatot élveztek s lakosságuk szavazatjog nélkül római polgárjoggal volt felruházva. – *Coloniákat* a meghódított városokba telepített katonákkal és veteránokkal területbiztosítás érdekében létesítettek. A gyarmatvárosok önkormányzatának ügyeit *magisztrátus* intézte. A birodalom alkonyán Itália többi városában, Beneventumban, Neapolisban, Florentiában, Perusiában, Tarentumban stb. fiatal élet vérkeringése indult, míg Róma ábrázatára kiült a *faciès hippokratika*. Róma egyelőre lejátszotta világtörténeti szerepét: megalapozta Európát.

A felsoroltakon kívüli területek nem kapcsolódtak bele az ókori civilizációba. Rajtuk nomád hordák s barbárok (*scyták*, *szarmaták* stb.) hullámai gyűrűztek egy-

¹⁴ Ez a címe a Livius nagy művének is, mely a város alapításától Kr. e. 9-ig 142 könyvben írta meg Róma történetét.

mással viaskodva a maguk és barmaik életfentartásáért. Időnkint egy-egy gazdagsága miatt megáhitott várost dúltak fel, vagy piacán rabszolgákat bocsájtottak áruba. Az ázsiai oázis-városokat betemette a homok s hazánkfiára, *Stein* Aurélna várt a feladat, hogy azokat ennek a századnak az elején feltárja.¹⁵ Az India mögötti terület csak sejtelemszerűen derengett a képzeletben. Az Óceánon túli szárazföldről az embereknek fogalmuk sem volt, hiszen ultima Thulenál (Shetland-szigetek) vége volt a világnak.

Az ókor városaiból évezredek során sok elpusztult, vagy átalakult. Gyakran csak a helyük s a nevük maradt meg, folytatásuk azonban már új város alakjában jelentkezik. Ha nem is egészen úgy történt Trója pusztulása, amint azt Homeros örökbecsű Iliasa megénekelte, de az bizonyos, hogy több városka rétegeződött egymásra, amíg a romokat *Schliemann* ásatásai hosszú álmukból életre keltették. Közel ezer évig virult Afrika északi pontján Róma versenytársa, a pun Karthago, a hatalmas kereskedő város. Scipio földdel egyenlővé tette, majd Augusztus gyarmatosította, mire újra föllendült, a saracénok elpusztították, helyébe a spanyolok Goletta erősségét építették s ma a francia protektorátus alatt levő Tunisz tartomány hasonnevű székvárosa.

Az ókor városainak története több tanulsággal szolgál. Mindenekelőtt fényt derít a település okaira. Mivel a kereskedelmet az árucseré jelentette, a tömeges szál-

¹⁵ *Stein Aurél*: Homokba temetett városok. 1908. – Romvárosok Ázsia sivatagjaiban. 1913. Mindkettőt angolból átdolgozta Halász Gyula.

litás az utak, különösen a karaván- és a viziutak találkozását kereste. Ez a szempont irányította a tengerparti gyarmatok alapítását. Ilyen helyek könnyítették meg a hadakozó csapatok felvonulását is. A felvirágozást meggyorsította, ha a környék gazdag volt a föld kincseiben. A víz bősége hasznalhajtóvá tette az agrár-művelést, a föld építési anyagot: fát, követ, agyagot, szurkot,, esetleg ércet is szolgáltatott. Az ilyen telep lakossága rohamosan szaporodott; kifejlődött benne a polgári, a papi s a hadi igazgatás; föllendült az építkezés, az ipar, a kereskedelem, a tudomány, a művészet; megszokasodtak a szórakozás és a sport alkalmai, végül kialakult a társadalom. Az ókori ember szervezőképessége azonban – a római birodalom kivételével – kimerült a város falainál. Tulajdonképpen a városban összpontosult az állam. A többi terület ideig-óráig s akkor is csak a fegyver erejénél fogva, vagy jobbik esetben gazdasági érdekből kapcsolódott az u. n. fővároshoz. Ha az ellenség másnak az országát meg akarta hódítani, elfoglalta, vagy elpusztította a városokat s ezzel területi fennhatósága automatikusan ki volt terjesztve. Ez azért nem állandósult, mert egyes fejedelmek és hadvezérek kiválóságára volt alapozva. Haláluk után rendszerint a bomlás, melyet az új fejlődés időszaka követett. Ezért cserélnek a városok sűrű váltakozásban gazdát. A rómaiak értettek a birodalom szervezéséhez, nemcsak megkímélték a meghódított városokat, hanem nekik saját jogukat is adományozták. A római világbirodalom leginkább azért mondott csődöt, mert a Nyugatot és Keletet egyesíteni akarta. Nem

sikerült ez a nagyratörő terv sem a perzsáknak, sem a makedónoknak, sem a görögöknek. És nemcsak a római birodalom, hanem az egyház is nyugatira és keletire szakadt. Az izlám sem tudta a két égtáj kapcsolát tartóssá tenni. Napoleon is Kelet kapuján, Oroszországban zúzta véresre homlokát. Ennek az az egyik oka, hogy nincs olyan teherbíró földi szervezet, mely egyszerre a Nyugatot és a Keletet huzamosabban lenne képes a vállán hordozni. A másik meg az, hogy a két égtáj emberei lelkileg soha sem hangolhatók össze. Ez mindenesetre megnyugtató Európára nézve.

Az emberek tömörülésének az az alakja, melyet ma város névvel illetünk, mintegy ezeréves. Európában a 7. század óta kezdenek a városok feltünedezni, de csak hosszú fejlődés után alakultak ki. Virágzásuk a 13-15. században bontakozott ki. Már keletkezésük okaira nézve is élesen különböznek az ókor városaitól. Az a közkeletű állítás, hogy a középkor kedvezett a városoknak, részint rajtuk kívül álló, részint belőlük fakadó okokban gyökerezik. Az első csoport tényezői: az ókori felfogással szemben az egyéni szabadság felülkerekedése; a nyugati kereszténység és császárság egyesítő irányzata, mely a nomádságot helyhez kötötte; az ősi népjogokat termékenyítő római és kánonjog; a Keresztes háborúk, melyek a Kelettel kereskedelmi összeköttetést létesítve, az irgatlan vagyon mellett az ingónak is becsületet szereztek; s végül, de nem utolsó sorban a tudományok újraéledése: a renaissance s ebből folyóan a humanisztikus gondolkodás és érzés; Michelet szavával élve: *a világnak és az embernek felfedezése.*

A második csoport elemei: a város urainak jogadományozása, a polgárság szabad társulása gildek s céhszervezet alakjában, a városkok számbeli szaporodása, erkölcsi és szellemi igényeik fokozódása s ennek a válás, a tudomány, a művészet, az iparművészet s a társadalom terén való kielégítése s végül az ipar és a kereskedelem szülte vagyonosodás.

A nyugatrómai birodalom bukását követő századok ingatag királyságai közül elsőnek a Francia- és Németország öse, a frank birodalom emelkedett ki, mely Nagy Károly idején a pannóniai Dunától s az Elbától kezdve az Atlanti óceánig s az Északi tengertől a Földközi-tengerig terjedt. A népvándorlás okozta zűrzavaros világban az emberek az élet és a megélhetés biztosításáért vagy a maguknál erősebbnél hűbéresként kerestek oltalmat vagy a hatalom birtokosainak lakóhelye körül tömörültek. A vár körüli település magja a Burg volt. A lakosokból lettek a Bürger, magyar kölcsönző szerint polgár. A fejedelmek, az egyházi és világi főurak a székhelyül választott városnak saját anyagi érdekükben is védelmet biztosítottak. Katonáikon kívül a polgárság is fegyvert viselt. Fegyverzetük a páncél s a lőfegyver; a kevésbbé tehetőseké a dárda, a Spiesz volt. Ezek a Spieszbürgerek elődei a kicsinylő mellékízzel illetett nyárspolgároknak. A privilégium meg a jogi védelem szárnyát terjesztette ki a polgárokra. Igaz, hogy ezt a város urai koronkint megnyirbálták. A kereskedők s az iparosok gildekbe, céhszervezetekbe tömörültek s ekként anyagi jólétüket biztos alapra fektették. Vallásos érzéstől készletve, monumen-

tális templomokat emeltek s az igények fokozódásával megindultak a köz- és magán-építkezések is. A palotákat fényűzően, a polgári lakásokat kényelmesen bútorozták, gazdagon öltözködtek, ékszereket viseltek, a nagy ivásokon kívül nemesebb szórakozást is kerestek, ünnepélyeket rendeztek (nanterre-i rózsakirályné választás, frankfurti népmulatságok császárkoronázás alkalmával) s ha merev formák közt is, de társaséletet kezdtek élni. Az élet- és vagyónbiztonság, a jogi és társulati kedvezmények, a vagyonszerzés lehetősége, a munkaalkalom, a finomult életmód kellemességei s a tanulmányosság sok embert csábított a városba. A városok a kereskedelmi s az ezzel egyértelmű s fölényt jelentő gazdasági téren versenyeztek egymással, viszont azonos érdekekből szövetkeztek is. Így védelem okából a rajnai s a sváb városok s kereskedelmi célokért; a Hanza. Ez utóbbi Lübeck vezetésével körülbelül száz várost egyesített. Jelentős szerepet játszottak benne Hamburg, Bréma, Köln, Braunschweig, Danzig, Riga. A Hanza a 13. század közepétől korlátlanul uralkodott Észak-Európa kereskedelmén, sőt az angol, svéd és orosz piacokon is. Gazdasági hatalmát Amerika fölfedezése törte meg; a nyugatra terelődött kereskedelem angol és holland városok kezébe került. A gazdagság a városokat irigyeltté tette, ami miatt gyakran kellett rablólovagokkal életre-halálra megküzdeniök. Amelyik város jobban kímélte a véré, mint a pénzét, zsoldos seereget fogadott. Vagy mint Dijon cselekedett 1513-ban: az ostromló svájciakat egyszerűen megfizette és menekült. A fejedelmek a háborúban a városokat kemény adókkal súj-

tották s a seregek meg is sarcoltak. Azonban a polgárság szívós akaratereje, mely a közjó ügyét s a magánérdeket ugyanazonosnak tudta, csakhamar behegesztette a viszontagságok sebeit.

Időrendben elsőül az olasz városok: Velence, Génua, Firenze, Pisa, Milano, Bologna, Palermo, Messina, Nápoly jutnak hangadó szerephez. Mivel a középkor elején a kereskedelem .színhelye a Földközi-tenger volt, nevezett városok mind a négy égtáj felé Európa egyéb városaival szemben túlsúlyt biztosító energiához jutottak. Ezt a Keresztes háborúk is fokozták, melyből a hadakozók szállítással s kereskedelmi összeköttetések létesítésével busás hasznot húztak. Nem vetették meg a rabszolgakereskedést sem. Gyapjú, selyem, szövet és üvegiparuk magas fokra emelkedett. Bankári tevékenységük az akkor ismert világ számbajöhető piacait érdekkörébe vonta. Velence dukátja, Firenze florinoja a legkeresettebb valuta lett. A tudományt s a művészetet felvirágoztatták. Belviszályaik s az egymással való versengés ellenére állandóan gyarapodtak. A nagyhatalommá nőtt Velence, továbbá Génua, Firenze, Pisa saját törvényhozással, igazságszolgáltatással, pénzzel, diplomáciával, szerződésekkel, kereskedelmi gályákkal és konzulátusokkal, hajóhaddal és hadsereggel a szuverenitás minden kelékét feltüntetik.

A ma legnagyobb részt Belgiumhoz tartozó Flandriának városai közül Bruges már a 7. században feltűnik. A 13. században kereskedelmi és művészeti központ. Templomai, városházája, vásárcsarnoka s magánépületei révén megőrizte középkori jellegét. A szövőiparáról híres Gent Artevelde Jakab polgár emlékét őrzi, aki a 14. század elején a város szabadságára törő flandriai gróf ellen küzdött sikerrel. Brüsszel, mely a krónikákban Bru-

csella, mocsártelep néven szerepel, 6. századi főpapi alapítás.

Az északeurópai városok közül Koppenhága, a melynek neve kereskedő kikötőt jelent, a 13. század közepén kapta városi kiváltságait. A dán királyság székhelye lett. Trondhjem 11. századbeli székesegyházában koronázták a norvég királyokat, Visby és Bergen a Hanza tagjai voltak. Ez utóbbi vásárain cserélték ki a halászok fogásainak eredményét élelmiszerekért s ruházati cikkekért. Az angol parton, szemben Franciaországgal van »Anglia kulcsa« Dover, mely ötödmagával külön kormányzó alatt mint cinque ports szerepelt. Kiváltságaihoz tartozott az is, hogy a király koronázásakor ők vitték a mennyezetet. Valamennyit felülmúlta azonban a fallal körülvett London, mely már a rómaiak idejében jelentős város volt. Nagy Alfréd király, az »ország tanító«-ja, fővárossá tette. Kiváltságai, szervezete hétszáz évre tekintenek vissza. Szintén római telep helyén épült Anglia koronázó érsekének székhelye, Canterbury. Cambridgenek már a 12. században van tudományos intézménye. Egyetemét mint stúdium generale-t a pápa 1318-ban erősítette meg.

Kr. u. 843-ban az egykori Virodonum olyan történelmi esemény színhelye volt, melynek hatása ma is világraszóló. Jámbor Lajos három fia: I. Lothar, Német Lajos és Kopasz Károly osztották fel egymás közt a frank birodalmat. A verduni szerződéssel kezdődött Franciaország és Németország. Ezerhetvenhárom év múlva ugyanitt találkoztak az eredetileg egy fajú testvérek: félévig hasztalanul vívta a német haderő rettenetes tűzérségi párbaját a franciáéval. Az ifjú Franciaországban a Karolingok korát (843-987) a hűbérurak garázdálkodásai töltötték be; csak a 12. században sikerült őket VI. Lajosnak a városok segítségével annyira amennyire megfékezni. Az ország székvárosa már a

10. században Paris lett s a 13. században száz-ezer lakost számlált. Színhelye a Bertalan éjnek, az 1780., 1830. és 1848. forradalmaknak, a Napkirály és a Napóleonok ragyogásának, a kommün borzalmainak. Valamennyi város közt talán a Paris címerében van a legtalálóbbról jelmondat: *Fluctuat nec mergitur*; hullámszik, de el nem merül. – Cambrait nyugati kalandozásaik során a magyarok 954-ben kifosztották. Velence egykori hatalmát mutatja, hogy 1508-ban II. Gyula pápa, XII. Lajos és Miksa császár itt ligát kötöttek ellene. – A champagnei borkereskedés központját. Reims VII. Lajos emelte várossá. A 13. század elején kezdték építeni királykoronázó székesegyházát, melyet nem átallották a világháborúban katonai figyelővé berendezni, ami miatt a németek bombáitól erősen megsérült. – Az Aurelianus római császár nevéből keletkezett Orleans elnevezése; ez meg felszabadítójának Jeanne d'Arc-nak adta az »orleansi szűz« melléknevet. Előbb a merovingi királyok, majd az orleansi hercegek fővárosa. Az utvonalak kedvezése révén kereskedelme régóta jelentős. – Attilának Aetiusszal Troyes melletti csatáját catalaunumi csata néven jegyezte föl a történelem. A várost püspöke közbenjárására megkímélte. A 9. században grófság fővárosa lett. Mai neve Châlons-sur-Marne. A másik hasonhangzású várost Chalou-sur-Saône-t a magyarok kirabolták. – Nemcsak Franciaországnak, hanem Európának egyik legrégebbi városa a feníciai alapítású Marseille, a Földközi tenger legnagyobb kikötője. Forgalma a szuezi csatorna megnyíltával nőtt nagyra. II. Rákóczi Ferenc 1717 őszen itt szállt hajóra, hogy Törökországba utazzék. – Lyonnak I. Ferenc alapította selyempára első a világon. A 11. században mint szabad város a német birodalomhoz tartozott, de 1307-ben a francia királynak hódolt meg. Grenobleban van »a félelem és gáncsnélküli lovag« Bayard

(1476-1524) szobra és sírhelye. – A borkereskedelem központja, Bordeaux már mint Burdigata főváros volt. Az araboktól, a normannoktól sokat szenvedett, – Dijon, Burgundia egykori fővárosa apátsági alapításnak köszöni keletkezését. – Beauvaist, mely már a 10. században grófsági székhely volt, 1482-ben Bátor Károly ostromolta. Mint Eger-nél történt, itt is az asszonyok vették ki sikeresen részüket a védelemből. – A német-francia Eriszalmának, Elzász-Lotharingiának volt fővárosa az ősi Strassburg. Polgárai a 13. század közepén vívták ki püspökükkel szemben függetlenségüket. A világháború után ismét Franciaországhoz került. – Ezt a sort még Amiens-nal, Lille-lel, Montpellier-rel, Nantes-tal, Narbonne-nal, Tours-ral, Toulouszal, Toulon-nal stb. lehetne folytatni.

Genfet sorsa egymást követően római, burgund, frank, német s francia uralom alá sodorta. A szavojai hercegek három századon át törekedtek az ipara (óra- és ékszergyártás) s a kereskedelme révén gazdag város birtokbavételére. Végül a bécsi kongresszus Svájchoz csatolta. A 16. század közepén Kálvinnak ott tartózkodása által vallási központiságra emelkedett. – Bern várát V. Berthold 1191-ben építtette a nemesség ellen. A 14. században a svájci szövetséghez csatlakozott. Folyton gyarapodott, azonban kormánya oligarchikussá vált, mert a város felett csak kétszáz család rendelkezett s ez csak a francia forradalom idején szűnt meg. 1848 óta Svájc fővárosa. Különössége a Bärengraben, melyben ősi címerének mintegy megelevenítéseül állandóan tartanak medvétet.

Az ibériai félszigeten a rómaiakkal összeolvadt nyugati gótok királyságát a 8. század elején az arabok semmisítették meg; uralmuk 1492-ig tartott. Cordoba, Granada, Sevilla s Toledo városaikban ma is csodálat építészeti remekműveket alkottak. Iparuk (toledo-i penge, kordován bőr) töké-

letességével kereskedelmük fejlettsége párosult. – Burgos (burgo = vár) városházáján nyugosznak a Herder hőskölteményével a Corneille drámájával megörökített Cid, a legendás hős hamvai. Madridot cíár 10. század, okirat említi. II. Fülöp székvárosává tette. Baicelona mindenkor fészke volt a fölkelésikneic. 1256-bar alkotott tengerészeti törvénykönyvét mindenütt elismerték.

Németország legrégebb városainak egyike Worms. Kelta eredetű, már a rómaiak idejében püspöki székhely volt. Birodalmi gyűléseket tartottak benne. A 30 éves háborúban a különböző seregek megsarcolták. – Speyer a 4. században püspökség volt. A népvándorlás idején elpusztult, de a 7. században újraépült. Dómja császári temetkezöül szolgált; közben magtárnak használták; a jelen század elején helyreállították. – A római telepítésű Aachenben a 16. század közepéig koronázták a német császárokat. A 8. századból származó székesegyházának magyar kápolnája is van. Másik magyar vonatkozása, hogy Nagy Lajos királyunktól kereskedelmi kiváltságokat kapott. – Augsburg is maradandó emlékű a magyarságra nézve: 955-ben itt szenvedett vereségük után abbahagyták rablóhadjárataikat. Birodalmi városi rangra emelkedett. Patrícusai és egyszerű polgárai százados küzdelmet folytattak egymással a város kormányzásáért. – Trier mint az Alpokon túli római impérium egykori fővárosa valóságos múzeuma a régiségeknek. Városjogaiért hosszasan viszálykodott érsekeivel, ami csak a 16. század végén jutott nyugvópontra. – A legrégebb külső városokhoz tartoznak Regensburg s Rothenburg ob der Tauber. – A szász hercegek székvárosának, Wittenbergnek vártemplom ajtajára szegezte ki 1517 október 31-én Luther Márton a reformációt megindító 95 tételét s ugyanebben a városban égette el a nyilvánosság előtt a kiátkozó pápai bullát.

Majd az Eisenach melletti Wartburgban irodalmi munkásságot folytatott. Résztvett a marburgi colloquiumon a még tizenöt évi küzdelem után születése helyén, Eislebenben elhunyt. – Marburgban lakott a Wartburgból száműzött s később szentté avatott magyarországi Erzsébet 1231-ben bekövetkezett haláláig s kórházában betegeket ápolta. – Nagy Károly kiváltságai vetették meg Mainz, Gutenberg szülővárosának alapját. A 13. században a rajnai városok szövetségének élén állott. – Magdeburgot a 9. és 10. században kereskedelme s egy bencés kolostor virágoztatta fel. Polgármestere, a fizikus Guericke Ottó 1654-ben mutatta be Regensburgban a fejedelmeknek a légüres s csak a légnyomás legyőzése után szétválasztható félgömböket. – A szász Henrikek kedvelt városa a virágzó Goslar, a középkorban politikai központként szerepelt s emiatt dúlásoknak is esett áldozatul. Mint a Hanza tagja visszaszerezte régi fényét. Műemlékei a Kaiserworth nevű céhházán kívül a városháza, a császárház! s a klostrom. – A Babenberg grófok tulajdonában volt Bamberg már 902-ben megjelenik a történelemben. Püspöksége emelte jelentőségét. Az 1004 óta létező, román stílusú dómjának lovasszobra állítólag Szent István királyt ábrázolja. – A Dürer és Hans Sachs városa Nürnberg, a 14. és 15. századi épületek által megőrizte középkori jellegét. Rövidáruai és játékszerai mint »norinbergi áruk« világszerte ismertek. – A sörgyártás fészket, Münchent a Wittelsbachok virágoztatták fel. Művészi gyűjteményei több százados múlttal dicsekedhetnek. – Ugyanígy a szláv telepből keletkezett Drezdái is, melyet a »rokoko hazája« melléknévvel becéznek. – Erfurt segítségét vette igénybe Habsburgi Rudolf, amikor a rablővárat elpusztította. Ma a kertészet és a magkereskedelem centruma. – A magyar vonatkozásokban gazdag egyeteméről és a munkásjóléti intéz-

ményekkel kapcsolatos optikai gyáráról híres Jéna már a 12. században szerepel. – A Goethe s a Rotschild-ház városának, Majna-Frankfurtnak nemcsak a története, hanem a pénzpiaca is régi. Császárokat választottak s koronáztak benne. Sok fontos gyűlés zajlott le falai között. Az itt 1871 május 10-én létrejött békekötés fejezte be a német-francia háborút. – A vasban és szénben gazdag Vesztfáliában Dortmundnak kereskedelme egykor az orosz földre is kiterjedt. A harmincéves háborúban majd elpusztult. A legújabb korban úgy ezt, mint Essent a Krupp-gyár virágoztatta fel. – Münster eredetileg kolostor, monasterium körül települt. Innen a neve. A városháza Friedensaal nevű termében írták alá 1648-ban a vesztfáliai békét. – Köln a polgári akaraterő és áldozatkészség ragyogó példaképe. A 13. században hosszas küzdelemmel vívta ki szabadságát, a 14. században már a céheiből választották a tanácsot és a polgármestereket s a 15. században a maga költségén egyetemet építtetett s megteremtette a leggyönyörűbb gótikus templomot, a dómot. – Berlin a 13. században kapott városi jogokat, 1442-ben a Hohenzollerneknek székhelye lett. Nagy Frigyes korától számít emelkedése, mely a 19. században európai mérték szerint példátlan lendületet vett. – A hatszázezer lakosú Boroszlót, melyben minden harmadik ember iparos vagy kereskedő, lengyel, francia, majd német települők teremtették. A csehek pusztításai ellen Hunyadi Mátyás védelmezte meg hathatósan. – A szláv Lipzi faluból lett urbs Lipzi, a mai Lipcse. Keresztező utjai révén elsőrangú kereskedővárossá fejlődött. 1813 októberében a róla elnevezett csatában félmillió ember gigászi küzdelme Napoleon vereségével végződött. – Düsseldorf, Halle, Hannover, Heilbronn, Kassel, Odera-Frankfurt, Osnabrück, Rostock, Stettin, Stuttgart, Ulm, Wetzlar, Wiesbaden, Würzburg és még sok német város

ugyanígy példája lehetne a középkori városi jogok, művelődés és gazdaság történetének.

Amikor a Nagy Károly alapította Ostmark a Babenberg családnak jutott, az árumegállító jog révén meggazdult Bécs lett a székhely, majd a Habsburgi Rudolfé, miután a magyarok segítségével a cseh Ottokárt legyőzte. Előkelő megszállói Hunyadi Mátyás és Napoleon voltak. 1804-ben lett az osztrák császárság fő- és székvárosa és 1892 után Gross-Wien. – A cseh alapítású Prága vár körül települt. A Hradsinon II. Ottokár királyi palotát építtetett. 1618-ban vallási okokból forradalom színhelye s ezzel megindítója a németiséget darabokra szaggató s a franciákat megszilárdító harmincéves háborúnak. – Olmützöt már 863 óta emiitik az okiratok. Itt koronázták Hunyadi Mátyást cseh királlyá s itt mondott le V. Ferdinánd a trónról. Az 1848. szabadságharc után várában őrizték a magyar politikai foglyokat. – A 9. századi alapítású Brünnek Spielberg várában is sok magyar siratta elvesztett szabadságát. – A 13. században kaptak városjogot a gyönyörű fekvésű Graz és Innsbruck. – Festői tájék szempontjából méltó versenytársuk a kelta telepítésű Salzburg, Mozart szülővárosa. – A régi Ausztriából a világháború után Trieszt és Trient Olaszországhoz kerültek. Az utóbbiban a 16. században megszakításokkal tizenhét évig ülésezett a katolikus egyházra nézve oly nagyfontosságú u. n. tridenti zsinat.

A középkor keleti városai nem járultak az európai művelődés gazdagításához. Az összeköttetés a Keresztes háborúk idejétől kezdve különösen Konstantinápolyal rendkívül élénk volt, azonban ez háborúskodásra vagy kereskedelemre szorítkozott. Kétségtelen, hogy a keleti szellem termékenyítőleg hatott az európai tudományosság-

ra, különösen a bölcsészetre, azonban ez nem az ottani városok érdeme.

A középkort követően a városokra is új korszak virradt. A népvándorlástól a vesztfáliai békekötésig dúló háborúk elültek s mintha az országokon végigsöprő ragályok Mors imperátorának is kicsorbult volna a kaszája. A városok a felégetések, a mészárlások, sarcolások s a népességcsökkenés sebeit lassankint kiheverték. Megszilárdult voltuk valósággal példaképpül .szolgált az államok kialakulására. Mikor azonban a kisebb-nagyobb államok szerkezete állandósult, a tanítvány a színről félretolta mestert: a városok politikai jelentősége aláhanyatlott. Annál nyilvánvalóbbá lett azonban gazdasági, kulturális és társadalmi súlyuk. A gazdasági gyarapodás életfájukon friss rügyeket fakasztott. A 13. század óta csírázó kapitalizmus nemzetközi viszonylatokban is kezdte csápjait nyújtogatni. Amerika felfedezése s ennek nyomán a vállalkozási kedv dagasztotta vitorlások óceáni forgalma, a további földrajzi fölfedezések, a technika haladása s különösen a gőzgép feltalálása s mindezek hatásául a tőkegazdaság végleges kialakulása azok a tényezők, melyek a polgárság energiáján túl a középkori városokat fizikailag és lelkileg átalakították. A városok már nem szorultak várra, hanem inkább a világkereskedelem irányváltozásához simulóan előnyös belföldi, nemzetközi és földrészek közötti forgalomra törekedtek. Új városok keletkeztek, úgy hogy számuk csak Németországban a kétezret fölzötte. Gazdasági haladásuk menete meggyorsult: az iparusból munkaadó, a műhelyből gyár s a kereskedőből vállalkozó

lett. A város lakói közül sokan meggazdagodtak, de még többen elszegényedtek. Ez utóbbiak számát a földjüket és a műhelyüket vesztett kisemberek bevándorlása szaporította, miáltal előállott egy új városi tényező: a proletariátus. A 16. század eleje, a nagy művészi korszakot jelentő cinquecento hatása is mind erőteljesebbé vált. A tudományok hadszínterén a természettudományok nyomultak előtérbe és segítették elő a technikai találmányokat. A városok politikai alacsonyrendűsége azonban csak addig tartott, amíg a polgárság alsóbb rétegében felcsillant a politikai érvényesülés iránti törekvés, amely nemzedékről-nemzedékre erősödve, kitermelte a demokráciát. Mindez a folyamat úgy a középkor végén, mint az újkor kezdő századaiban célkitűzések és programok nélkül ment végbe, tudatossá csak a francia forradalmat követő legújabb korban vált.

Az újkorban az államfők is közreműködtek a városok fejlesztésén. A császárság bukásával elomlott Róma a pápáknak, Páris a Lajosoknak, Bécs a Habsburgoknak, Berlin a Hohenzollerneknek köszönheti a modern alapvetést, Szent-Pétervár a cárnak, Madrid II. Fülöpnek, Karlsruhe Károly Vilmos badeni örgrófnak az alapítást. A fejlődési székhely biztonsági és gazdasági okokból eleinte sűrűn változott. Mikor azonban kikristályosodtak az országok, a nagyságuk különleges jogosítottsága miatt is tekintélyessé vált városban, lehetőleg az ország középpontjában – mintegy egyensúly biztosításként – állapodott meg a székhely, így Spanyolországban Madrid, Franciaországban Paris, Oroszországban Moszkva,

Poroszországban Berlin, Belgiumban Brüsszel. Németalföldnek ugyan Amsterdam a fővárosa, de állása csak tiszteletbeli, mert az államfő és a kormány székhelye Hága, Rómában két főváros van: Olaszországé és a Szentszéké. Vagy nemzeti akarat teremtette meg a fővárosokat, mint az északamerikai Egyesült-Államokét, Washington, a New York államét Albanyt és legújabban az ausztráliai Commonwealth-ét, Canberrát abból a célból, hogy a kormányt s a törvényhozást működésében milliós városnak forrongó életlűtetése ne zavarja. Az amerikaiak fővárosuk semlegesítésében annyira gondosak, hogy a washingtoniaknak szavazati joguk sincsen. Politikai okokból lett Konstantinápoly helyett Ankara az új Törökország fővárosa és Oroszországban Szent Pétervár (Leningrad) helyett kétszáz év után ismét Moszkva.

A felsorolt hatókokon kívül még egyéb körülmények is közrejátszanak, hogy valamely település várossá minősüljön, illetőleg, ha már város, vonzóereje megsokszorozódjék. Ilyenek a vallásos érzés és kegyelet gyakorlásának alkalma, a hadászati érdek, a felsőbb szakoktatás, a képzőművészetek, a vásárok, a gyógyforrások, a sport, a repülő állomások, a bányászat, a halászat, sőt a szerencsejáték üzhete. E tényezők közül egy városnál egyszerre több is jelentkezhet s ez által azt kiemelve a sablonos városok sorából, szinte eszményivé varázsolják.

Az amerikai városok a 17. és 18. század angol, hollandus, francia és spanyol gyarmatosításoknak köszönhetik keletkezésüket. Népeességük rohamos gyarapodásában azon-

ban oroszlánrésze van az európai bevándorlásnak. Az aranymezők s a petróleumkutak mellett szinte a földből nőnek ki a városok. Oklahomában Syndert vasútállomással, szállodákkal, bankokkal, áruházakkal egy pénteki napon építették. Ugyanott Thomas City egy délután készült s még aznap meg is jelent helyi újságja. Így érthetők a tornádó pusztításáról szóló hajmeresztő tudósítások: a rettentő erejű vihar forgácsként ezrével szórja széjjel a gombamódra nőtt városok faépületeit.

A felhozott példákból kiviláglik, hogy a városok eredeti színhelye a mérsékelt égöv síksága volt. Településre bizonyára a legalkalmasabb, mert ez a klíma nem kényezteti, de nem is sanyargatja, hanem munkára ösztönzi a népeket. Később azonban nem hatott riasztólag, ha akár »a Grönland örökös hávára, akár a forró szerezsen homokra« estek és fészket raktak az emberileg megközelíthető magasságokban is, mint például Dél-Amerikában 3000 méterrel a tengerszín fölött. A spanyol hódítás előtti Mexikóban sziklákba vájták a városokat. Vannak különösségek is. Kanton város lakosságából ma is százezer ember él a folyóba lehorgonyzott csolnakokon. Tripolisban, a Garian hegyen a föld mélyében ezer éve létezik a hasonnevű, mintegy tízezer lakosú s a földszínel kürtőkkel összekötött zsidóváros.

A magyar városok története.

A honfoglaló magyarság nem épített várost. Ez nem jelent műveltségbeli alacsonyrendűséget; Tacitus szerint az ősger-

mán törzsek sem szívelhették a várost.¹⁶ A Névtelen Jegyző a Gesta hungarorumban. ugyan említi, hogy Szabolcs vezér a Tisza mellett földből várat építtetett, melyet róla neveztek el s melyhez a föld népéből sokat szolgáknak rendeltek, kiket polgároknak hívtak; azonban nem volt ez város, hanem vára révén védelmet s télvíz idején szállást biztosító hely. De földrajzi értesültsége helyes, mert Szent László király ugyanitt: in civitate Szabolcs 1092-ben zsinatot tartott. A magyarság lelkében az őshaza pusztáinak képe élt s így a Kárpátok aljában is megmaradt sátorban tanyázó síkföldinek, noha egyrészt Nyugat- és Dél-európai kalandozásai során megismerhette a várost s másrészt új otthonában szinte kínálták a helyet a római fennhatóság megszűntével urafogyott s a népvándorlás alatt elpusztult városok: Aquincum, Sabaria, Apulum stb. romjai, melyeken jóval később Buda, Szombathely, Gyulaféhevár keletkeztek. A magyarság az építési anyagokban bővelkedő erdők és hegyek helyett a rónákat szállta meg, mert ez biztosított a népiék s barmainak eltartást s lovas harcosainak alkalmas terepet. Hamarosan kiderült azonban, hogy a hódított terület nagysága és a népesség száma nincs arányban. Munkáskezekre van szükség részint ahhoz, amit lenéztek: a földműveléshez, részint ahhoz, amihez nem értettek: az építkezéshez s általában az iparhoz. Az előbbi célra rabszolgákat vásároltak és zsákmányoltak; az utóbbira – különösen Szent István idejétől kezdve, – német, olasz és dalmát

¹⁶ De situ, moribus et populis Germaniae libellus-ának XVI. fejezete.

iparúzókat hívtak be. Közreműködésükkel indult meg a királyi és főpapi lakóhelyek, templomok s a körülöttük később fejlődő városok magjának építése.

Gejza fejedelem székhelyéül választotta Esztergomot, melyet ekként az első magyar várossá avatott. Itt született Szent István s itt koronázták meg. A tatárjárásig királyi székváros volt s alapításától máig érsekség székhelye. Szent István emelte városi rangra Székesfehérvárt, melyben egykor harminchat királyt koronáztak és tizenötöt temettek el; Itt tartották. 1222-ben az Arany Bullát kihirdető országgyűlést. Három évszázadon át királyi székhely volt. Szent István alapította Veszprém, Kalocsa, Csanád, Eger, Vác, Győr, Pécs püspökségeit. A vezérek korában fennállott vár körül a Gizella királyné német telepesei révén keletkeztek Szatmár és Németi városok. A Szent László városának, Nagyváradnak alapítását az 1358. évbéli Bécsi Képes Krónikának egy miniatűr képe örökítette meg: a szent király egyházat építtet. Ugyanő alapította Gyulafehérvár püspökségét. A város az erdélyi fejedelmek székhelye lett. A Klusvár körül 3 12. században keletkezett, magyar és szász lakosságú helység előbb városi kiváltságot, majd Zsigmondtól »kulcsos város« rangot kapott. Mátyás király születési helye. Számos országgyűlés zajlott le falai között. Politikai jelentőségénél fogva Erdély fővárosa, azonban a bécsi kormány Nagyszebent többször kijátszotta ellene.¹⁷

A Szent István alapította várispánságok, a későbbi vármegyék várai, illetőleg

¹⁷ *Thirring Gusztáv: A magyar városok statisztikai évkönyve. 1912.*

székhelyei is alkalmat nyújtottak városok, mint például: Pozsony és Torda keletkezésére. Az előbbibe ugyanő szász iparosokat telepített. A várost a jogi és gazdasági kiváltságok s az országgyűlések országos jelentőségre emelték. Itt fogadták el 1723-¹ban a *pragmatica sanctio*t; itt játszódott le a Mária Terézia-jelenet a »*vitam et sanguinem*« felkiáltással s végül itt szentesítette V. Ferdinánd az 1848-iki törvényeket. Torda számos országgyűlései egyikén mondták ki a székely, a magyar s a szász nemzet unióját s 1568-ban, egész Európát megelőzve iktatták törvénybe a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot.

A külföldi munkások beáramlásán kívül céltudatos telepítés is megindult első királyaink alatt. II. Géza idején a Kelet-Sziléziából származó szászok Szepességben alapítottak községeket, melyekből királyi kiváltságok alapján fejlődött ki a 24 szepesi város. Jelesebbjei Béla, Leibicz, Poprád, Szepesszombat, Felka, Igló, Nagyszalók, Szepesolaszi, Csötörtökhely. A szepesi városok főhelye már 1271-ben Lőcse, melyet azonban mint sz. kir. várost nem számítottak közéjük. 1440-ben Késmárk lett a székhely, melyet még Zsigmond emelt a többi szepesi városnál magasabb rangra. A szepesi városok közül tizenhárom – Podolin, Gnézda és Lubló kamaravárosokkal együtt tizenhatot – az állandó pénzzavarban szenvedő Zsigmond király 37.000 csehgarasért (körülbelül kétszázezer pengőért) Jagelló lengyel királynak elzálogosított s csak Lengyelországnak első felosztását két évvel megelőzően, 1770-ben kerültek vissza az országhoz.

Történetileg igazolt, hogy hazánkban a honfoglalás előtt is volt bányaművelés, mely az Árpád-házi királyok alatt felvirulva, a 15. században európai hírnévre jutott. Aranyunk és ezüstünk nemcsak a pénzverésnek, hanem a kereskedelemnek is tárgya volt. A Garamvölgy középső részén, az u. n. alsómagyarországi bányavidéken Selmecebánya, Bakabánya, Bélabánya, Körmöcbánya, Újbánya, Besztercebánya, Libetbánya városok fejlődtek a bányatelepekből. A felsőmagyarországi bányavidéken Gölnicbánya, Szomolnok, Rudabánya, Jászó, Telkibánya, Rozsnyó, Igló, míg Szatmár megyében Nagy-Bánya és Felső-Bánya voltak a jelesebb bányavárosok. Erdélyből Abrudbánya, Offenbánya, Zalathna és Toroczkó bányavárosok említendők. Az ország gazdasági rendszerében előkelő szerepet játszó sóbányászat kezdete Máramarosban a 13. század elejéig vezethető vissza. A bányák körüli községek-ből öt koronaváros alakult: Huszt, Visk, Hosszumező, Sziget és Técső. Erdélyben Dés, Kolozs, Szék és Torda városok lakói mívelték a sóbányászatot.¹⁸

Amikor a tatárdúlás után IV. Béla az ország helyreállításán fáradozott, gondja a városokra is kiterjedt. Az az okulás vezetete, hogy csak a várak és a kőfallal kerített városok védekezhetnek sikeresen a támadások ellen. Amazok létesítésére a főurakat, emezekére meg a városokat ösztönözte. Nagyobb nyomtatékul bőkezűen osztogatta az önkormányzati jogokat s a kereskedelmi kiváltságokat és a városok lakosságát kül-

¹⁸ *Wenzel Gusztáv:* Magyarország bányászatának kritikai története. 1880.

földi iparosok és földművelők betelepítésével szaporította. Trencsén, Zólyom, Korpona, Besztercebánya, Kézsmárk, Lőcse, Gölnicbánya, Beregszász, Nagyszöllős, Budavár, Szeged, a püspöki fennhatóság alá tartozó városok közül Nyitra, Gyulafehérvár, Bars mind Bélának köszönhetik városi kiváltságait vagy azok első szabatos írásba foglalását.¹⁹

Bár a jászok és kunok a honfoglalás óta részint békés beszivárgással, részint betöréseik utáni meghódoltatással helyet kaptak az országban, azonban céltudatos letelepítésük szintén Bélához fűződik. Az ország közepén, a Tisza két partján jutottak szállásaikhoz, melyek összessége Jász-Bereény fővárossal alkotta a kiváltságolt Jász-Kun kerületet. A Jászság egyéb városai: Jász-Apáthi, Árokszállás, Jász-Ladány, Kis-Ér; a Kis-Kunságé: Halas, Félegyháza, Kun-Szent-Miklós, Laczháza, Szabadszállás, Fülöpszállás, Majsza, Dorosma s végül a Nagy-Kunságé: Kardszag, Madaras, Kunhegyes, Kisújszállás, Turkeve és Kun-Szent-Márton.²⁰

IV. Béla városalapításait a magas kultúrák égtájairól származó Anjouk várostámogató politikája követte. Beszterce, Eperjes, Igló, Nagykároly, Rozsnyó, Sátoraljaújhely, Székelyudvarhely és Szentendre tőlük kapták városi szintre emelő privilégiumaikat és gazdasági kedvezményeiket. — Debrecent a tatárjáráskor szétszórt, majd

¹⁹ *Hóman Bálint*: Magyar történet. A rendiség kialakulásának kora. (é. n.)

²⁰ *A Fényes Elek*: Magyar-Országnek . . . mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben 1839. c. művében használt írásmód szerint.

visszatért lakossága újra építette. Zsigmond »civitas nostra«-nak nevezte, utódai védelmébe ajánlta, közben azonban 13.000 arany forintért Balierhi Andrásnak eladta. – 4 Tisza árterének szigetein a honfoglaláskor települt Szegedet is feldúlták a tatárok. Béla, Zsigmond s Mátyás királyok kiváltságai alapozták meg városi létét. – Zsigmond alatt lett Buda, melyet mint várost már a 13. század közepén rektor igazgatott, királyi székhely. Vele szemben a bolgár telepítésű Pest kereskedővárosként szerepelt. Budát Mátyás király fényes udvartartása, könyvtára, tudósok odagyűjtése európai hírűvé tette. Nagy Lajos Pécssett, Zsigmond Budán s Mátyás Pozsonyban alapított egyetemet (Academia Istropolitana). Az első nyomdát Hess András helyezte üzembe Budán. Sajnos, amazok is, emez is rövid életűek voltak. – Az oligarchákkal tehetetlen Jagellók kora (1490-1526) alatt indult meg a városok hanyatlása, melyet betetőzött a török másfél százados uralma.

A mohácsi vész utáni zavaros közviszonyokat a városok is megsínylették. Nemcsak a hadviselés minden nyomorúsága szakadt rájuk, hanem a támadó- és a védősegek egyaránt sarcolták azt a vagyont, melyet a polgárok százados szorgalma rákásra gyűjtött. Bár egyes felvidéki városok gazdaságilag föllendültek, azonban Buda, Pest, Pécs, Esztergom, Trencsén, Lőcse, Kassa szörnyű károkat szenvedtek, Miskolc, Zenta, Szabadka, Dész teljesen elpusztultak. Kőszeg, Pápa, Egerszeg kivédték a török támadásokat. Eger is a Dobó vezérelte kétezer emberrel visszavert 150 ezer törököt, de a későbbi ostrom alkalmá-

val császári zsoldosok árulása folytán török kézre jutott. Szolnok kétszer is megsemmisült: először a török által, aztán a Rákóczi szabadságharcok idején. Nyíregyházát a 18. század elején már a gyom is fölverte, amikor gróf Károlyi Ferenc gyarmatosítása új életre galvanizálta. Nagykikinda úgy elpusztult, hogy a helyén a Bega kiöntései folytán egy nagy mocsár keletkezett. Az alföldi városokat a török adózás fojtogatta. Nagykőröst, a régi szabadalmas várost az átvonuló hadak sanyargatták. A viszonyok kényszere alatt Kecskeméttel és Cegléddel együtt létesítette a három város közös bíraskodását. Az életében s vagyonában állandóan fenyegetett alföldi nemesség a felvidéki városokba s várakba húzódott. A rajtaütésekkel nyugtalanított s közszolgálatásokkal sanyargatott falvak népe meg a közeli városok: Debrecen, Kecskemét, Szentes, Hódmezővásárhely falai közt keresett menedéket s ezeket legalább lélekszám szerint növelte. Az átutazó külföldiek Busbecq, Leslie, Evlija Cselebi stb. siralmas képet festenek a vidék pusztulásáról s a töröklakta városok szennyéről. így teljesen érthető, hogy a török után egyes alföldi megyéket újra kellett telepíteni. A törökiárta országrészek elnéptelénítését még fokozta, hogy a törökök a magyar foglyokkal rabszolgavásárt csaptak. így hurcolták el Dobsina, Jolsva, Sepsiszentgyörgy, Karcag valamennyi lakosát. A magas váltságdíj fejében mutatkozó nyereségért a törökök s magyarok egyaránt a kiváltást valóságos üzletággá fejlesztették. A törökök várospusztításával vetekedtek a császáriaké is, Caraffa tábornok Eperjes gazdag és tekin-

télyes polgárait Thököly iránti hűségük miatt karóba húzatta, kerékbe törette. – Rabutin császári tábornok katonái 1706-ban Kiskunhalast úgy elpusztították, hogy igásmarha nem maradt s az emberek húzták a malmot és a szekeret. – Ugyanabban az évben Tordát a császári ezredek nemcsak feldiilták, hanem még a gyümölcsösét s a szőlőjét is kiirtották. – Zólyom várost a kurucok gyújtották fel; elhamvadt a levéltára is. – Az 1606. évi bécsi, illetőleg zsitvatoroki békekötés az országot királyi területre, erdélyi fejedelemségre s török területre osztotta. Ez utóbbin északon Eger, Vác, nyugaton Esztergom, Buda, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Pécs, Tolna, keleten Gyula, Nagybecskerek, Temesvár, végül a Duna-Tisza között Pest, Szolnok, Nagykőrös, Kecskemét, Kalocsa, Kiskunhalas, Szeged s Szabadka városok jutottak török iga alá. – Az 1699. karloviczi békekötés után már csak a Tisza, Maros s a Hunyad megye által határolt terület maradt a töröké. Vele szemben a középkori határvédelem módjára Arad, Szeged és Pétervárad székhellyel egy-egy határőrséget szerveztek. Végre az 1718. passzaroviczi békekötés szüntette meg a török uralmat. Ekkor a bécsi kormány Temes, Torontál és Krassó-Szörény vármegyéből Temesvár székhellyel a katonailag kormányzott temesi bánságot alkotta, melynek Becskerek, Fehértemplom, Lippa, Lúgos és Versetz voltak a városai. A temesi bánságot Mária Terézia szüntette meg. Ezáltal a három vármegyét helyreállították ugyan, azonban ezeknek és Erdélynek déli részéből katonai határőrvidéket létesítettek. Magyarország anyaterületén Fehértemplom, Karán-

sebes, Mehádia, Ónorsova, Pancsova, Titel (a csajkások zászlóalja), Újvidék, míg Erdélyben Bereczk, Csíkszereda, Hátszeg, Illyefalva, Kézdivásárhely és Sepsiszent-¹györgy városok tartoztak hozzá. Ezekkel a határőrvidékekkel szemben az volt a magyar sérelem, hogy a polgári igazgatást is osztrák rendszer szerint kezelték. A magyarországit az 1873: XXVII. t.ic.-kel, az erdélyit 1851-Jben szüntették meg.

Erdélynek Magyarországhoz való évezredes viszonyában mélyreható s városait is érintő változások állottak elő. A honfoglalástól kezdve kiegészítő része volt Magyarországnak a választó fejedelemség proklamálásánál, aminek következményéül 1571-ben Báthory Istvánt fejedelemmé választották, Utoisj fejedelme lemondásával az 1690. évi Lipót-féle diploma Magyarországtól elszakítva, korona-tartományná szervezte s így maradt az 1848-i unióig, melyet az abszolút korszak után az 1868:XLIII. t.-c. valósított meg. Az unióig három nemzet: a székely, a magyar s a szász játszott benne közjogi s politika¹ szerepet. A székelyek földjéhez az öt széken kívül Marosvásárhely sz. kir. város s Hátszeg kivételével, de Udvarhely hozzászámításával a fentemített kiváltságolt mezővárosok tartoztak. – A magyarok földjén nyolc vármegyén s Fogaras szabad vidékén kívül Kolozsvár, Gyulaféhevár, Erzsébetváros, Szamosujvár sz. kir. városok, Deés, Nagyenyed, Ó- és Ujtorda nemes városok, végül Abrudbánya, Hátszeg, Kolos, Szék, Vajdahuny ad, Vízakna s a »partium«-ból Zilah »taxás helyek« voltak. – A II. Géza alatt a Közép-Rajna s a Mosel mellékéről beköltöző szászok telepeiből fejlőd-

tek ki a következő városok: Kőhalom, Medgyes, Nagysink, Segesvár, Szászsebes, Szászváros, Szeben, Szerdahely, Újgyház, melyek Beszterce és Brassó vidékével együtt a Királyföldet alkották. – Százados üldöztetés után az örmények egy része a 17. század végén szintén Erdélybe kapott bebocsájtatást. Városaik Szamosujvár és Erzsébetváros. Élénk üzleti szellemük különösen az előbbit kereskedelmi központtá avatta,

Az alkotmány és a vallásszabadság megvédéséért sikeresen harcoló Bocskay István erdélyi fejedelem a hajdúkat vitézségükért 1605-ben megnemesítette. Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló és Vámos-Peres városaiból állott a Hajdúkerület.

Zsidók a honfoglalás óta laknak az országban. Főfoglalkozásuk a kereskedelem s a pénzkölcsönzés volt. Számos törvény és kiváltságlevél intézkedett felőlük. Ezek veleje az volt, hogy eleinte csak püspöki székhelyeken lakhattak, később bármely városban, azonban csak erre a célra kijelölt utcákban. A mohácsi vész után sok város kitiltotta a zsidókat s csak II. József engedélyezte városi letelepülésüket.

Városaink a Habsburg királyok alatt nemcsak számbelileg szaporodtak, hanem gazdasági és közművelődési fajsúlyuk is megnövekedett. A felsőmagyarországi városok Lengyelország felé, a dunántúliak nyugati irányban bonyolítottak le jelentős kereskedelmet. Az ötvös iparáról híres Brassó kereskedelmi forgalma a Hanzáig terjedt. Debrecen a kelet-magyarországit tartotta a kezében. Dés, Szolnok, Szeged forgalmát a sószállítás emelte. Ez utóbbinak valósá-

gos kereskedelmi flottája járta a déli folyóvizeket. Szászrégen a marosi tutajozás s a fiumei kikötő a tengeri kereskedelem gócpontja lett. Igaz, hogy kereskedelmünk jórészt nyerstermékekre szorítkozott, de ezek sorában foglalt helyet a borok királya: a tokaji. Iparosaink különösen ruházati cikkekkel, a szepesi lenvászonnal, barchettel, fegyverrel, bőrkészítményekkel (szamosújvári szattyán) remekeltek. Céhszervezeteik erejét mutatja, hogy Nagyszebenben már a 14. század közepén 19 céh 25 iparággal működött. Gazdasági tevékenységükön kívül a városok védelméből is derekasán kivették a részüket. Az építőipar nemcsak várak, templomok, városházak, hanem magánházak építésével is szorgoskodott. A közművelődés ápolása akadémiáknak, kollégiumoknak, könyvtáraknak adott hajlékot. Szebenben, Brassóban, Kolozsvárott, Bártfán, Pozsonyban, Debrecenben stb. nyomdákat állítottak s 1792-ben Kassán színházat építettek.

Ezzel az örvendetes képpel szemben áll az a körülmény, hogy városainkban, kevés kivétellel a nemzetiségi elemek jutottak túlsúlyra. Magyar városok voltak Esztergom, Székesfehérvár, Vác, Szeged, Arad, Debrecen, Nagyvárad s általában az alföldiek, míg német eredetük hatása alatt állottak Kassa, Eperjes, Pozsony, Sopron, Nagyszombat, Besztercebánya a szepesi s az erdélyi szász városok. Tűz- és árvízkatasztrófák s járványok istencsapásai, háborúk borzalmi századokon át pusztították a városokat s apasztották bennük a magyar lelket tág kaput nyitva a délről jövő kulturálatlan nemzetiségi elemeknek. Az osztrák kormány ezekkel céltudatos elnemzetietle-

nító politikát folytatott. Csattanó példája a »kikindai kerület«. 1690-ben 70-80.000 szerb menekült a török elől az országba. A zentai győzelem után a Tisza-Maros vidéken tíz községben telepedtek le. Mária Terézia kiváltságlevele alapján szervezték meg ezekből Nagykikinda székhellyel, kerületi kapitánysággal, önálló közigazgatással s bíraskodással a »kikindai kerület«^{et}. A szabadságharcban nemcsak 2400 embert küldtek az osztrák táborba, hanem 10.000 népfelkelőt állítottak ellenünk fegyverbe! Buda is, Pest is annyira német és rác volt, hogy a nemzettel sokáig meg sem értették egymást.

Mivel a városok politikai súlya elenyészett, szinte begubóztak féltékenyen őrzött jogosítványaikba. Megmerevedett jogkönyvekkel s mind fejlettebb céheik statútumaival elbástyázták magukat az ország többi részétől. Megtiltották, hogy a nemesség falaik közé telepedjék. Ez utóbbi viszont nemzetiségi s politikai okoknál fogva kétségbevonta nemzethűségüket.

Az ellentéteket a reformációval s az ellenreformációval kiélezett vallási különbségek még fokozták. Az 1689: XVII. t.-c. kimondta, hogy mivel a negyedik rend (a városok) a többieket nemcsak elérte, hanem talán túl is haladja, számukat szaporítani nem szabad. A városok visszás helyzetüket érezve, már 1790 óta jogi reformokra törekedtek, ezek azonban leginkább Bécs rövidlátó politikája miatt hajótörést szenvedtek. Fordulatot jelentett, hogy II. József császár az országos hatóságokat Pozsonyból Budára helyeztette és ezzel Buda, majd 1848-ban az országgyűlésnek Pestre

kerültével, ez lett az ország fővárosa. Úgy József nádornak, mint gróf Széchenyi Istvánnak örök érdeme, hogy Pestet és Budát urbanizálta. A modern Budapestet azonban id. gróf Andrássy Gyula teremtette meg. Kezdeményezésére alkotta meg a törvényhozas az 1870:X. te.-t, mely életrehívta a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amely hatvan év~alati^f a mai fővárost építette ki.²¹ A másik átütő erejű intézkedés az 1872:XXXVI t.-c. volt, mely Pest és Buda sz. kir. fővárosokat, Óbuda mezővárost és a Margit-szigetet egyesítette. A székesfőváros arányait a Baross Gábortól inaugurált vasúti politika s az ezzel összefüggő gazdasági, különösen építkezési föllendülés fejlesztette ki. Népesége a 19. században 1254%-al szaporodott; ebben a tekintetben túlszárnyalta Európa valamennyi városát. Mint az országgyűlés s a kormányhatóságok székhelye s az irodalom, tudomány és művészetek központja a szóhozjutott színház s a szárnyrakapott sajtó útján megmagyarosodott.²²

Városaink kilencszáz éves történetét tárgyilagosan bírálva, nem marasztalhatjuk

²¹ Siklóssy Lászlónak Rakovszky Iván előszavával kísért könyve: A Fővárosi Közmunkák Tanácsának története. Hogyan épült Budapest. (1870-1930). Széleskörű tanulmányok alapján tárja elénk a főváros szabályozási és építési történetét. A művet igen becses illusztratív anyag teszi szemléletessé. Könyve mintaszerű példánykép arra, hogy miként kellene megírni a vidéki városok építésének monográfiáját.

²² A főváros utolsó 65 esztendejéről ragyogó humorú rajzokat és emlékeket írt Ágai Adolf: Porzó Utazás Pestről-Budapestre 1843-1907. c. könyvében.

el azokat a hazafiatlanság bűnében, mert sorsukat kívülők álló s így kivédhetetlen körülmények befolyásolták. Az egyik ilyen a rendiség, mely az ország népét nemesre, polgárra és jobbágyra osztályozva, éket vert a városok és a nemesség közé. A másik a Mohács utáni országos politika, mely háromfelé szakította az országot s a városokat századokra elsodorta a nemzeti egység gondolatától. További végzetesség a török hódítás volt, mely az észszerűtlen rombolások megszünte után is állandó támadásaival meggátolta a városok fejlesztését és szilárdabb építkezését. Az országos mostoha s a sorscsapások megedzették a városokat; kezükbe adták az önvédelem változatos fegyvereit s kiváltották belőlük a saját erőre való támaszkodás gondolatát. A közös szenvedések egybefonták a városok érdekeit a nemzetével. Nemcsak a csataterék pirosultak a hősi vértől, hanem a városok piacai is a szabadságjogokért mártiromságot szenvedett polgárok véréből. Az 1848-iki s az 1867-iki politikai átalakulásban megnyilatkozó magyar Géniusz varázsereje újjáteremtette városainkat: a magyar nemzeti művelődés kútfejévé váltak. A polgárok lelkében is tudatosá vált a városoknak ez a magasztos hivatása: nemcsak érzésben, hanem nyelvben is magyar polgárrá nevelődtek. Fényes példát szolgáltat erre néhány adat. 1900-ban Pozsonynak 65867 lakosából magyarnak vallotta magát 20102, németnek 33.202 s tótnak 10.715, azaz 1880-tól 1900-ig a magyarok 148.8%-kal, a németek 1.9%-kal s a tótok 19.5%-kal szaporodtak. Ugyanebben az időszakban Temesvár magyarsága 138.8 %-kal, a Soproné 141.3 %-

kai, a Zólyomé 229%-kal s a Bártfáié 344.8 %-kal szaporodott.

Városaink vitathatatlan érdeme, hogy évszázadokon át ők kapcsolták az országot Nyugat-Európához. Amíg a vármegyék a nemzeti s akkoriban ezzel egyértelműen a nemzeti jogokat védték, a városok fiaik külföldi iskoláztatásával, építkezéseik stílusával, kézművességükkel s műiparukkal, nemzetközi kereskedelmükkel, jogi életükkel, sőt társadalmi külsőségeikkel is a fejlettebb Nyugathoz simultak. *Városainknak éppen ez az eljárása választotta el élesen Magyarországot a Kelettől. És így – bár a külföldi vakbuzgó utánzása nemzeti szempontból ócsárolható – városaink magatartásukkal tudattalanul is nemzeti missziót teljesítettek.*²³ S mivel a külföldnek a másik ország tájszépségein kívül csak a városok iránt van érzéke, jövőre is a városainkra vár a hivatás, hogy az országot kifelé méltóan képviseljék.

A trianoni békeszerződés városi szempontból is óriási veszteséget okozott az országnak. Amíg azelőtt Horvátország nélkül 138 városunk volt, most a fővároson kívül csak 10 törvényhatósági és 35 megyei van. De nemcsak a szám fájó, hanem a Temes-

²³ A magyar Tudományos Akadémia 1832-ben a következő pályatételt tűzte ki: »Milyen befolyások voltak honi városainknak nemzetünk kifejtődésére és csinosítására?« *Fejér György* 1837-ben hasonló című könyvvel felelt a kérdésre. *Hetényi János* jutalmazott művét 1841-ben adta ki az Akadémia. Ugyanezzel a témával foglalkozott *Majorszky Jánosnak* 1842-ben: *Városaink philosophiai tekintetből* cím alatt megjelent könyve.

vár, Arad, Nagyvárad, Kassa, Pozsony, Szatmár, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyenyed által képviselt magyar kulturközpontok hiánya is. A világháború után a főváros nyomában haladnak Szeged, Debrecen, Pécs, Sopron mint egyetemi, Győr, Miskolc, Kaposvár, Szolnok, Salgótarján, Baja, Balassagyarmat, mint ipari, Kecskemét, Hódmezővásárhely, Nyíregyháza, Nagykőrös, Szentegyháza, Gyöngyös, Békéscsaba, mint mezőgazdasági városok, a festői fekvésű dunántúliak Egerrel és Váccal együtt mint történelmi emlékek letéteményesei.²⁴ Hivatásuk, hogy a decentralizációnak klebelsbergi elgondolása szerint nyugat-európai módra a vidéki közép- és nagyvárosok sorát alakítsák ki.²⁵ Amit egy széleslátókörű szellem

²⁴ »A római kultúra maradványai Dunántúl oly számosak, hogy a népvándorlás és a középkor eseményeinek számos pusztítása sem tudta nyomait végkép eltüntetni. Még ma is rengeteg épület, rom, téglá, számos helyen talált becses műtárgy hirdeti a római uralom alkotásait. Annyi mindenestre bizonyos, hogy semmiféle nép oly sok marandó nyomot nem hagyott Dunántúl földjén, mint a római. Dunántúl városain a római eredet bélyege máig sem homályosult el«. *Kogutowicz yKároly: Dunántúl és Kisalföld. 1930.*

A Tudományos Társulatok és Intézmények Orsz. Szövetsége Magyar Kultúrhelyek címmel *Magyary Zoltán* szerkesztésében német, francia, angol s olasz szövegű könyvben, 153 képből mutatja be a főváros és a vidéki városok közművelődési intézményeit. Célja a külföldi tájékoztatása.

²⁵ A Budapesttel szomszédos, rohamos fejlődésű munkás-városok sorsa a jövőben a fővárossal még szorosabb kapcsolatba fog kerülni.

megalapozott, azt a belátó közszellemnek következetesen folytatni kell. *Mert a város-építés egy ugyanazon gondolat a nemzetépítéssel!*

A város szervezete.

A fejedelmek s az egyházi és világi főurak lakóhelyén a fegyveres népen kívül tisztviselők, kereskedők, iparosok s földművelők is tartózkodtak. A tisztviselők jogviszonyait a szokás alapján a ius ministerialium, az utóbbiakét a ius curiae szabályozta. Amikor a gazdasági foglalkozásúak megszorodtak s hasznosságuk nyilvánvalóvá lett, jogi viszonyaikat uruk írásba foglalta. Ez a privilégium, a kiváltságlevél alakjában történt, mellyel az emiített réteg személyes szabadsághoz jutott. Az ingó- és ingatlan vagyon védelme s az az elv, hogy aki égy évig és egy napig háborítlanul lakik a városban, szintén részese a szabadságnak (Stadtluft macht frei), sok embert a városba csábított. Az állandóan gyakorolt s a társadalmi és gazdasági fejlődés során vásártartással, bíraskodással s szabályalkotással bővült privilégiumból városi szokásjog alakult. Szilárd halmazállapotba azonban csak a 13. századtól kezdve jutott, amikor a városjogot könyvbe jegyezték föl. A jogkönyvek közül a Magdeburg kereskedelmi városé emelkedett ki. A Brandenburgban, Sziléziában stb. keletkezett városok ezt a jogot kapták vagy vették át s ezáltal Magdeburgnak fiókvárosaivá váltak. Ez utóbbiaktól viszont Boroszló, Halle, Lipcse, Drezda stb. kölcsönözték jogukat. Nevezetes joggyűjtemények voltak még a lü-

becki, a hamburgi, a kölni, a freiburgi, a müncheni, a bécsi, az igloui. A német városjogok az ország északi részén érvényes és országos s hűbérjogokat tartalmazó Sachsen-spiegel és a déli részek Schwabenspiegel-ével szemben a partikuláris jogot alakították ki. A kivándorlók ezt vitték magukkal új hazájukba s így Magyarországra is.

Franciaországban kiválóbb városjogok voltak az Orleansé, a Laoné, a Párisé, a Lille-é, az Amiensé stb. 1215-ben, tehát alig pár évvel az Arany Bulla előtt adta ki Földnélküli János angol »király a Magna Chartát, az alkotmánynak évszázadokon át alaptörvényül tekintett szabadságlevelét. Ez többek közt arról is intézkedett, hogy London s általában a városok háborítlanul gyakorolják régi szabadságukat. – Lengyel- és Oroszország (Pszkow, Nowgorod), Skandinávia s Csehország városai (Prága, Brünn, Olmütz, Znaim) előbb-utóbb szintén privilégiumhoz jutottak. – Az ibériai félsziget városaiban a forum szótól származó fuero jelentette a szabadságot. Egyébként úgy itt, mint Dél-Franciaországban és Olaszországban a városoknak a római municipum szolgált mintaképül: köztársasági alakot, öltöttek. Az olasz városok fölé a 14. és 15. században kény urak kerültek. így Milánóban a Viscontiak, majd a Sforzák, Mantuában a Gonzagák, Modenában az Este család, Pármában a Farnesek, Firenzében a Mediciek, Genovában a Grimaldiak s a Doriák, Urbino-ban a Barberiniek. Bizonyos azonban, hogy ezek a zsarnokok, akiknek korában a világtörténelem legkörmönfontabb politikai cselszövényeit s leghajmeresztőbb közönséges bűncselekményeit követték el, – váro-

saikat úgy anyagiakban, mint művelődés tekintetében felvirágoztatták.

A városokat eleinte a fejedelem, a földesúr tisztviselője igazgatta, a 13. század körül azonban vagy küzdelemmel vagy pénzzel függetlenítették magukat s szervezetük egy vagy két polgármesterrel (Bürgermeister, podesta, maire, doge) az élén a 12-24 tagból álló tanács lett s kialakult a közhivatalnoki intézmény.²⁶ A tanács feladatához elsősorban a helyi ügyek szabályozása tartozott s ennek keretében a bíráskodás.

A privilégiumok ugyanis a köz- és magánélet részletes rendezésével nem foglalkoztak, azt a Willkühr, a statútum oldotta meg, sokszor ma már mosolyra készítő aprólékossággal. Például megbüntettek egy tanácsbélit, mert kigombolt kabátban ment végig az utcán vagy a hajadonokat eltiltották a csipkeveréstől, mert az erkölcstelenségre vezet stb. Időjártával a város a területi önállóságon túl az adóztatást, a pénzverést, sőt a pallosjogot is megszerezte. A városlakók erkölcsi, szellemi s gazdasági energiája visszaijthatatlan erővel dolgozott a közület önállóságaért: *a lakosság erjedő mustja a polgárság színborává forrott ki s köztevékenységük kialakította az önkormányzatot.*

A földesúri tisztviselők s a privilégium előtti szabadok sorából került ki a város arisztokráciája: a patrícusok, akik fokról-fokra magukhoz ragadták a város kormányzását s akikkel e miatt a demokrata polgá-

²⁶ Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet. 1880.

rok sokszor százados küzdelmet folytattak. A 86. zsoltár úgy képzeli, hogy az Isten a választottakat bejegyezi az élet könyvébe, mondván: »Ez is Sionban született«. Azonmódon Velence is aranykönyvbe jegyezte be a nobileket, az államügyek intézésére kizárólag jogosultakat. Lassankint az első kasztba kerültek a papok, a megjgazdagult kereskedők, a tekintélyes iparosok s a szellemi foglalkozásúak is. Főlemelkedésüket a szabad társulás segítette elő. – Angliában a polgárság gildekbe szervezkedett abból a célból, hogy egymást kölcsönösen védelmezzék, közös célokra tagdíjakat fizessenek s egyesült erővel vigyék ki, hogy a tagjaik ellen elkövetett bűncselekmények megtoroltassanak.²⁷ A gildek tagjaikért kezességet vállaltak. A vallási és védelmi gildeken kívül a városokban kifejlődtek az ipariak is. Bérbevették a városi adókat, kiszolgáltatták az igazságot, gyakorolták a vásárjogot. A kontinens városaiban a gildek tilalmazták, ezekben viszont céhszervezet alakult ki. Nemcsak iparosok és kereskedők, hanem papok, bírák, orvosok és gyógyszerészek is céhekbe tömörültek. Dante ez utóbbiakéba vétette föl magát. A céhszervezet a gazdasági érdekek támogatásán kívül közigazgatási, városkormányzási, sőt idővel politikai szerepet is töltött be. A 13. században Firenzében a várost igazgató signoriának csak az lehetett tagja, aki a kereskedői céhek valamelyikénél be volt jegyezve. Medici Katalin a Bertalan éj rendezését a párisi céhek főnökével tárgyalta meg. Társadalmi tekintélyük bizonyosága Rembrandtnak: A posztó-

²⁷ *Ereky István: Jogtörténelmi és közigazgatásjogi tanulmányok. 1917.*

céh elöljárói híres képe. A céhek művészi becsű szerepeltetése a Wagner Richárd Nürnbergi Mesterdalnokok operája. Ez a zenét eszközül használva, a céheknek a szabályokhoz való csökönnyös ragaszkodásával szembeállítja a lángész szabad szárnyalását. Természetesen, ez utóbbi győz, azzal azonban, hogy a hagyományokat is tisztelni kell. A lakosság szaporodásával s a pénzgazdaság beköszöntével a céhszervezet hatalma aláhanyatlott.²⁸

A fejedelmek és a főurak tapasztalva a városok gazdasági előnyét, sűrűn osztogatták a kiváltságokat, melyek a városokat az eddig említetteken kívül még a rendészet gyakorlására, a védelem szervezésére, sőt állami feladatok végzésére is feljogosították. A városok lettek a vagyon birtokosai, a rend fenntartói, a jogbiztonság őrei s a megbízhatóság mintaképei. A fejedelmekkel közössé vált az érdekük, hogy a magánharcokat folytató rablólovagok várai felpörköltessenek s a központi hatalom ellen tusakodó hűbérurak megfélemtessenek. Az érdektalálkozás szövetséget teremtett a fejedelmek s a városok között. Mikor azonban a hatalom azt tapasztalta, hogy a városokban demokrata mozgalmak indulnak meg, azokat elfojtotta. A városi szabadság virágzása a középkor után lehervadt. A német és francia városok önkormányzata a fejedelmi abszolutizmus korában úgyszólván teljesen elsikkadt. A porosz városok önkormányzatának 1808. évi rendezése Stein báró nevéhez fűződik. A francia forradalom utáni kor az önállóságra olyan túlzóan hatott, hogy a

²⁸ Kováts Ferenc: Céhek a Közgazdasági Enciklopédiában.

francia városok államot az államban teremtvé, a kormányzat a köz érdekében megszorító intézkedésekre kényszerült. A párt-harcok idején az olasz városok is elvesztették egykori szabadságukat s csak az újabb korban részesültek benne.

Jelenben a külföldi városok szervezete országunkint tömérdek változatot mutat.²⁹ Abban azonban mind megegyeznek, hogy élükön polgármester áll, szűkebb vagy tágabb önkormányzattal vannak felruházva és központilag ellenőrzötteen állami feladatokat is végeznek.

Az angol városok szabadsága annyiban van korlátozva, hogy a békebírák is végeznek közigazgatási feladatokat, továbbá a bíróságok bizonyos ellenőrzést gyakorolnak a közigazgatás felett s végül a parlamentnek befolyása van a közigazgatásra; viszont azonban új törvényekkel tágítja az önkormányzatot. Az is eltérés a kontinenstől, hogy az állam az országos érdekű közigazgatást nem saját közegeivel, hanem az önkormányzatiakkal végezteti. Angliának Skót- és Írország nélkül 62 eounty-ja (megyéje) van s ezek egyike London, mely a Cityből és 28 külön városból áll. A főváros önkormányzatának intéző szervei: London megye tanácsa elnökkel, a bekebelezett külön városok tanácsai polgármestereikkel s a City testületi szervei. A Cityt mint az üzleti élet központját számtalan kiváltság-

²⁹ *Répási Máipás:* Külföldi közigazgatási és önkormányzati szervezetek. 1927. c. könyvében részletesen tárgyalja Anglia, az Északamerikai Egyesült Államok, Porosz-, Bajor-, Szász-, Franciaország, Belgium, Olaszország közigazgatási intézményeinek keretében a fővárosok s a városok szervezetét. A függelékben Tersztyánszky Jenő Ausztria, míg Némethy Imre Paris közigazgatását ismerteti.

levél, törvény, szokás és hagyomány valóságos közigazgatási régiséggé avatta. Háromféle gyűlés és külön polgármestere, a Lord Mayor intézi ügyeit. London helyi ügyekben ellenőrzésnek alávétve nincs. – Paris közigazgatási szervezete a 80 tagból álló közgyűlése, a húsz kerületének élén álló egy-egy kinevezett polgármester (maire), míg a városnak s a vele együtt igazgatott szajnai departement-nak élén a köztársaság elnöke által kinevezett Préfet de la Seine áll. Azaz Parisnak, ellentétben a többi francia várossal, választott polgármestere nincs. A Nagy-Páris megteremtése és szervezésének megalkotása most vajúdik. – Az 1920. ápr. 27. törvény értelmében Berlin 7 más várossal, 59 községgel és 27 Gutsbezirkkel olvadt össze. Központi szervei: a városi képviselőgyűlés (Stadtverordnetenversammlung), a tanács, a közigazgatási bizottságok, az első polgármester (Oberbürgermeister). A főváros húsz közigazgatási kerületre (Verwaltungsbezirk) van felosztva. Szervei: a kerületi gyűlés (Bezirksversammlung), a kerületi hivatal (Bezirksamt), mely a tanácsnak felel meg s elnöke szintén polgármester. A kerületek még helyi kerületekre (Ortsbezirk) oszthatók. Ez utóbbi élén a helyi kerületi előljáró (Ortsbezirkvorsteher) áll s mellette működnek a választott tanácsosok. – Az olasz önkormányzat szervezete a franciáéhoz hasonlít, de az állami felügyelet hatékonyabb. A város szervei: a tanács, a választmány s a polgármester (sindaco), akit a tanács a saját kebeléből négy évre választ s aki egyszerűen a kormány közege. A városok nagyság szerint fokozatokba vannak osztva s önállóságuk a fokozat magassága szerint nő. Rómában 1925 óta a polgármester s a tanács helyett a király által kinevezett kormányzó működik, melléje 80 tagú véleményező testület van szervezve. – Ausztriában az egyes államok székhelyeit s más jelentősebb városokat mint Sankt-Pölten, Wiener-Neustadt, Linz, Salz-

burg, Graz, Klagenfurt, Innsbruck a törvény külön statútummal ruházta fel. Nincsenek alávetve a politikai járási hatóságoknak. Élükön a polgármester áll. Bécs a jogszabályalkotást 165 tagból álló országgyűlés (Landtag) jellegű községtanácsa útján gyakorolja. Az országos kormány helyét a városi szenátus tölti be, melynek tagjai a polgármester, két alpolgármester s legalább kilenc városi tanácsnok.

– Az Északamerikai Egyesült-Államokban a városok szervei: a tanács, a polgármester, a bizottságok s a végrehajtó osztályok. A polgármester vezeti a közigazgatást s nevezi ki a főbb tisztviselőket. Vélük szemben azonban sem utasítási joga, sem fegyelmi hatalma nincs. Emiatt néhány városban felhatalmazták a polgármestert, hogy hivatalbalépése után a tisztviselőket kicserélhesse. A tanács vagy egyetlen testület vagy két kamarás; vele szemben nincs kormányfelügyelet, de határozatai ellen a polgármesternek vétőjoga van. Az öt városból összetett New-Yorkban hetvenöt tagból áll a tanács, de a város költségvetését nem ez, hanem egy bizottság állapítja meg, melynek tagjai a tanács elnöke, a polgármester, a kincstárnok s öt városi tisztviselő. Több száz kisvárosban, de New-Orleansban is a tanács és a polgármester helyett öt tagú bizottságot állítottak a város élére. Ezeken a helyeken a választók többsége hatósági intézkedéseket hozhat javaslatba, sőt a választott tisztviselőktől a megbízást vissza is vonhatja. Az egyes államok törvényhozása túlzóan beleavatkozik a közigazgatásba. így a pennsylvaniai Philadelphia városát fényűző városa építésére kötelezte s félretolva a hatóságokat az építés keresztülvitelére megbízottakat nevezett ki azzal a felhatalmazással, hogy építési kölcsönt felvehessenek s erre a célra adót kivethessenek.³⁰ Ha az ó- és középkori városok módján belső és külső szuverenitással nem is felru-

³⁰ Répási id. mű.

házva, azonban a legújabbkorban is keletkezhetnek állami jogállású városok. Az 1871. német alkotmány szerint Hamburg, Bréma és Lübeck, régi Hanza városok éppen oly szövetséges államai a német birodalomnak, mint például Bajorország; Berlin csakúgy tartománya Poroszországnak, mint Brandenburg. Danzig város Lengyelország tengeri forgalma érdekében Németországtól elszakítottán, 1920 nov. 15. óta néhány községgel együtt köztársasági formájú állam. Bécs az osztrák köztársaságnak éppen olyan Bundeslandja, mint például Tirol. Szervezetileg város, jogilag állam. Egyedülálló eset a Rómáé: az olasz főváros földrajzi területén szuverén állam keletkezett. Az 1929 febr. 11-iki lateráni egyezmény ugyanis 0.44 km.² területet hasított ki a városából s ezt az olasz állam fennhatósága alól elvonva, rajta a 639 lakosú Vatikán-város, a pápa mint államfő alatt önálló államként alakult.

A magyar városok közjogi állása és szervezete.

A magyar jogtörténet a vár körüli településből származó,³¹ valamint a külföldi hospesek alapította városoktól az 1929. évi rendezésig változatos szervezetről számol

³¹ A »város« a »vár«-ral, erődítéssel ellátott helység. Régebben »váras« alakja volt s ez eredetileg csak jelzője volt a *help* főnévnek. Ebből a gyakori »váras« hely kapcsolatból aztán a *váras-város* melléknév jelentéstapadás következtében főnévi jelentéssel vált ki. *Horger Antal: Magyar szavak története, 1924.* – A »vár« szó a helynevekhez is hozzátapadt, pl. Kolozsvár, Temesvár, Szigetvár stb. L. Wildner id. tanulmányát.

be. Miként külföldön, úgy Magyarországon is a városjog egyrészt királyi szabadságlevelekben, másrészt városi statútumokban gyökerezik. A magyar városjog privilégialis forrása lényegesen különbözik a külfölditől. Amíg ugyanis ott a fejedelmeken kívül az egyházi és világi főurak is adományoztak városi kiváltságokat, addig nálunk csak a király. Ebből következik, hogy a városok közvetlenül a király alá tartoztak. Ezen az sem változtat, hogy volt néhány püspöki város is, mint Vác, Eger, Csanád stb., mert ezek korlátozott joga is királyi adományban gyökerezett, és hogy voltak földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok, mert ezek meg a vármegye alá voltak rendelve. Egyedüli példája a földesúri szabad városnak Komárom, melyet IV. Béla alapított, lakóit polgári szabadsággal ruházta fel s Walter kamaraispánnak adományozta.³²

A királyi kiváltság a városokat kivette a vármegyei hatóság alól s immunitásuk következtében területükön sem a nádor, sem a királyi tisztviselők el nem járhattak. Jogosítványaik a következők voltak: a sz. kir. város, mint testületileg nemes személy, nemesi szabadságokkal élt; földje olyan sajátja volt, mint más földesúré s azon a királyi kisebb haszonvételeket gyakorolta; tisztviselőit: a bírót, a polgármestert és a tanács tagjait választotta; elsőfolyamodásulag bíráskodott; szabályrendeletet alkotott; kegyuraságot gyakorolt; vámmentessége, vásártartása, saját cimere és pecsétje volt. A

³² *Hóman Bálint*: A magyar városok az Árpádok korában. 1908.

sz. kir. városok kiváltságaik fejében a királyi kincstárnak adóztak s tartoztak meghatározott számú katonát állítani s a várost fallal megerősíteni. — Élén a bíróval, a 10-12 esküdt polgárból álló tanács intézte az önkormányzat ügyeit, gyakorolta az ipari-, a vásár- s a közbiztonsági rendészetet, behajtotta az adókat, előtte kötötték a szerződéseket s bíraskodott egész a pallosjogig. Működését a városi szószólóval az élén a 40-100 tagból álló külső tanács ellenőrizte s évenként rendszerint Szent György napján megejtette a tisztújítást. Különösen az ipari jellegű városokban a külföldi mintára alakult céhszervezetek szintén jelentős befolyást gyakoroltak a közügyek intézésére. — A városok régi önkormányzatát illetően három körülményre kell rámutatni. Az egyik az, hogy a korai városjogban a magánjog és a közjog nem volt elválasztva s a másik az, hogy az önkormányzatban eleinte túlnyomó volt a bíraskodás. Ezért is volt a bíró a legfőbb tisztviselő s csak amikor a viszonyok fejlettsége következtében a közigazgatási feladatok nyomultak előtérbe, lett a polgármester a város feje. Végül különösen a protestáns városokban észlelhető a városnak es az egyháznak intézményes összeműködése (eklézsia-követés).

A statútum kétféleképpen keletkezett Vagy a külföldről bevándorlók, a hospesek hozták magukkal hazai jogukat vagy a privilegizált város alkotta, illetőleg más várostól kölcsönvette. A Dunántúli városok nagy része a bajor, Buda a szász, Kassa a thüringiai jogra vezetik vissza ősi jogait.³³

³³ *Iványi Béla:* Magyar alkotmány- és jogtör-

Mintául különösen Budának és Székesfehérvárnak a magdeburgi jogban gyökerező jogkönyvei szolgáltak. Az előbbit pl. Brassó, az utóbbit Győr, Bártfa kölcsönözték. Legrégibb jogkönyv a selmeci, legkülönb a budai.³⁴ A szepesi szászok jogkönyve a »Zipser Willkür« volt, melyet a királyi privilégium érvényesnek ismert el. Az Arany Bulla 19. cikkelye akként intézkedett, hogy a vendégek is, akármicsoda nemzet legyenek, azon szabadságban tartassanak, mely kezdettől fogva vagyon nekik engedve.

Egyéb kiváltságolt közületek jogát melőzve, a városok révén az országos jog mellett akár külföldön, nálunk is, *partikuláris jog* keletkezett. A sz. kir. városok magánjogának rendszeres összefoglalása a tárnokmestertől nyerve elnevezését, mint tárnokjog 1848-ig volt érvényben. Az 1861. országbírói értekezlet nem állította vissza s így az a jogtörténelem régiségtárába került. A magyar részszerű jognak a külfölditől való mélyreható különbségére *Iványi Béla* mutat rá: »Míg Francia-, Angolországban és egyebütt a jognak alakulása partikularisztikus tényezőktől indult ki, addig nálunk fordítva áll a dolog: nálunk a külön, a partikuláris jogok Az országos jog fájának csak ágai, nem pedig gyökerei, mint Nyugaton«.³⁵

ténet. Jegyzetek egyetemi előadásai nyomán. 1932.

³⁴ Ez utóbbit eredeti német szövegben magyarátokkal s mellékletekkel 1845-ben *Michnap Endre* és *Lichner Pál* adták ki Budavárosának törvénykönyve – *Ofner Stadtrecht von MCCXLIV – MCCCCXXI.* c. alatt. Művelődéstörténeti vonatkozásaival együtt ismertette *Relkovic Néda*, 1905.

³⁵ Iványi id. mű.

Rangban elsők a 15. század eleje óta törvényhatósági jogállású szabad királyi városok. Az 1514:111. t.-e. 1. §-a nyolc »civitas libera«-t sorol fel: Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Sopron.³⁶ Felebbezett ügyeikben Zsigmond 1405. évi decretuma szerint a tárnokmester bíraskodott, aki egyszersmind kormányzó-hatóságuk is volt. A tárnoki sz. kir. városokon kívüli szabad városok, mint Székesfehérvár, Esztergom, Lőcse, Zólyom stb. a »királyi felség személyes jelenlétének joghatósága alatt« állván, személynöki sz. kir. városok voltak. Ezekhez tartoztak a bányavárosok is, melyek polgáraik foglalkozásának megfelelően még külön jogosítványokat is élveztek. A hét alsó-magyarországi és a hét felső-magyarországi bányaváros a 15. század óta részint bányamívelési, részint védelmi okokból szövetségre lépett egymással. Kiváltságait közösen gyakorolták s polgári perekre nézve maguk közt felebbezési bíróságot szerveztek.³⁷ Az id. tc. a királyi koronára tartozó fekvő jószágok és jövedelmek között mindezeket a szabad városokat névszerint felsorolja. Ha a bányavárosok jövedelme a királynőt illette, elnevezésük civitas reginalis: királynői vá-

³⁶ Számuk századról-századra emelkedett, úgyhogy az 1876. évi rendezés 28 sz. kir. város törvényhatóságát szüntette meg, köztük miniatűr városokét, mint például az alig másfélezer lakosú Rusztét; pedig mikor I. Lipóttól megkapta, hatvanezer forintjába s ötszáz akó aszúborába került. A »szabad királyi« megjelölés pusztán címmel maradt, melyet a törvényhatósági jellegtől megfosztottak is megtarthattak, pl. Zólyom, Kőszeg, Lőcse stb.

³⁷ Wenzel id. mű.

ros. – Az erdélyi magyar és székely sz. kir. városoknak ugyanolyan jogaik és szervezetük volt, mint a magyarországiaknak.

A szászok szepesi településéből keletkezett városok a vármegyétől független tartományt, provinciát alkottak. Ennek hivatalos elnevezése: Universitas XXIV. regalium civitatum terrae Scepus volt. A Zipser Willkür némi közjogot, továbbá családi-, örökösödési-, adóssági-, birtokjogot, a közigazgatásra, törvénykezésre, személy- és vagyónbiztonságra, az iparra és kereskedelemre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaz.³⁸ A provincia élén saját választott grófjuk állott. Városi tanácsaik a sz. kir. városokéhoz hasonlóan voltak szervezve. – Az Erdélybe telepedett s a II. Endre által kiadott privilegium az u. n. diploma Andreammal politikailag egyesített szászoknak kilenc székek és két vidékük volt egy-egy városról elnevezve. Minden székek és vidékek a királybíróval az élén tanácsa volt. A városok, a székek s a vidékek együtt alkották a Királyföldet, mely a szász nemzeti gyűlésnek, az universitasnak s a nemzeti grófnak, a szebeni királybírónak volt alárendelve.³⁹

Mivel a most felsorolt város kategóriák az ősi magyar közigazgatási alakzatnak, a vármegyének nem voltak alárendelve, a vármegyék és a városok soha jó szemmel nem is nézték egymást.

³⁸ Demkó Kálmán: A szepesi jog. 1891.

³⁹ Pronius Máttyás brassói tanácsnok és városkapitány Statuta der Sachsen in Siebenbürgen cLui alatt 1583-ban adta ki a szászoknak Báthori István által megerősített törvénygyűjteményét, mely 1853-ig volt érvényben.

Beöthy Ákos ezt a viszonyt így jellemzi: »A vármegye a szittya rendtartásnak volt szülőtte, annak szelleme adott neki életerőt, a város ellenben a germán jog- és politikai képződésnek nyomait viselte magán, még pedig századokon keresztül. A megyének törvénykönyve a Hármaskönyv, míg nem egy városban a Sachsenspiegel szabványai voltak érvényben. Míg a vármegyében a jogosultak teljes mértékben élvezték az ősi vérrel szerzett szabadságot és a legtágabb értelemben vett önkormányzatot létesítették, addig a szabad királyi város polgársága minden volt, csak nem szabad és helyi hatósági élete teljesen elcsenevészedett.«

A vármegyétől szintén függetlenek voltak a Jász-Kunkerületek és a Hajdúkerület. A jászok és kunok városai és községei a nádornak, mint főkapitánynak alárendelve külön kerületeket alkottak. A német lovagrend, illetőleg a rokkantak pesti kórházának zálogából magukat kiváltva, az 1751: XXV. t.-c.-kel jóváhagyott királyi kiváltságlevéllel visszakapták ősi alkotmányukat, közös és kerületi tisztviselőket választottak s bíráskodtak. – A Hajdúkerület városainak is volt önkormányzatuk. Az 1622:11. t. c-vel megerősített privilégiumaikat Bocskay Istvántól kapták. Később egyesültek és közös főkapitányt választottak. A jászokéhoz és a kunokéhoz hasonló szabadságot élveztek. Mindkét kerület önállóságát az 1876.” XXXIII. t.c. megszüntette.

A városok külön csoportját alkották a mezővárosok. Részint királyi, részint földesúri kiváltságlevelek alapján élvezték szabadságukat és gyakoroltak saját ügyeikben önkormányzatot. Földesúri hatóság és vármegyei önkormányzat alatt állottak. Közülük a rendezett tanácsúak nem tartoztak földes-

úri hatóság alá s szervezetük a sz. kir. városokéhoz hasonlított. Az 1848: IX. t.-c. a földesúri hatóságot megszüntette. – Erdélyben a »magyarok földjén« voltak nemes városok (pl.: Dés, Nagyenyed) és taxás helyek.⁴⁰ Amazoknak is, emezeknek is a vármegye hatósága alatt autonómiájuk volt. Végül a »székelyek földjén« voltak még kiváltságolt mezővárosok rendezett tanácsosai, például: Kézdivásárhely, Csíkszereda.⁴¹

Az erdélyi oláhoknak nemzeti különállásuk nem volt. Kenézség elnevezésű községeiknek a földesúr adományozott kiváltságokat. – A zsidók privilégiumait IV Béla és Zsigmond kiváltságlevele tartalmazta, melynek értelmében a korona tulajdonává s a kamara szolgáivá váltak. Nagyobb ügyekben a király vagy kancellárja, a kisebbekben a város előkelő polgáraiból választott zsidóbíró ítelt. Mátyás király a zsidóság országos képviselőjére prefektúrát szervezett, mely adóikat behajtotta és sérelmeik szószólója volt.

Az 1807: I.V. t.-c.-kel Magyarországhoz kapcsolt Fiume szabad város az 1868: XXX. t.-c. értelmében a magyar szent koronához csatolt külön test volt. Autonóm igazgatását a podestával az élén, a képviselőtestület látta el. Politikai hatósága a kormányzó volt.

A sz. kir. városok és szabad kerületek országgyűlési részvétele 1848-ig ekként volt

⁴⁰ Adó helyett kapuk szerint bizonyos összeget (taxát) fizettek.

⁴¹ A városok státútumainak bőséges tárháza a *Kolosvári Sándor* és *Óvári Kelemen*: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. 1885-1904.

rendezve. Bár már a III. Endre alatti országgyűléseken is megjelentek a szászok s bár Zsigmond a temesvári országgyűlésre is meghívta a városokat, mégis ugyancsak Zsigmondnak 1405. évi decretuma értelmében jelentek meg követeik rendszeresen; a kisebbek részéről egy-egy, a nagyobbak részéről kettő-kettő, de egy személy több sz. kir. várost is képviselhetett.⁴² 1848-ig a városoknak mindnyájának csak egy szavazata volt. Arad és Pécs hiányoztak, mert nem voltak becikkelyezve. Az alsó táblának tagja volt még a Jász-Kunságnak, a Hajdúkerületnek s a fiumei kerületnek két-két követe. Erdélynek a különválás óta 1848-ig saját országgyűlése volt. Ezen a sz. kir. városok s a kiváltságolt mezővárosok 36 követe vett részt. A királyföldi városok külön követeket nem választottak, hanem azzal a székkal, illetőleg vidékkel együtt küldtek követeket, melyhez tartoztak. — Az országgyűlési képviselőválasztásról 1848 óta több rendbeli intézkedés történt. Utolsóként az 1925: XXVI. t.-c. 13. §-a szerint Budapest, valamint környékének választókerületei, továbbá azok a thj. városok, melyek egynél több képviselőt választanak, képviselőiket az arányos képviseleti rendszer szerint lajstromos szavazással választják; a többi kerület mindenike az általános többségi rendszer szerint egy-egy képviselőt választ. Érdekes összehasonlítás, hogy az angol parlamentben 1265-ben jelentek meg először a városok polgárai a lovagok mellett. A német birodalmi városok csak 1500 óta vettek részt írásos meghívó alapján a Reichstag-on s bi-

⁴² Kiss István: Magyar közjog. 1888.

rodalmi rendiségüket csak a veszfáliai békekötés ismerte el.

Az 1848: III. t.-c. 5. §-a szerint a miniszterium székhelye Buda-Pest; a IV. t.-c. 1. §-a alapján az országgyűlés a jövőben Pesten tartja üléseit. – A székesfővárosra vonatkozó s elavult 1872: XXXVI. törvényt a kerületi felosztásra vonatkozó 1893: XVIII. t.-c, a törvényhatósági bizottság újjászervezését elrendelő 1920: IX. t.-c. és az 1924: XXVI. t.-c. reformálta. A változott jogi és gazdasági helyzetre figyelemmel az 1930: XVIII. t.-c. a főváros szervezetét új alapokra fektette. Három fő központi szerve: a kormányzó törvényhatósági bizottság, a részint kormányzó, részint intézkedő törvényhatósági tanács és egyéni intézkedő hatóságként a polgármester. – A kiegyezés után az 1870: XLII, az 1872: XXXVI, az 1876: XX. és XXXIII. és az 1886: XXI. t.-c.-ek intézkedtek a vármegyei és a városi törvényhatóságokról, míg a községekkel együtt a rendezett tanácsú városokról az 1871: XVIII. majd az 1886: XXII. t.-c. Az 1929: XXX. t.-c. reformálta a vármegyék és a városok szervezetét. Rendelkezései szerint törvényhatósági és megyei városaink vannak, am azok a belügyminisztérium, emezek a vármegye hatósági felügyelete alatt. A fejlettebb megyei városok vagyonfelügyeletileg közvetlen a minisztérium alá rendelhetők. A törvényhatósági bizottság mellett a kisgyűlést szervezi; a th. bizottságban a szakszerűségnek s az érdekképviseletnek helyet ad; a közigazgatási bizottság jogkörét megszükiti; a tisztviselői képesítést emeli. A városi tanács megszüntetésével a polgármestert széles hatáskörrel ruházza fel. Ez

a törvény haladás a múlttal szemben, *azonban még mindig túlnépes a törvényhatósági bizottság, illetőleg a képviselőtestület s az egyéb szakszerűség ezutánra is csak secundo-genitura a jogászság hitbizománya mellett.* A felelősség súlyát az önállóság egyidejű kidomborításával hathatósabban kell a szakhivatalokra gördíteni, mert visszás, hogy a szakszerűségért is a jogász-hatóság viselje a teljes felelősséget. A kormány az ellenőrzést a fővárossal szemben a főpolgármester, a thj. városokkal szemben a főispán útján gyakorolja.

A városi autonómia s az állami felügyelet kérdése egyaránt bel- és külföldön úgy az elmélet, mint a gyakorlat emberei között állandó vita anyaga. Kétségtelen, hogy a város fejlődését csak az önrendelkezés szabadsága biztosítja, míg a túlzott gyámkodás – ha még oly jóakarátú is – megbénítja; viszont lazább ellenőrzés mellett – amint azt példák igazolják – a városok úgy politikailag, mint gazdaságilag végzetes lépésekre ragadtathatják magukat. Mivel úgy az állam, mint a város fejlődésnek alávetett organizmus, hiú ábránd lenne a nézeteltérésnek nyugvópontra juthatásában bizakodni. Csak a méltányos és megértő kiegyezés hidal át. A városnak módot kell nyújtani, hogy a szabadsággal gazdasági és közművelődési erejét lendületesen kifejthesse. Viszont az államot, mint a nemzet egész teste, tehát a városoknak is legfőbb örét és gondozóját nem szabad az atyai hatalomtól csillogó elméletek kedvéért megfosztani. Ezt a szerepet azonban csak az a kormány képes megnyugtató módon ellátni, amely az ország minden városát ismeri s nem ügy-

iratokból kormányoz. Az állam és a városok jövőbeli viszonyában előreláthatólag ez a felfogás fog érvényesülni: *legyen az állam mindentudó, de ne mindenható!* A kormányhatóságok közvetlen intézkedése szorítóközék a legritkább alkalmakra; ettől az ellenőrzés hatékony maradhat. És végül, nem szabad feledni, hogy bár a kormány is igénybeveheti a társadalom közremunkálkodását, ezt azonban mégis csak az önkormányzat, mint amely a társadalommal egy bokor hajtása, teheti meg a legkiadósabban.

A város népessége és területe.

A várost igazgatási szervezetén és társadalmi tagozódásán kívül népességének száma és területének nagysága is megkülönbözteti a községtől. A lélekszám azonban nem mindig döntő valamely város értékeségére s nagyvárosias jellegére nézve. Olvasunk ókori ázsiai (Ninive, Babylon) s afrikai (Memphis, Téba) városok és Róma százezres és milliós lakosságáról. Ezeknek a lélekszámát bizonyára az rúgtatta föl, hogy birodalmi székhely lévén, papok, katonák, tisztviselők, de leginkább rabszolgák tömegei zsúfolódtak falaik közé, melyek nem mai rendszerű utcákat körítettek, hanem tekintélyes népességű agrár területeket is. Bár már a legősibb időkben voltak statisztikai értékű följegyzések, azonban a jelzett nagy számok vagy becslésen vagy a későbbi korok ingatag alapú kiszámításain nyugodnak. A középkor városai már ellenőrizhetőbb adatokat szolgáltatnak, de megbízhatóságról tulajdonképp csak a 17. században született

tudományos statisztika, helyesebben 1800. év óta a statisztikai hivatalok működése után lehet szó. A városnak a népesség alapján való megítélésére a következő számok alakultak ki: 20.000 és 100.000 fő között vannak a középvárosok, ezenfelül a nagyok, majd a milliósok. A lélekszám egyeduralma ellen szól, hogy középvárosok – különösen egyetemiék – mint például Tübingen 21.000, Upsala 31.000, Jéna 53.000, továbbá Salzburg 37.000, Weimar 46.000 lakossal közművelődési és gazdasági értékben messze felülmúlnak náluknál jóval népesebb városokat.

Milliós városok ezekben a következők:⁴³ Euro-
pa: Greater-London 8,203, Gross-Berlin 4,025, Pa-
ris 2,872 (a rendőrileg hozzácsatoltakkal együtt
3,863), Moszkva 2,026, Bécs 1,868, Leningrad 1,615,
Konstantinápoly 1,126, Varsó 1,116, Glasgow 1,089,
Hamburg 1,080, Budapest 1,005) (a rendőrileg hoz-
zácsatoltakkal együtt 1300), Birmingham 1003 és Ró-
ma 1000; Amerika: New York 6931, Chicago 3377,
Buenos Aires 2154, Philadelphia 1,915, Detroit 1,569,
Rio de Janeiro 1,469 és Los Angeles 1,239. Ázsia:
Tokyo az elővárosokkal együtt 4,380, Sanghai 2,675,
Osaka 2,454, Tientsin 1,389, Kalkutta 1,384, Peiping
(azelőtt Peking) 1,293 és Bombay 1,158; Ausztrá-
lia: Sydney 1,239 és Melbourne 1,019 s végül Afrika:
Kairo 1,065.

Ezeket a megdöbbentő nagy számokat az magyarázza, hogy a milliós kultúrvárosok ennyi emberhez nem a maguk erejéből jutottak, hanem részint bevándorlás útján,

⁴³ Az adatok a *Hübner's Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde. 1932.* című könyvből valók.

részint a szomszédos városok és községek bekapcsolásával. A felsorolás azt is elárulja, hogy a milliókban való egyezés ellenére minőségileg óriási különbség van a városok közt. Európában a százezren felüli városok tekintetében Anglia (48), Németország (47), Olaszország (20), Franciaország (16) Lengyelország (11) és Spanyolország (9) vezetnek.

Magyarországon az első rendszeres népszámlálást a vármegyék ellenállásával dacolva II. József rendelte el. Az 1787-ben készült conscriptio-ban nemcsak a jobbágyok, hanem a nemesek és a papok is szerepelnek. Adataiból kiderül, hogy ekkor Debrecen 28.873 lakossal a legnépesebb városa volt az országnak; követte Pozsony 26.113, Buda 23983 s Pest 21215 lakossal.⁴⁴ Fényes Elek a múlt század negyvenes éveiben panaszkodik a megyei és városi népösszeírások tökéletlensége miatt.⁴⁵ Adatait a különböző vallásfelekezetek összeírásából szedte össze. Ezek szerint 1846-ban néhány sz. kir. város népessége így fest: Pest 109.861, Debrecen 55.065, Szeged 35.861, Buda 34.393, Székesfehérvár 22.633, Győr 17.200, Pécs 15.318, Sopron 14.987, míg a szabad- és mezővárosok közül Kecskemét 40.419, Hódmezővásárhely 32.392, Miskolc 30.148, Békéscsaba 24.033, Szentes 22.325 s Eger 18.675 lakost mutat fel. Budapesti azzal, hogy az 1930. népszámlálással a milliós városok sorába lépett, nyolcvannégy év alatt s az említett egyesítéssel lakosságát majdnem megtízszerezte! Hivatása, hogy a huszonegy szomszédos város és község beol-

⁴⁴ *J. Csaplovics: Gemälde von Ungarn. 1829.*

⁴⁵ *Fényes Elek: Magyarország leírása. 1847.*

vasztásával s így együttesen 1.420.533 lakossal Nagy-Budapestként világvárossá legyen. Az ország csonka állapotában azonban, amikor az ország 1/8-a a fővárosban él, kirívó lenne az aránytalanság közte és a nemzet közt. Az 1930.-iki népszámlálásnak a Magyar Statisztikai Évkönyvben közölt adatai szerint a vidéki városok közül csupán Szeged 135.131 és Debrecen 117.410 lakossal illenek a nagyváros kategóriájába, míg középvárosaink 20.000 lakosig bezárólag a következők: Kecskemét 79.505, Pesterzsébet 67.871, Újpest 67.374, Kispest 64.547, Pécs 61.801, Miskolc 61.465, Hódmezővásárhely 60.176, Nyíregyháza 51.273, Győr 50.977, Békéscsaba 49.295, Rákospalota 42.919, Székesfehérvár 40.731, Szolnok 38.730, Kiskunfélegyháza 38.204, Cegléd 37.344, Sopron 35.887, Makó 35.814, Szombathely 35.756, Szentés 32.885, Kaposvár 32.688, Nagykanizsa 30.936, Eger 30.328, Jászberény 29.874, Hajdúböszörmény 28.861, Kiskunhalas 28.804, Nagykörös 28.584, Baja 27.940, Mezőtúr 27.645, Csongrád 26.015, Gyula 25.221, Karcag 24.269, Pápa 21.352, Gyöngyös 21.281, Vác 21.098. Az 1920. évi népszámláláshoz viszonyítottan százalékban ezek a városok szaporodtak a legfeltűnőbbben: Pesterzsébet 67.4, Pécs 29.9, Kispest 26.4, Baja 23, Rákospalota 20.2, míg a Debrecené 13.8 s a Szegedé 9.4%. Sajnos, Jászberény 6.6, Makó 3.6, Hódmezővásárhely 1.2 és Nagykörös 0.4 százalékkal fogyott, végül Sátoraljaújhely az országhatár oktalan megvonása miatt az 1920. évi 21162 lélekszámról 18431-re csúszott. – Az elcsatolt területeken lévő városok közül 1930-ban Pozsony-Bratislava 123.852, Szabadka

Suhotica 100.058, Kolozsvár-Cluj 98.550,
 Temesvár-Timisoara 91.866, Nagyvárad-Ora-
 dea 82.355, Arad 77.225, Kassa-Kosice 70232,
 Brassó-Brasov 56.234, Szatmár-Satumare
 49914, Nagyszeben-Sibiu 48013 lakost szám-
 lált.

A városoknak becsvágya a magas lélekszám, mert egyrészt tartanak a visszaesés jogi és gazdasági következményeitől, másrészt az adózó alanyok s a jövedelmüket költő egyedek szaporításának reális számítása lebeg szemük előtt. Különbféle kedvezményekkel segítik tehát elő a bevándorlást vagy a tőszomszédságukban lévő lakott-helyek bekapcsolásával pótolják a természetes szaporodás alacsony százalékát. Városaink sorozata a jövő évtizedre bővülni fog, mert máris vannak nagyközségek, mint Pest-szentlőrinc 30.557,⁴⁶ Békés 28.835, Török-szentmiklós 28396, Szarvas 25.490, Orosháza 24.941 és Csepel 23689 lakossal, melyek a népesség s az intelligencia számánál s a fejlett gazdaságnál fogva átmenetet képeznek a városhoz. Egyébként a városokat a kirajzás veszedelme állandóan fenyegeti. Az alacsonyabb élelmiszerárak és lakbérek, a városi élet hátrányai: a levegőtlen s a napfényben szükölködő lakás, a zaj, a füst, a korom s a féreg sok emberrel megkívántatja a város szomszédságában való letelepedést.

A város nagysága megítélésénél a terület igen gyakran másodrendű tényező. -4 hegyvidékiek igazolják, hogy a természettől aránylag szűkre szabott területen is épülhet nagy város. Ha a magasba-építésre a talaj teherbíró képessége kedvező, úgy gazdasá-

⁴⁶ 1920-tól 1930-ig 159.6%-kal szaporodott!

gi okokból inkább emeletes házakba tömörül a lakosság, mint földszintesekbe. Berlin területe kerekszámban 88.000 hektár,⁴⁷ ebből azonban csak 16% van beépítve. Paris kereken csak 8000 hektáron terül el. Budapest területe a Duna nélkül 18.661 hektár, ebből 2560 a beltelekre és 16101 a kültelekre esik.

Terület szempontjából másként kell elbírálni a kultúra és a közgazdaság központjaként jelentkező s másként az agrárjellegű városokat. Amazok beépített területén túl rendszerint villák, épületcsoportok, belterjes művelésű kertészeti telepek, gyárak, stb. sorakoznak s csak csekély százaléku a külterjes földművelés. Emezeknél fordítva a mezőgazdasági művelés szétszórt tanyái és majorjai népesítik be a rendszerint terjedelmes külterületet. A magyar városokat illetően rá kell mutatni arra a körülményre, amely nemcsak a polgárság gondolkozásában, érzésében, életmódjában, hanem a város kiképzésében s gazdaságában is mélyreható különbséget idéz elő. Ugyanis amíg Miskolcnak 5300, Győrnek 5400, Pécsnek 7100, Székesfehérvárnak 12.000 és Sopronnak 12.900 hektár a területe, addig, – hogy csak a legnagyobb agrárvárosokról legyen szó – a Debrecené 95.700, a Kecskemété 94.000, a Szegedé 81.600, a Hódmezővásárhelyé 76.100 hektár. Ezekből, a török hódoltság idején és után keletkezett óriási határokból csak egy töredék pl. Debrecenben 2212 hektár számít belterületnek, míg a többi mezőgazdasági célokat szolgál. Az ilyen jellegű városoknak a külterületen lakó pol-

⁴⁷ Egy hektár 1.737 kat. hold; egy kat. hold 0.575 hektár.

gáraik érdekében közigazgatási első segélyt nyújtó kirendeltségeket kell létesíteniük; közoktatásról, lelki gondozásról, ember- és állategészségügy ellátásáról, utak építéséről, vadvizek szabályozásáról, postai és egyéb kézbesítésekről stb. kell gondoskodniuk. Világos, hogy ezeknek a közintézményeknek s közműveknek a költségei érzékenyen apasztják a belterület rendezésére és szépítésére fordíthatókat. De elkerülhetetlen a külterület gondozása, mert nélküle olyan lenne a város, mint a ház, melynek tetszetős a »tiszta szobája«, de üres a kamarája. Talán túlzásnak látszik az állítás, de gond és költség szempontjából *a tanya-világ valójában az agrárvárosok külváro* sainak a szerves folytatása.*

Városi építkezések és városszabályozás.

A városok a fejletlen igények korában a környezetük nyújtotta kezdetleges anyaggal: fával, vályoggal, agyaggal építkeztek. Később tartósság okából a téglát s a követ használták. Erre a lőfegyverek és a tűz elleni sikeresebb védekezés is ösztönzőleg hatott. Kedvezőtlen gazdasági viszonyok egyazon palotánál a kő és téglá vegyes használatára kényszerítettek. Mivel a sziklás talaj vörös és a mészkő fehér követ szolgáltatott, szokássá vált a színes kövekkel való építkezés. Ma ezt a tégláégetés technikája füstölt és mázas téglákkal is elősegíti. A velencei paloták köveit az időjárás évszázadokon át szinte szürke gránittá változtatta. Clermont középületei komorak, mert sötét lávából épültek. Az északamerikai Egyesült Államok elnökének lakóháza fehérre

festett kockakövekből épült; innen a neve: Fehér Ház.⁴⁸ Az olasz renaissanee-kor firenzei palotái: Pitti, Strozzi stb. homlokzatához faragatlan felületű követ, rusztikát alkalmaztak, hogy ez a fényt és az árnyékot váltakoztassa.⁴⁹ A milánói dóm fehér márványból épült. A fémek ismerete után majd a technika haladásával a vas, az acél, a réz, a bronz s az üveg és a cement is bekerültek az építő anyagok sorába.

A korai középkor templomai és kolostorai után a világi építkezések adták munkát számos művésznek és ezernyi kéznek. A településnek első ilyen nagyobbszabású építkezése a vár vagy a várkastély volt. Századok folyamán azonban a megvagyonosodott s így politikai hatalomhoz jutott polgárság erősebb lett, mint a vár. A hadászati jelentőségüket veszített várak és az urafogyott várkastélyok rombadőltek, szabályozásnak estek áldozatul, vagy részint műemlékké nemesedtek, részint hivatalos helyiségekké fokozódtak le. Mindenképpen díszítő és hangulati elemei maradtak a városnak. A római Angyalvár, a firenzei Palazzo vecchio, az Eisenach melletti Wartburg, a német lovagrend marienburgi kastélya, a heidelbergi kastély, a Granada fölötti Alhambra, a sevillai Alcazar, a szomorú magyar emlékektől hemzsegő konstantinápolyi Héttorony, a prágai Hradsin, a windsori kastély, a londoni Tower, a Stuart Máriaára emlékeztető edinburgi Holywood Palace, a kairói Citadella rég letűnt időkről regélnek. Falaik

⁴⁸ *Le Corbusier* az épületeknél használható színekre színezongorát állított össze. *Tér és Forma* 1931. dec. szám.

⁴⁹ *Reinach S.* A művészet kis tükre. 1906.

közt egykoron népek sorsa fölött döntöttek. Termeikben pompa tobzódott, vigasságok csapongtak. Szerelmi boldogságok sziveket gurítottak egymáshoz és tragédiák megszárdult fejeket gördítettek le. Udvaraikon egy szál virágért lándzsát törtek. Ablakaik alatt kobzosok epekedtek. Börtöneik kárhozottai halálra sóhajtoztak magukat. Földi üdvösségek örökönyye s agyonkínzottak vérekönyve, hősök, ártatlan áldozatok, árulók vére tapad ezekhez a falakhoz. A vezetők az ámuló látogatóknak történeteket bizonyító emlékeket mutogatnak. Ámbár ezeknek a vérfoltoknak s apage satanas! lutheri nyomoknak körülbelül annyi a történeti hitelük,

mint a Shakespeare hőse, Shylock állítólagos velencei háza ablakának, melyen leánya, Jessica megszökött, avagy a Ceylon szigeti Adams Pik szent hegyen az Ádám lába nyomának, melyet drágakövekbe foglaltak s ahová tömegesen zarándokolnak India áhitatosai.

Tonelli Sándor a rezidenciákról ezeket írja: ⁵⁰
 »Kétségtelenül sok művészet van ezekben az akár városi, akár vidéki rezidenciákban felhalmozva. Legyen a nevük akár Versailles, akár Schönbrunn, akár Potsdam, Amalienberg, Nymphenburg, Carsz-kője Szelő, mindenkor maradandó emlékei lesznek az európai kulturhistória egy periódusának, mely az újkori abszolút fejedelmi hatalom megte-remtésétől a társadalmak demokratizálódásáig terjed. A politikai cselszövényeknek, kabinetháborúknak, halk szavú és símbeszédű kancellároknak, szépségflastromos és költséges metresszeknek a kora ez. Az a kor, amikor az államkassza még boldog módon többé-kevésbé összeolvadt a fejedelmek ma-

⁵⁰ Emberi miniatűrök. 1925.

gánkasszájával és a költségvetés nélküli gazdálkodás világában bele lehetett fogni olyan építkezésekbe, amelyekre ma már aligha lehetne találni fedezetet. Ennek a kornak az uralkodói, ha a legtöbbjük nem emelkedett is a nagy átlagon felül s ha nem voltak is nagyok, mint uralkodók, majd mind rendelkeztek bizonyos művészi iskolázottsággal és rendelkezésükre állottak az emberek és eszközök, hogy építkezési szenvedélyüket ki tudják elégíteni.«

A fejedelmek példájára a főpapok, a főurak s a meggazdult polgárság, különösen kereskedők szinte versenyre keltek egymással, hogy lakóhelyeiket középületekkel és palotákkal díszítsék. Brunelleschi, Leonardo da Vinci és építőművész társai alkotásaikkal maguk és mecénásaik nevét beírták a városok történetébe. Az előkelők és gazdagok pazar udvartartása kiapadhatatlannök látszó forrása volt a várost szépítő és gazdagító művészeteknek. Mátyás király, a francia Lajosok, a Mediciek, Farnesek, az Este fejedelmi család tette lehetővé az építkezésnek ezt a buja virágzását, melyet a kiózanodásnak kellett követni.⁵¹

A sok száz közül csak néhányat kiragadva, az olyan építészeti remek, mint a római Szent Péter, a londoni Szent Pál, s a velencei Szent Márk templomok, a strassburgi Münster, a milánói, kölni, kassai dómok, a londoni Westminster, a párisi Louvre, a lübecki, a löweni városháza, a budapesti Országház, a brüsszeli igazságügyi palota, a washingtoni Capitolium elbűvölik

⁵¹ XIV. Lajos a versaillesi kastélyra, kertre, vízvezetékre magyar pénzre átszámítva egy milliárd pengőt költött. *Voltaire* Versaillesről mondotta, „hogy az l'abîme des dépenses.

még a laikus szemlélőt is. A művészet szel-
leme olyan eleven erővel sugárzik ki belő-
lük, hogy velük szemiben csak az alázatos
megadásnak van helye. Elgondolkoztatnak
a tervező művészeket megszállott ihletről,
a munkások ezreinek verejtékezéséről, az
alapásástól a kulcs beadásig eltelt évtize-
dekről, sőt évszázadokról, viszontagságos
sorsukról, a megvalósításukra fordított költ-
ségekről, rendeltetésük magasztosságáról és
sok műremek társuknak végleges elpusztu-
lásáról. Abban megegyeznek a nagy terem-
téssel, hogy tulajdonképpen soha sem ké-
szek. Mert mellőzve, hogy részleteikben
időnként kisebbednek vagy nagyobbodnak
és stílusbeli változásokat szenvednek, –
az építőállvány csak rövid időközökre ke-
rül el mellőlük. Alighogy időrágta hiányaik
kijavításával, megbetegedett köveik kicse-
relésével, megcsúszott egyensúlyuk helyre-
állításával (a londoni szent Pál templom) s
díszek felfrissítésével az egyik oldalon vé-
geztek, a másikon újra kezdhetik. – A mű-
vészileg kiképzett köz- és magánépületek
felbecsülhetetlen. vagyont kötnek le. De ki
gondolna jövődolgozóikra?! Esztétikai
gyönyörködtetésükkel, hangulatkeltésükkel
fizetnek. Nagyon rideg lenne az élet, ha min-
dig csak hasznothajtó dolgokat művelnének
és alkotnának az emberek. A szépségből fa-
kadó lelki gazdagodás teszi az életet elvisel-
hetővé. Az Isten szerény templomban is
imádkozó, törvényt hozni, igazgatni, igaz-
ságot szolgáltatni, könyveket, műtárgyakat
régiségeket elhelyezni egyszerű épületben
is lehet. S mégis dómokat, palotákat építe-
nek az emberek, mert ezzel egyrészt lelki-
szükségletüket akarják kielégíteni s más-

részt az épület szolgálta célt is meg akarják becsülni. A magánpaloták építésének a kora azonban lejárt. Akinek a módja megengedi, inkább villát épít. Egy palotának előállítási, berendezési, fenntartási költsége s a benne folytatandó életmód a megváltozott gazdasági felfogással nem egyeztethető össze. Nem különösen akkor, amikor ezrével és tízezérel vannak ágyrajárók s dohos pincelakásban senyedők. A régi magánpaloták ma már műemlékek vagy gyakorlati célt szolgálnak. Velencében is igen sok palotába közintézmény költözött a valamikor ragyogó vagyonú uraság helyébe. Így a Grimani a fellebbviteli törvényszéknek, a Foscari a felsőkereskedelmi iskolának, a Corte della Regina a zálogháznak s a Giustiniani az Európa szállodának adott helyet. Budapesten is az egyik főúri palotából fővárosi könyvtár lett, a másikat meg párthelyiség bérlé.

Az épületek stílusa az éghajlat, a kor ízlésbeli fejlettsége, az építési anyagok nyújtotta lehetőség, a rendeltetés szerinti célszerűség, az építetők: az egyházak, a fejedelmek, az állam, a hatóságok s a magánosok anyagi tehetősége s az építőművészek ihlete szerint bőséges változatot mutat. A görög, az ókeresztény, a román, a bizánci, az arab, a mór, a gótikus, a renaissance, a bárók, a rokokó, az empire, a nemzetiesre törekvő, a díszítés nélküli modern stílusok egymásután vagy egy-egy helyen egyszerre, tisztán vagy keverten is megjelennek. A különböző vallások templomai, a fejedelmi, állami- és magánpaloták, a kastélyok, a városházák, az egyetemek, a múzeumok, a színházak, a hangversenytermek, az arénák,

az árúházak, a tőzsdék, stb. úgyszólván ki-
meríthetetlen anyagot szolgáltatnak az épí-
tészeti stílusoknak s ezzel a város díszítés-
nek, okulást és gyönyörködést szerezve a
kortársaknak s a késői nemzedékeknek. De
nemcsak monumentális épületekből tevődik
össze a város. A polgárság, mint új mecé-
nás építkezései is mind erőteljesebben nyo-
multak előtérbe. Ezeket elsősorban a be-
fektetett tőke minél dúsabb gyümölcsözte-
tése érdekelte; a szépség és az egészség
követelményeit többnyire elhanyagolták. Az
építkezők és építészek egyaránt megfede-
keztek arról, hogy az előző korok épületei
azért szépek, mert stílusosak s összhata-
sukban hangulatot adnak a városnak.⁵² Köz-
ismert, hogy a stílus ellen az építészeti for-
mányelv bábeli zavara, az ódon épületek-
kel szemben tanúsított kíméletlenség s a
modernség erőszakolása tömérdek merény-
letet követett el. Helynyerés okából s a te-
lekspekuláció kapzsiságából sok épület esett
a csákányok áldozatává, amíg rá nem jöt-
tek, hogy a műemléknek minősíthetők el-

⁵² *Rakovszky Iván*, a Közmunkatanács elnöke
a Budapesti Hírlap 1929. karácsonyi számában írja,
hogy a budai várbeli hangulatos, csendes utcák-
ban »suttogva duruzsol fülünkbe egy kevésbé ide-
ges, kevésbé törtető kor patriarkális hangulata«. Szerinte bajt az a hiedelem okozott, hogy a Várnak
csak a paloták adhatnak szépséget, tehát értékes,
ódon épületek helyett újat, nagyot, csúnyát építet-
tek. Továbbá ridegen egyesre akarták a Vár ut-
cáit szabályozni. Ezt sikerült megakadályozni s
olyan rendszabályokkal pótolni, »melyek lehetőleg
a régít konzerválják s nem űzik el a Várhegy te-
tejeről a múltnak lábujjhegyen járó koboldját«. -
Németországban Nürnberg és Rothenburg o. d. Tau-

pusztítása barbárság.⁵³ Lázás sietséggel épültek a kínosan szimmetrikus parvenü bérpaloták s az épületbe sűrített tőke bérkaszáryái. Elcsúfították a városnak egyébként patinás arculatát s tetőztek a vakablakok és tűzfalak borzalmasságában. Az építési anyagoknak tévedésbe ejtő felhasználása évtizedekig garázdálkodott: habarcsból hazudtak a rusztikát és díszítésül rakták fel a sajtolt bádogot s a gipszet.

A múlt és a jelen építkezése közt lényeges különbség észlelhető. Akkoriban csigalassúsággal esetleg századokon át készült el valamely monumentális alkotás (a milánói székesegyház több mint négyszáz évig épült), míg ma, a hozamraéhes tőke napra, sőt órára követeli meg az építkezés befejeztet. Akkor az idő bőségével fordított arányban álló költség miatt félbemaradt vagy csonka kiképzéssel létesült az épület. Ma az építkezés iramának erőltetése súlyos bal eseteket okoz. A másik felöltő jelenség meg

ber példázzák az ódon városszépségek megőrzésének módját s ringatják a modern lelket a rég le-tűnt századok hangulatába.

⁵³ Franciaország példájára száz év óta óvják Európában a műemlékeket. Magyarországon az 1881: XXXIX. te. szabályozza fenntartásukat. A törvény a felügyelettel a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot bízta meg; véleményező testülete a Műemlékek Országos Bizottsága. Annál a sajnálkozásnál, hogy kevés műemlékünk van, csak a csodálkozásunk lehet nagyobb, hogy az országot ért csapások után ennyi is maradt. És ha csak a barbárok pusztítottak volna! A székesfehérvári bazilika kifosztása Miksa császár, Visegrád felrobbantása-Lipót emlékét sötétíti.

az építkezés tárgyának a bővülése. A munkásházak, szanatóriumok, a pályaudvarok a postapaloták, a repülő hangárjai, a gépkocsi garázsok, a kiállítási csarnokok, a mozgófénykép színházak, a stadionok, az úszócsarnokok, a partfürdők új feladatok elé állítják az építőművészetet. És ha kétszáz évvel ezelőtt Condé herceg Chantilly-ban még az uradalmi istállót is renaissance stílusban építtette, a mai fejlett ízlés megköveteli, hogy úgy a felsoroltak, mint az ipartelepek, raktárházak s a kereskedelmi irodák is a rendeltetést érvényre juttatóan ugyan, de stílusosan épüljenek.

Bár ma már városfalak nem szabnak határt az építkezésnek, egyrészt a város központja iránti előszeretettel s emiatt a centrális fekvésű telkek drágasága, másrészt a fokozódó népsűrűség elkerülhetetlenül szükségessé teszi az emeletre építést. Az épület magassága egyrészt a talaj szilárdságától függ (Manhattan sziget sziklás talaján a newyorkiak akár száz emeletre is építhetnek), másrészt a szabályozás intézkedik a felől, hogy bizonyos utcákon és tereken az előírt magasságot önkényesen túl ne lépjék. Kétségekívül visszatetsző, ha kisebb emeletes házak sorából túlméretezett házak ágaskodnak föl, míg ha ilyenek megfelelő elrendezéssel és stílusban készülnek, tőlük a szépséget megtagadni nem lehet. A newyorki 57 emeletes gótikus Woolworth-Buildinget méltán nevezi az amerikai önértet a kereskedelem székesegyházának. A felhőkarcolóknak gazdasági előnye mellett az az óriási hátránya, hogy az utcát elsötétítik s helyiségükbe az érdekeltek tízezreit gyűjtve a közforgalom kritikus gócpontjává válnak.

A felhőkarcoló építési-mód ma már egymásik európai metropolisban (Berlin, Hamburg, Budapesten egyetlenül a Társadalombiztosító toronyháza) is alkalmazásra került. Valószínű azonban, hogy Európában nem fogják a házakat ötven és száz emeletesre feltornyosítani, mint New Yorkban, ahol az aránylag kicsiny szigetre szorítókozó anyaváros területének minden négyzetcentiméterére szükség van. Az óvilágban az üzleteknek, az irodáknak és szállodáknak ilyen gigászi összpontosítása belátható időn belül nem lép föl kényszerítő erővel. Mivel egyes városok központjában a múlt hibájából lehetetlen vagy aránytalanul költséges lenne az építési terület nagyobbítása, a föld színe alatt is létesülnek helyiségek. Céljuk a központ közelében étkező és szórakozó helyiségek létesítése s nem utolsó sorban a világbankok aranytartalékának betörés-, tűz-, áradás- és bombamentes elhelyezése.

Mivel a városok eredeti rendeltetése a védelem volt, s ez elzárkózásukat indokolta, – őrtornyokkal, kapukkal ellátott falakat húztak. Részeit a falkerítette terület csekélyisége miatt, részeit támadás esetén a közelharcok sikeresebb megvívása érdekében az utcákat szűkre szabták. A város közepén volt a hatalomnak várszerűen kiképzett székhelye, mellette a templom, a városháza a nagyvendéglővel, a piactér s ezek körül az előkelő polgároknak, a patríciusoknak erős kapuval, vasrácsos ablakokkal, kiszögellő erkélyekkel ellátott szűkmellű, de gondosan díszített házai. Mikor a védelem érdekét a forgalomé váltotta fel, a falakat lerombolták s helyükbe sétányok s köz- és magánépületek kerültek. A kapukat és ör-

tornyokat emlékül és városdíszítésül meghagyták. A szűk utcákat egész házsorok el. tüntetésével a forgalomnak megnyitották.⁵⁴ Közben ráeszméltek arra, hogy a görbe itea nem okvetlenül csúnya, ellenben az egyenes utcák s a sugárutak csak módjával alkalmazva szolgálják a szépérzékét. Felülkekedett a felfogás, hogy a nyílegyenesre erőltetett utca rendszerint unalmas, mert a szem pihentető változatosságot kíván.

A gazdasági fellendülés a városok központját a boltok, áruházak, a keleti bazárok modernizált alakzataként az üveggel fedett árucsarnokok, (a milánói Galleria Vittorio Emanuele, Brüsszelben a passage St. Hubert, Budapesten a párisi ház) a kereskedelmi irodák és a pénzüzetek betelepedésével belvárossá, cityvé alakította. A helyiségek bérének emelkedése kiszorította a polgári lakókat s az árusítóhelyek és irodák nyüzsgése váltotta fel a magánlakások békés nyugalomát. Általános tünet a nagyvárosok magvának lélekszám szerinti apadása. A londoni city nappali milliós zsúfoltsága után az ott éjjező tizenegyezer emberrel (sleeping inhabitants) valósággal elnépteledik. Megszűnt a gettó, melynek kényszerre különösen a német és olasz városokat éktelenítette el. Hogy az emberek egyébként vallás, faj, foglalkozás s társadalmi állás szerint külön szeretnek csoportosulni, arra minden városban találni példát. Ujabban az egyetemek épületcsoportja is a nyugalom és a terjeszkedhetés érdekében lehetőleg a város perifériáján helyezkedik el, mint a Co-

⁵⁴ A kereskedésekkel zsúfolt velencei Merce-rián s hasonló utcákon képtelenség lenne változtatni!

lumbia egyetem New Yorkban, a debreceni a Nagyerdőn, a Vilmos császár társaság létesítette tudományos intézetek Berlin villanegyedében, Dahlemben. Más városrészeket a pénzarisztokrácia, a diákok, a gyári munkások népesítenek be. Parisban az egyetemi hallgatók részére a Cité universitaire épült. Az előkelők és jómódúak villái kellemes átmenetül az agrárvilág és a háztenger közt a városon kívül sorakoznak.

A napi munkájától eltikkadt városi polgárban mind erősebbé vált a vágy, hogy a bércaszárnyák emberraktára helyett otthont biztosító meghitt családi házra tegyen szert, így keletkeztek a város szélén az egyéni igényekkel számoló kertes házak. Mivel azonban a szakemberek számítása szerint ez az építető részéről pazarlást jelent, legújabbban a zárt udvarokat kiküszöbölő sorház rendszernek s a telepszerű építkezésnek adnak előnyt. Az ilyen házak ugyanis szintén a városon kívül épülve, épen úgy friss levegőhöz s napfényhez juttatják a lakót, mint a különálló családi házak. A telepszerű kiképzésnél a közegészségügyi követelményeken túl még a lakók mindnyája által használható fürdő, csecsemőotthon, gyermekjátsszótér, tanulószobák, tornaterem, orvosi rendelő, szórakozó helyiségek, mosás, fűtés, takarítás kérdése is a leggazdaságosabban oldható meg. — A legújabb formák közé tartozik a Sauvage-féle piramisalakú ház, melynek minden felsőbb emelete terraszosan visszaugrik, miáltal az utca fölfelé szélesedik. — A telepház rendszerrel Berlin és Bécs vezetnek; Basel 1930-ban valóssággal kiállításszerűen mutatta be lakótelepét. A rendszer célja, hogy úgy a saját

ingatlan után vágyódó, jobbmódú családok, mint a munkásnak kislakásra irányuló igényét kielégítse. Az ilyen házak vagy ipar-telepek közelében vagy a városon kívül zajmentesen létesülnek s kertjeikkel a város zöldövét képezik. – Magyarországon a gazdasági munkásházak építéséről és állami támogatásáról az 1907:XLVI. te. és az 1923:XXIII. tc.-ek, míg a társház-tulajdonról az 1924:XII. te. intézkedik. A miniszteri indoklás szerint a társházak módot nyújtanak arra, hogy az ugyanazon a telken lévő külön építmények vagy egy építménynek emeletek vagy helyiségek (lakás, üzlethelyiség) szerint természetben megosztott részeimint önállóan telekkönyvezett és forgalomképes tulajdoni tárgyak legyenek elidegeníthetők, örökölhetők, megterhelhetők. Sopron már régebben ismerte a társház intézményt.

Szinte szemünk előtt vajúdik az építészet stílusa.⁵⁵ Már azonban vannak jelek, hogy a szépség, az egészség, az olcsóság s a gyakorlatiasság szempontjai fognak érvényesülni. Erre reményt nyújt, hogy a művészetek közül jelenleg legjobban az építészet érdekli a világot. Már pedig ha valami iránt általános és szívós az érdeklődés, úgy az a legcélszerűbbé szokott kialakulni. A hangsúly a jövőben a téren lesz: kívül és belül a házban a térelosztás célszerűségén s a többi házhoz viszonyítottan az összhang megteremtésén.

⁵⁵ »Új architektúra még nincsen. De készül... Mindenfelé a világon egységes új építési mód, új stílus van kialakulóban ... Félreismerhetetlen ezeken az új épületeken a testességnek, a puritán egyszerűségnek, a gerinces, egyenes vonalvezetésnek,

Az alföldi városokat tekintélyes oldalról szemrehányás érte, hogy belvárosi építkezésük stílusa megszaladt a környékük-től. Az bizonyos, hogy Kiskunfélegyházán talán soha sem fog a többi építkezés a nagyszabású városháza stílusához hozzásimulni, de viszont Kecskeméten a városháza körül már határozottan megállapítható a nagyvárosias magnak céltudatos alaplerakása. A szegedi Templomtéri építkezés hangulata ezidőszerint csakugyan elüt a város egyéb részétől; de nem szabad feledni, hogy azon a helyen előbb az 1879-es árvíz megkímélte szűk utcáknak csekély kivétellel rozszant és földbesüllyedt házai éktelenkedtek s ha már a Széchenyi-tér mellett egy új központot teremtettek, akkor sem a Széchenyi-teret nem másolhatták sem a Felsőváros vagy éppen a paprikaváros hangulatához nem igazodhattak. A Templomteret önmagában is harmonizáló és a déli éghajlatnak is megfelelő árkados épületekkel kellett megoldani. A százados fejlődésű városoknak is előbb a központja épült ki s ahhoz igazodott a többi. A szegedi Széchenyi-tér, Templom-tér s a befejezésre váró Gi-

újra feltámadt szeretete. A merész szembefordulás mindennel, ami játékos mozgalmasság, dísz és eikornya. Csak a lényegest mondani, keményen és tisztán, ez az új szándék. Az új, születő építészet csak olyan formát akar használni, amely a körül-tapintható valóságos testet, a kubust érezteti velünk. Nem bánja, ha a részlet merev, tagolatlan. S főleg: nem bontja meg a sima, feszes, nyugodt falat, minden igazi építész korszak kedveltjét s ezért kihúzza az ablakokat egészen a külső síkba, eltüntetve az ablakmélyedést, a kává« ... *Ligeti Pál*: Új Pantheon felé.

zella-tér fogják magukból kisugározni a többi városrészre a stílusbeli erőt s hozzájuk leszállás helyett amazokat is magukhoz emelik. – Ami pedig az alföldi városoknak a középületeik körüli stílusbeli hibáit illeti, azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezeknek az épületeknek az elődei többnyire az uraságtól vagy a közbirtokosságtól örökölt ormóttan épületek voltak s ezek helyébe iparkodtak a maguk módjára, hangulatdiktáló környezet és megfelelő művészeti tanácsadás híján valami mutatósat alkotni.

A lakosság egészségének tesznek szolgálatot a szélesre szabott utcák, a hosszú sugárutak, a körutak, a városban célszerűen elhintett terek s üdülését biztosítják a sétányok. Valóságos lélegző-szervei ezek a városoknak: rajtuk érvényesül a szabadon járó szél tisztító ereje. Jótékony hatásukat növelik az utcákat szegélyező lombos fasorok, a porfogó bokrok s a gyepszigetek. A zöld területek tekintetében London vezet óriási parkjaival s azzal a rendszerrel, hogy egy-egy háztömbnek is vannak közös magánkertjei, melyekbe saját kulccsal jutnak be az érdekeltek. Bár német és olasz városokban található művészi kiképzésű parkok, (a drezdai királyi nagy park, a firenzei Giardino di Boboli), azonban igazi lelőhelyük a francia városok. Elég legyen csak a párisi Jardin du Luxembourgra, Versailles, St. Cloud, Fontainebleau parkjaira utalni. Ezek mintájára készült a schönbrunni is. A kertművészet, különösen ha az víztükörrel vagy vízijátékkal párosul, gazdagítja a város hangulatát.

A jövő nemzedék erőteljes fejlődésének

és munkabírásának biztosítása kitűnő befektetés a városra nézve. Ha lakosai minél többet mozoghatnak a szabad levegőn, annál kevesebb gyógyítási költség fogja a későbbi évtizedekben úgy a magánosokat, mint a közpénztárt terhelni. Különösen érvényes ez a munkásgyermekre nézve, akik, szörványos eseteket kivéve, nem nyaraltathatók olyan kiadósan, mint a jó módúaké. Ez a gondolat hatott ösztönzően a gyermekjátsszóterek és a partfürdők berendezésére is. Ez utóbbi víz partján történhetik a legkönnyebben, azonban a cél fűrt kutatással is elérhető. A Margitsziget és Szegeден a Tisza partfürdője, a miskolci Baross-úti strandfürdő s Debrecenben a Nagyerdőbe vezetett fűrt kúté sok ezer nagynak és kicsinynek nyújt szórakozást, üdülést és szolgálja az egészséget.

A közös nevezőre hozás nehézsége ellenére is igen érdekes lenne a világ ismert városai között szépségversenyt rendezni. A hangsúly ismert voltukon van, mert az emberek tömege azt a várost keresi föl, amely egyéb prózai okokon kívül esztétikai értékességével is vonz. Mert találó mondás, hogy a szép látása örök vidámságot okoz. Legyen ez a szépség a város fekvésének festőisége, építkezésének harmóniája, elrendezésének művésziessége, a múlt emlékeinek hűségese megőrzése.

A közvélemény Parist tartja a világ legszebb városának. Parist, amelyet halászó s egyéb vízjáró kelták alapítottak, ahol a király címeréül a napot is lehozták az égről, melynek terein hömpölygött a forradalmak vére s ahová nem is olyan régen az élvező világ s ma a hűbéressé láncolt Európa ontja aranyát. Veleszületett ízlését a hozzá-

értők emelték a bájosság utolérhetetlen fokára. Bár már előbb is dúskált építészeti remekművekben, de elrendezési tökéletességét a múlt század közepén Hausmann boulevardjaival és avenueivel nyerte. Paris a megtestesült Franciaország, amint volt egykoron Róma maga a birodalom s amennyire nem jelenti az Egyesült Államokat New York. – Bécsnek a magva a Stadt, szép; kebelén függ a középületek és parkok gyöngyeivel ékítve a Ringek ragyogó füzére; a körutakon túl, Schönbrunn, Belvedere-t s néhány magánpalotát leszámítva, háztenger. A dinasztiaival napja letűnt s csillagai nem jöttek. Világhírű kedélyessége a gondok ráncolta homlokok redőiben veszett el. – London nem szép, de egyes részei, különösen a Themse balpartján és óriási parkjai környékén, elragadtatással töltik el a szemlélőt. A város összhatása lenyűgöző. Inkább imponál, mint szívhez szól. *Johnson* szerint csak közelebbi ismeretség után szeretjük meg. – Az intimitások híján lévő, fiatalosan nyers Berlin rideg. Háza a glédába állított katonák merevségével sorakoznak egymás mellé. Kettős arcú ez a város: a régi bárók s a modern amerikai stílusú. Magas fokú gazdasági, politikai és erkölcsi lázak gyötrik. Állapota súlyos, de nem életveszélyes. Kországait kiheverve az első amerikai város lesz Európában. – Róma! Valamikor egy nemzetnek adott nevet. Valaha egy világ fővárosa, amelyből az akkor ismert szárazföldek és vizek fölött uralkodott. A történelem vihara többször letaszította trónjáról. A Tiberis, a Colosseum s a Vatikán rendületlen tanúi bukásainak és fölemelkedéseinek. S ma – ha változott formában is – de újra uralkodik. Nemcsak a szépsége a hatalma, hanem az az elemezhetetlen varázs, amellyel fajra, vallásra, nemzetiségre, társadalmi s vagyoni helyzetre tekintet nélkül minden lelket megragad. A Romulus alacsony falaitól a Duce korlátlan hatalmáig elmúlt három év-

ezred révén egyetlenül vívta ki az »örök város« nevet. Hét halmon épült. Porszemnyi emelkedések ezek a világ Alpeseihez képest. De emberalkotta legbecsesebb értékeket a Róma hét halma hord a hátán. – A Posilipo lejtőjéről nézve Vergilius kedvence, Nápoly bubáját nem győzi a szem beinni. A Santa Lucia rakparttól befelé eső városrészének zajos és romantikus (?) piszkosságú sikátorai-
ban azonban szárító-köteleken fehérneműt lenget a szél. Nappal napsugár aranyával átszőtt baldachin alatt ficáncol, éjjel csillagszegett sötétkék fátyol alatt pihen. Tengere szerelmes dalokat duruzsol; a Vezúv füstje fenyegetően emlékezteti a mulandóságra. – Brüsszel szépsége Parisra, Hamburg gazdasági energiája Londonra emlékeztet. – Kopenhága tiszta és vidám. – New York a tenger felől nézve felhőkarcolói tömegével szinte megdöbrent, de belsejében csak nyomokban található szépség, azt is a nagy arányok miatt csak túlságosan tágra-
nyitott szemmel lehet élvezni. A világ egyetlen városához sem hasonlít: unikum a maga nemében. Aki benne született, rajongó sovínisztája, de aki felnőtt korában került bele, holta napjáig sem tudja megszokni. Mögötte egy óriás ország, előtte az Óceán. Helyzeti hatóerejét lakosainak maximumig fokozott munkakészsége a végletekig korbácsolja. Sorsa, hogy ad abszurdumig vigye a nagyváros gondolatát. – A Potomac partján fekvő Washington szabályos utcáival, stílusos középületeivel, villaszerű magánházaival, a kertművészet remekeivel s emlékműveivel európai értelemben vett szép város. Mondhatni elegáns. – A Michigan tó partján épült Chicago, a parkok városa, fiatalsága miatt kiegyensúlyozatlan: építészeti nagyszerűségek és nyomorúságos vityillók keverednek benne. – Ezt a sorozatot Madriddal, Velencével, Firenzével, Palermoval, Münchennel, Drezdával, Salzburggal, Stockholmmal, Konstantinápolyval, a svájci városok-

kal s Béccsel, Sopronnal, Brassóval, Szinajával stb. igen hosszan lehetne folytatni. – A síkság, a hegy s a folyó szerencsés összetalálkozásánál fekvő Budapest olyan megejtően szép, hogy külsejét csúfítani igen, de elrontani nem lehet.⁵⁶ A Pen-clubnak Budapesten 1932-ben tartott kongresszusáról hazatérő Saiten Félix bécsi író mesevárosnak nevezi, amelyről himnikus szuperlatívuszokban kell beszélni. A dunai fekvés következtében úgymond »olyan varázslat terül itt a szemünk előtt, mely Marseille, Nápoly, Stambul, Los Angeles és a föld legszebb szépségeivel állja a versenyt.« – Szeged két katasztrófának köszönheti, hogy az alföldi agrárváros hamupipókéjéből a Tisza királykisasszonya lett. Az egyik, hogy az 1879.-i árvíz után újjá kellett építeni, mert hatezer házából csak háromszáz maradt épen. Még a telkek is úgy összefakadtak, hogy a gazdáik sem ismertek rájuk. A gróf Tisza Lajos királyi biztossága a sugárutak, körutak és terek kombinációjával modern városi alaprajzot varázsolt a nagyrészen szűk és girbe-görbe utcák helyére. A másik körülmény az országnak a trianoni békekötéssel történt megcsönkítése. Az előbbi székhelyéről kitudott csanádi püspökség székesegyháza, palotája, szemináriuma és a magyar jellegtől való megfosztás után a kolozsvári egyetem áthelyezése a nagy városnak a magvát alakították ki benne. A polgárság további áldozatkészségére

⁵⁶ *Fejér György* idézett könyvének előszavában Pestet és Budát üdvözölve így szól: »Szerencsés helyeztetéseknek – a Duna szöke vízének a Fekete tengerbe ömlése közepén; a műveltségben előbbre halladt Európának a hátramaradott Ázsiával közösködése uttyában; Magyar Ország közép pontján – az egész földünk kerekén nincsen párja.« – A főváros iránti rajongás irattá meg *Jeszenszky Sándorral*: Szép Budapest c. 1928-ban megjelent könyvét.

alapozott rendezési program fogja majd a külvárosrészeket is felölelően a nagy vidéki város államát valóra váltani. Egyelőre még az alaprajz bőreszabott ruhájába kell a megújhodott város fiatal testének beleizmosodni.

Minden lakott hely a tájba van ágyazva. A táj befolyásolja a város külső megjelenési formáját. A síkságon téglából, a hegyes vidéken kőből – Carrarában márványból – erdő mellett túlnyomóan fából épülnek a házak (Bergen). A sík vidék szinte ösztönöz a térpazarlásra s lehetővé teszi az alacsonyabb házak építését. A hegyes vidék kényszerít a zsúfolásra s az épületek felmagasítására. A város melletti vagy közötti víz megszabja a város alaprajzát és számos utca csatorna-jelleget ölt. A tenger melletti fekvés, különösen ha azal délszaki éghajlat párosul, festőivé varázsolja a várost. Ragusa, Konstantinápoly, az olasz és francia Riviéra városai, továbbá Nápoly, Taormina, San Sebastian, Ostende, Rio de Janeiro, Buenos Aires, Los Angeles, Sidney egy-egy rózsaszínű mosoly a földgömbnek sokszor komor arculatán. Az erdő szomszédsága révén a flóra dúsan hatolhat be a városba s alkalmat nyújt nyaralók és mulatóhelyek építésére. Valószínű, hogy annak idején nem a táj szépsége csábította az embereket városalapításra, de később rájöttek, hogy a természet ajándékából nemcsak szépérezket gyönyörködtető, hanem gazdasági hasznohajtó kincsük is van.⁵⁷ Védik és szinte versenyre kelve a természettel, fejlesztik a táj

⁵⁷ Buffalo villamos művei részére az áramot a 32 kilométerre lévő Niagara szolgáltatja.

szépségét, mert vonzza az üdülők és turisták tömegét. Salzburg, Innsbruck s a legszébb svájci városok: Genf, Luzern és Interlaken világszerte ismert turista központok. A magyar városok közül Sátoraljaújhely, Miskolc, Eger, Gyöngyös, Kőszeg, Sopron, Pécs és a főváros budai része dicselkedhet kirándulásra alkalmas környékkel. A táj hátrányait a városok nagy erőfeszítéssel küzdik le. A mocsarakat okozó vizeket megfékezik, vagy kiszárítják, mint Szent-Pétervárott és sok olasz városnál tették. A környék homokját erdőkkel s pázsitokkal kötik meg, amint azt Berlin hajtotta végre fényes sikerrel.

Számos városnak van olyan műalkotása, melynek más városban nincsen párja, vagy nem olyan kivitelben s mely mintegy anyajegyet kölcsönöz az illető helynek. Ilyen volt az ókorban a hét világcsoda: az egyiptomi piramisok, a Szemirámisz függőkertje, az efezusi Artemis templom, Pheidiasnak Zeusza Olympiában, a halikarnassosi mauzóleum, a rhodosi kolosszus s az alexandriai világítótorony. A középkorban, különösen a német városokban, (Bréma, Halle) a Roland-szobor⁵⁸ jelképezte a városi szabadságot. Ilyenek továbbá Parisban az Eiffel-torony, Velencében a campanile, Pisában a ferde torony, Münchenben a Bavaria, New-Yorkban a Szabadság-szobor, Budapesten a Gellérthegy, kivált ha méltó épülettel koronáznák, Brüsszelben a Man-

⁵⁸ A Nagy Károly császárról szóló monda vitéze. A mórokkal vívott csatában esett el. Hősiességét költők dicsőítették. Vele foglalkozik Ariosto Orlando furioso-ja. – Nagyszebennek is van Roland szobra.

neken- Pis kut, a stockholmi városháza aranytermében a város allegóriája, a Mälerkirálynő⁵⁹ stb. Ezek a jellegkölcsonzók a város lelkével összeforrottan a város történetének is beszédes darabjai s láttukon föltámad az illető hely képe.

A városok nemcsak a népvándorlás keresveit tapasztalták, hanem látták műkin- cseik vándorlását is. Ha a szerzés nem tör- ténhetett szépszerével, – orozták. Velence virágkorában szokás volt megkérdezni a Keletről hazatérőt, hozott-e városának va- lamit? A szent Márk templom főbejárati kapuja fölötti négy érclovat állítólag Nero hozatta Corinthusból Rómába; onnan az 5. században Byzanba s 1205-ben Velencébe került; Napoleon Parisba vitette; az 1815.-i európai egyezmény visszajuttatta. A berli- ni Brandenburger Thor bigája Napoleon rendeletére szintén megjárta a párisi utat. Athén olyan, mint egy kifosztott kincsesár: műemlékei Rómába s a világ számos mú- zeumba vándoroltak. A II. Ramzesz építet- te luxori obeliszket Parisban, a Place de la Concordeon állították fel. A Kleopátra túje, a két egyiptomi obeliszk egyike a zsi- vajgó New Yorkban s másika a ködös Lon- donban álmodik régi hona örökké derűs egéről. Közismert, hogy a magát kultúrá- val felcicomázni óhajtó amerikai plutokrá- cia telhetetlenül dézsmálja Európa műkin- cseit. A magyar városokban a török hódolt- ságnak maradtak némi emlékei: Budán a Gülbaba türbéje; a pécsi mecset, az egri minaret stb.

⁵⁹ Megkapóan írja le a városházát *Vágó József* Városokon keresztül c. könyvében.

A város gazdasági szerepe.

Amíg a város odáig fejlődött, hogy a közgazdaságban aktív szerepet játszhatott, előbb passzív fokon kellett átvergődnie. Szó szerint szenvedőleges volt ez a szerep, mert annyit jelentett, hogy a középkorban a városokat, mint értékes objektumot, a megszorult fejedelmek, egyházi és világi főuraik s a kapzsi hódítók adták-vették, cseberberélték, zálogba vetették. A városokat a jogadományozásért fizetendő díjakon kívül adókkal, bérekkel, ingyen- és közmunkákkal, soha meg nem adom kölcsönökkel és szigorúan megszabott ajándékozásokkal terhelték. Csak a pénzgazdaság, illetőleg az állami megszilárdulás korában voltak képesek a városok ezt a kizsákmányolást maguktól elhárítani.

A város gazdasági jelentősége különösen abban a három irányban nyilvánul, hogy a vidék termékét: a földművelés és a bányászat nyersanyagait iparilag *feldolgozza* (dohány-, cukor-, szesz- és sörgyártás, malom-, hús-, fém-, üveg-, szövőipar stb.), úgy a nyerstermékeket (gabona, bor, gyümölcs, zöldség, szén stb.), mint a gyártmányokat a belső-, a külső- s a világkereskedelemben *forgalomba hozza* s úgy a nyers-, mint az ipari termékeket nagy mértékben *fogyasztja*. A középkor városaiban az iparúzők gazdasági érdekeik védelme, iparáguk tökéletesítése s erkölcsi okokból is céhekbe tömörültek. Egyszerű gazdasági viszonyok között ez a szervezet megfelelt, de meg kellett szűnnie, amikor a gép a gazdasági szabadságra való áttérést eredményezte s a tőke a busásabb gyümölcsöztetés okából a tömegtermelésre vetve magát éppen a gé-

pekkal megteremtette a gyáripart. – A kezdetleges világban két ember kellett a gazdasági tevékenységhez: az egyik, aki termelt s a másik, aki fogyasztott. Mikor aztán mindkét rész megszaporodott s a termelők közti árucseré már nem elégítette ki az igényeket, közbeiktatódott a harmadik ember, aki megvette a termeivényeket, elszállította, raktározta s eladta a fogyasztóknak. Az átvételkor fizette s az eladáskor megkapta az árat. Mivel ezt pénzben fejezték ki, minden velejáróval együtt kifejlődött a pénzgazdaság. Ezt a közvetítő szerepet a kereskedő töltötte be, aki a batyuzótól kezdve föl az áru- és értéktözsdeig a szervezet ezerszálú hálózatával szolgálja a közgazdaságot. A múltban az árucseré legkiadósabb alkalmá a vásár volt. Bár a görög és római városokban is bizonyos időben a termelők, a közvetítők s a fogyasztók összetalálkoztak, azonban a vásár csak a középkorban vált gazdasági jelentőségűvé. A vallásos összejövetelekkel kapcsolatosan eleinte az egyház támogatta a vásáros mozgalmat, majd felismerve a díjak, a vámok jövedelmezőségét, úgy az egyházi, mint a világi urak iparkodtak minél számosabb vásártartási jogra szert tenni, s mivel a kereskedők az árujukkal együtt úgy útjaikon, mint a helyszínén védelmet élveztek s a városokban áruházak, szállók, pénzváltók, szabályozott s ellenőrzött mértékek s bíraskodás álltak rendelkezésükre^ a vásárok látogatottsága nagy mértéket öltött. A gazdasági lendítő hatástól ösztönözve a városok is törekedtek a vásárjog elnyerésére. Közmondássá vált: Markt und Mauer scheiden Bürger von Bauer. Francia

és német városok forgalmi és kereskedelmi gócponttá alakultak. Amott a champagne-i (Troyes), párisi, lyoni, emitt a frankfurti s a lipcsei múltak felül a többi hely vásárait. Az olasz városok forgalmához kapcsolódva Angliát, Észak- és Kelet-Európát (Nizsny-Novgorod) behálózták. Magyarország is elég korán résztvett a vásározásban. Szent Lászlónak pannonhalmi országgyűlése tilalmazza, hogy »senki ne adjon, vagy vegyen vásáron kívül«; egy további decretuma a városról városra járók részéről loptott jószágok forgalomba hozatalát kívánja megakadályozni. Ulászlónak 1495. évi decretuma szokott országos és heti vásárokról beszél. A Habsburg királyok idején aztán részletesen szabályozták a vásár látogatását s különösen a fizetendő díjakat. Híresek voltak a pesti,⁶⁰ a debreceni,⁶¹ s a gyulai⁶² vásárok. – A céhszervezet megszűnésével, az iparszabadság életrekeltésével, a kereskedelem szerveződésével, de különösen a közlekedés tökéletesedésével a vásárok jelentősége lehanyatlott. A nagy kereskedelmi vásárok helyébe az árumintavásárok s az egyes árucikkek árverései léptek. Ilyenek a kávéé Amsterdamban, a pa-

⁶⁰ *M. Schwartner*: Statistik des Königreichs Ungarn 1809 c. könyve szerint a 19. század eleji pesti vásárok nyerstermény forgalmának Európában nem volt párja. A baromvásár már Ceglédnél kezdődött.

⁶¹ Nyilvánvalóan a szabadalomra utalással Debrecenben »szabadság«-nak hívták a vásárt.

⁶² Vásárai a jósaágfelhajtásról voltak híresek. Kedvező időben negyvenezer főre rúgott idegenforgalma. *Mogyoróssy* János: Gyula hajdan és most. 1858.

muté Manchesterben s a gyapjúé Buda-
pesten.

Kétségtelen, hogy ipar és kereskedés folytatható a vidéken is, de ez nem a város ellen, hanem éppen mellette szól. Mert vagy csak a mindennapi fogyasztást szolgálja s akkor gazdasági hatása szerény, vagy erősen alapozott, sokágú és nagyarányú s akkor a falut várossá alakítja. Iparnak, vállalkozásnak, kereskedelemnek, kar-teleknek s trösztöknek a város az igazi helye, ahol az ipar termelője a munkáskéz, továbbá gépekkel felszerelt munkahelyiségek, telepek, raktárak, tőke, hírszolgálat, magasabb rangú közigazgatás, bíróságok, konzulátusok, kereskedelmi- és iparkamárák, exportintézetek, biztosítási irodák és változatos fajtájú szállító eszközök állanak rendelkezésre. A tőke központosításra törekvő természeténél fogva ott fészkel legszívesebben, ahol felhasználására, a jogsejgélyre s a biztonságra legtöbb kilátása van. A hírszolgálat minden fajtája is a városokba fut össze, ahol a mindenütt létesíthető távirón és távbeszélőn kívül a leadó állomások útján a megfelelő hullámhosszak a világ minden gazdasági központjával biztosítják a gyorsaságot és a megbízhatóságot. — Az üzlet életető eleme a reklám. A nagyvárosok világlapjai néha ujjnyi vastagra dagadnak a hirdetésektől. A művészi kivitelű árjegyzékeken és falragaszokon kívül a transzparenszeknek, a sugárvetítéseknek, a ragyogó betűs repülőgépeknek tűzijátéka iparkodik a tömegeket szükségleteik fedezése tekintetében befolyásolni. Mivel azonban a falragaszok és a cégtáblák elfajuló alkalmazása az épületek esztétikáját

s az utcák és terek hangulatát rontotta, a hatóságoknak – a gazdasági érdek kimé-
lése mellett is – szabályozólag kellett köz-
belépni. Üdvös eredményül megszületett a
reklámművészet.

Mivel a vállalkozás a város határain
rendszerint túlnő, városának érdekkörébe
kapcsolja a távoleső vidékeket is. S mi-
vel továbbá a vállalkozás virágzása állandó
és széleskörű fogyasztást tételez föl, kiala-
kznak a speciális készítmények, mint Cor-
dovában a kordován bőr, Damaskusban a
damasczén acél, a brüsszeli csipke, a sevresi
porcellán, a lyoni selyem, a velencei üveg,
az amsterdami gyémántkőszőrülés, a mosz-
szuli musszelin szövet, a rheimsi pezsgő,
a szegedi tarhonya, a debreceni szalonna,
a kassai sonka stb., melyek a város hírneve
emelése révén a gazdasági hasznon kívül
erkölcsi gyarapodást is jelentenek. Viszont
vannak városok, amelyek szinte rendeltetés-
szerűen alkalmasak egy-egy iparág fölvirá-
gozására, mint pl. márványbányái miatt már
kétezer. év óta Carrara a márványból dol-
gozó iparra és művészetre; vize és pince-
építésre alkalmas talaja révén München és
Kőbánya a sörgyártásra, a gabonában gaz-
dag vidékek központjai, mint Szeged, Deb-
recen, Békéscsaba a malomiparra, kitűnő
anyaga miatt Hódmezővásárhely a téglá-
gyártásra, a szén és érc közelsége miatt a
vasiparra Essen, mely 1830-ban még csak
négyezer lelket számlált s ma 630 ezret.
Ugyanezek a tényezők a gázkutakkal sok-
szorozva emelték Pittsburgot az Egyesült
Államok egyik legnagyobb gyárvárosává.
Bányatermékeit több mint félmilliárd dol-
lárba becsülik. Chicago és Buffalo vágóhíd-

jaikkal jeleskednek. Állandóan derült éghajlata miatt Hollywood a film paradicsoma. Hogy most csőd előtt áll, azt a világ-gazdaság leromlása idézte elő.

Ha a városban gyárak létesülnek, úgy eleinte kevésbé, később azonban annál érzékenyebben érezhetők a gyárakkal természetesen összefüggő hátrányok. Pittsburgra időnkint fekete fátyolt borít a füst és a korom. Washingtonban nem szabad gyárat építeni, hogy a fővárost a szennyeződéstől megóvják. Az újkeletű városszabályozás a város perifériáira helyezi el a gyár- és ipartelepeket. Itt két szempont a döntő: az egyik a közlekedés biztosítása s a másik az uralkodó szél iránya.

A városba kerülő, illetőleg az ott termelt javak egy részét maga a város veszi igénybe, hogy ekként az élelmezésre, a ruházódásra, a lakásra, a fűtésre s a világításra irányuló szükségletét – és pedig a lehető legolcsóbban – kielégítse. A város környékének termelő ereje, az iparágak sokfélesége, az izlés változása, a munka-, a lakás- és üzletbérek, a közlekedés tökéletessége, a szállítási költségek, a városi illetékek, nagysága, az árusító terek s a vásárcsarnokok berendezése s a vásárolás jogi szabályozása befolyásolják a piac helyzetét s minősítenek egy-egy várost olcsóvá vagy drágává. A városok a fogyasztók számának emelésére törekednek, mert a tömeges fogyasztás olcsóbbá teszi az árakat. A városi hatóságok a fejletlen középkori közlekedés idején ínséges időkre élelmiszereket raktároztak el. Ma erre ugyan nincs szükség, de a fennakadás elhárításáról a világháború tapasztalatai alapján gondos-

kodni kell. Ennek egyik módja, hogy piacát szállítási díjmérséklések kieszközlésével s városi illetékmentességgel a környékkel kedveltesse; a másik meg az, hogy a nyersanyagoknak a raktározás, a fél- és egészgyártmánnyá való átalakítás s az exportálás biztosításával kívánatossá tegye a beözönlést. A termelés éppen a tömegfogyasztásra figyelemmel a termékek egyöntetűségére törekszik, viszont a fogyasztók anyagi előnyökért szövetkezetekbe tömörülnek. Különösen a városban találnak fogyasztásra a fényűzési cikkek is. Azonban a piaci politikát nem a jómódúak, hanem a közép- és munkásosztály igényeinek kell irányítani. Evégből elengedhetetlen a fogyasztás minden ágára s az árakra vonatkozó statisztika.

A várost érintő gazdasági élet legfontosabb mozzanata a személyek és az árúk helyváltoztatása: a közlekedés. Az ó- és középkor gazdasági forgalmát a karavánok, a szekerek, a belvízi és a tengerpart melletti hajózás bonyolította le. Az árúk tömege mellett a személyforgalom eltörpült. A kereskedelem a várost keresztező utakat használva megkövetelte, hogy a közlekedés ne törjön meg a kapuknál, hanem akadálytalanul áramoljon át a városon. Így az agrár- városok a termények betakarítása s a jószágok hajtása érdekében országutak mentén épültek. A régi világ közlekedése kezdetleges, drága és bizonytalan volt. A gőzgép feltalálása (Watt 1769) gyarapította eszközeit és megváltoztatta a módját. A vasút nyitotta meg a városokat, mire a hajdani elzáró kapuk helyett a pályaudvarok képében kitáruló kapuk keletkeztek. Ezek az

építmények a személy és az áru elkülönítésével, újítások folytonos alkalmazásával s készen tízezres tömegek befogadására a lehető legtökéletesebben szolgálják az utazó s a szállító közönség kényelmét s gazdasági érdekeit.⁶³ Egyes pályaudvarok valószínűleg modernizált karavánszerájok: az utcára való kilépés nélkül juthat az utas a szállójába (London, New York). Ma vasutak robognak az egyik kontinens sarkától a másikéig. Hosszúsága harmincöt éves korára, tehát 1860-ig Európában ötvenegyezer s Amerikában ötvenháromezer kilométer, míg századik évfordulójára amott négyszázezer s emitt hatszázezer kilométer volt. Nemcsak kiinduló és végső állomásukat, hanem a vonalukon fekvő városokat s a viziutakkal való metszéspontjaikat is lélekszámban és vagyonban gyarapítják s általában a vidéket belterjesebb agrárművelésre s ásványkincsek föltárására ösztönzik. A síneken s a vizeken mozgó közlekedés időközben versenytársat kapott a személy- és teherszállító gépkocsiban⁶⁴ és a repülőben.

⁶³ London vasútállomásait naponként másfélmillió utas veszi igénybe. A gazdasági leromlás tünete az 1928. évi magyar vasúti személyforgalommal szemben az 1930. év néhány adata: Békéscsaba (ezrekben) 956-790, Debrecen 1493-1371, Győr 777-651, Miskolc 1080-966, Pécs 731-661, Szeged 912-779 s Szombathely 864-786. Talán majd a filléres gyors a második helyen lévő alacsony százezreket az előbbi magasságokra tornáztatja.

⁶⁴ A London-stambuli nemzetközi autótúrák iránt megállapításáért hevesen küzdenek egymással az érdekelt államok és városok. A Bécs-Buda-pest-Szeged-Belgrád vonal szelné, a Prága-Bécs-Zágráb-Belgrád iránt vezetett vonal elkerülné

Versenyük elfajul, amikor az egyik a másikkal az életképességét a *tarifa leszállításán kívüli eszközökkel* meg akarja fojtani. A győzelem szolgálhatja a vasút érdekét a viziközlekedéssel vagy a gépkocsit a vasúttal szemben, azonban végeredményben károsítja a közönséget s különösen a várost, mert vizályukban nem érvényes, hogy a két pörlekedő közt a harmadik (a közönség) örül. A közérdek kárára elhomályosult a felfogás, hogy az állam forgalmi vállalatai nem öncél, hanem csak eszköz a közönség kiszolgálására. Nem lehetnek közvetlen hasznohajtók, hanem csak a fenntartásuk és fejlesztésük költségeit kereshetik meg. Az államkincstárnak abban a többletben kell megtalálni a jövedelmét, amelyhez a különböző forgalmi alakzatok célszerű elrendezése és sűrűsödése folytán a polgárok keresetének növekedése révén jut. A közlekedési vállalatok egyensúlyát az ilyen felfogástól áthatott országos közlekedési politikának kell megteremteni. A magánvállalatok is előbb-utóbb rájönnek, hogy pillanatnyi előnyökkel szemben tartósabb gazdasági értékű az összhangzó működés.

Bár az édesvízi hajózás is bizonyos berendezéseket tesz szükségessé a folyó-, a csatorna- s a tóparti városokban, azonban a tengeri közlekedés – különösen amióta a kalóztól megtisztult, – hívta életre a nagyszabású kikötői építkezéseket s műszaki berendezéseket (New York, London, Liverpool, Havre, Hamburg, Stettin, Cher-

Magyarországot. A világhírű olasz autósztádák Milánó központtal az északi városokat s a nagy tavakat kötik össze.

bourg, Southampton, Marseille, Trieszt, Konstantinápoly, Fiume stb.). A kereskedelmi hajózás nagyságáról fogalmat nyújt az adat, hogy a világ kereskedelmi flottája ma 32.344 gőz-, motor- s egyéb hajó 70.131.000 tonna űrtartalommal.⁶⁵ A világkereskedelmet szolgáló kikötők hivatalos épületei, raktárai, műhelyei, dokkjai, vasutai szinte külön városrészt alkotnak. A nagymerülésű óceánjárók részére esetleg távol a várostól külön kikötőt (Bremerhaven) építenek a hajózási társaságok, vagy a várost (Manchester, Bruges) akként juttatják kikötőhöz, hogy a tengerhez csatornát vezetnek. A nagy kikötők, mint New York, London, Liverpool, Hamburg forgalmára világot vet az a statisztikai adat, hogy évenkénti ki- és bevitelük 25-30 millió tonnára rúg. A Rajna és a Neckar összefolyásánál fekvő Mannheim csattanó példa a lendítő erőre, melyet a viziút az áruforgalomra jelent. Az északi és déli országrészek termékeinek kicserélő helye lévén, a múlt század végén ötven millió márka költséggel megépítette kikötőmedencéit s tonnákban is milliós terhű árukat forgalmaz. Nyilvánvaló, hogy ez a város emelkedésére visszahat. Magyarországon már az 1723:CXXII. t.c. foglalkozott a kereskedés megkönnyítése végett a viziutak létesítésének gondolatával. Az 1780-as és 1790-es évekből a Duna-Tisza csatornáról is maradtak tervek.⁶⁶ A kereskedelmi kikötő-

⁶⁵ *Hübner* id. mű.

⁶⁶ *Vedres István* szegedi »esküdt földmérő« A Tiszát a Dunával öszve kaptsoló új hajókázható Tsatorna c. alatt 1805-ben megjelent könyvében pendítette meg a Duna-Tisza csatorna építését. A különböző érdekek összeütközése s pénzügyi nehéz-

kön kívül a hadiflotta részére különleges berendezésű kikötők vannak, melyek mint nagy fogyasztók az érdekelt város gazdaságának tényezői (Portsmouth).

A város gazdaságának mind jelentékenyebb tételévé válik az idegenforgalom. Ugyanis minden idegen, aki a városba teszi a lábát, a zsebét is elhozza magával. Ezt az odahaza rendszerint erősen záródó zsebet úgy kell tudni kinyitni, hogy azt tulajdonosa szívesen tegye s benyomásokban gazdaggottan hazatérve, arra ismételten is hajlandó legyen, sőt erre másokat is megnyerjen. A megszokott környezet időnkinti változtatását és az idegen arculatú világ megismerését áhító emberi természet biztosítja, hogy az idegenforgalom arányai évről-évre növekednek. Élelmesség kérdése, hogy ez megfelelő helyekre tereitessék, mert ezen a téren is ma már éles versennyel kell számolni. Erre rávilágítanak a számok, hogy 1929-ben Svájc idegenforgalma meghaladta a két milliót és Olaszországé megközelítette a nyolc milliót. A világszerte leromlott közgazdaság jellemző tünete, hogy az idén a svájci szállodák egy részét szanálni és igen sokat megszüntetni kényszerültek. Budapesten az említett évben megforduló negyedmillió idegenből 110.000 volt külföldi. 1928-ban Münchent kereken 870.000 s Berlint 1,700.000 idegen látogatta meg. A szakszerű megszervezés és lebonyolítás nem elégedhetik meg a városnak az idegenforgalomra ható kulturális és gazdasági vonzóerejével,

ségek miatt még mindig csak a tanulmányozás stádiumában van. Szolnok, Csongrád és Szeged harcolnak a tiszai bekötésért.

hanem módokat és eszközöket keres és talál arra, hogy az idegenjárás a város gazdasági mérlegében aktív és állandóan visszatérő tételként legyen elkönnyvelhető. Mindenekelőtt a szállodai és személyes szolgálatra vonatkozó ipart mintaszerűvé teszi. Propagandájával tömegeket mozdít meg; hasznosat és szórakoztatót nyújt s a sűrű garas okos elvére támaszkodva lehetőleg mérsékelt költséggel terheli a látogatókat. Hogy az olcsóság mekkora tömeget képes megmozdítani, igazolja az idén üzembe helyezett filléres gyors, melynek nyáreleji zár-lata tiszta hasznot mutatott a Máv javára.

A város nyújtotta látnivalókon túl az időnkint rendezett árumintavásárok, kiállítások, országos ünnepélyek, versenyek vonzanak, tehát olyan dolgok, amelyek otthon egyáltalában nem vagy csak szerényebb keretekben valósíthatók meg.

A városok és a közgazdaság kölcsönös lendítő hatása a 19. század eleje óta mutat szédítő arányokat. A városokban letelepedett gyárak tömegtermelése táplálja nemcsak a nemzetbeli és nemzetközi, hanem a földrészek közötti forgalmat is, melynek szintén a városok lettek a gyűjtőpontjai. A 19. század közepén lezajlott forradalmakat követő, aránylag nyugalmas korszakban a gazdasági és kulturális erők, továbbá a mind sűrűbbé váló találmányok, a termelés és fogyasztás megnövekedése, végül a gépek, munkáskezek s a tőke összpontosítása s az iparágak összefüggése szinte robbanó tempóban lendítették a városokat előre és fölfelé. Egy részük világvárossá növekedett, majd ezekből a tőszomszédság bekebelezésével kialakultak a legújabb kor csodái:

A *mammut-városok*. Az Óceánok többé nem elválasztói, hanem összekapcsolói a földrészeknek. A kereskedelmi flották révén gazdaságilag hasznosított gyarmatok szerezték meg Európának a vezérszerepet. A közgazdaságot tápláló pénz- és hitelforgalom a pénzintézetekben, az áruké és az értékeké a tőzsdéken kapott hajlékot. Az egész világra szóló piac a szikratáviró igénybevételével néhány metropolis tőzsdetermére és árfolyam táblájára koncentrálható. Szédületes út a városok valamikori árúmegállítási jogától!

Ezt a ragyogást természetszerűen követte az árnyék. Az inflációnak talmi aranyozású rövid farsangja után a városok szerte a világon a végetérni nem akaró nagybőjtöt koplalják. A magyar városok a többek között a Speyer-kölcsönnel terhelték agyon magukat. *Kuthy Sándor* szerint elmondhatják a dal Változatát: Tele van a város függő kölcsönökkel.⁶⁷ – Gazdag városok, melyek a háború alatt és után saját papirospénzt bocsájtottak ki, most úgy szaladgálnak váltókölcsönök után, mint hajdanában a jogász-gyerekek.

A város forgalma.

A városra nézve a rajta kívüli forgalom mellett életbevágóan fontos a falai között lüktető is. Város és forgalom egymással kapcsolatos fogalmak. Nincs lehangolóbb, mint az olyan város, melynek utcáin s terein csak lézengenek az emberek s melynek állmosságát csak nagynéha veri föl egy-egy

⁶⁷ Vidéki magyar városok kultúrája. 1931.

járomű gördülése. Idillikus lehet a falu csöndje, azonban az emberek a városban nem idillt keresnek, hanem pezsdülő életet: a kora reggeltől késő éjjelig robotoló munka nyüzsgését s dolog végeztével a szórakozások tarka változatát, egyszóval a közélet ezernyi megnyilvánulásának forrongását. Munka és közélet folyhatik szobafalak közt is, de ezek csak támogatói a városi élet mozgalmasságának. Ha ki is szivárognak a nyilvánosságra, de nem belőlük keletkezik a forgalomban alakot öltő életlűktetés. Ezt csak az ipar, a kereskedelem, a vásárok, a sokadalmak, a szellemi és testi erővel dolgozók munkamegosztása és munkaegyesítőgesa mindezekhez fűződő személy- és áruszállítás teremti meg. Az ilyen, energiáktól feszülő városi életben örömet találja a város lakó s a várost kedvezően itéli meg az idegen. A belső forgalom szabályozása költséges berendezkedést, üzleti érzéket, anyagi- és testiétség biztosítást igényel. Számolnia kell az egyes városrészek népsűrűségével, az üzletek, irodák, a szórakozó alkalmak elhelyezésével, ezek és a lakóhelyek közti távolsággal s legfőképpen azzal, amit a régi városszabályozás elmulasztott, a jövőbeli fejlődéssel. A régi szabályozás ezért különben szigorú felelősségre nem vonható, mert csak 30-40 évvel ezelőtt is senki nem gondolhatott a forgalomnak olyan föllendülésére, mely százalékszámban messze felülmúlja a népesség szaporodását.⁶⁸ Ha kisebb

⁶⁸ A régi városok különben sem úgy épültek, hogy utcáikon fogatok közlekedjenek; a teherforgalmat emberi erővel és málhás állatokkal bonyolították le.

városokban a belső forgalom kevesebb gondot is okoz, de ezeknek is, ha országos vagy nemzetközi útvonalba esnek, körültekintően kell azt szabályozniuk, különben anyagi hátrányukra a jövőben elkerülik őket. Annál több fejtörést okoz a nagyváros forgalmának káoszában a rendcsinálás. A forgalom bonyolult voltát még súlyosbítja, hogy az nemcsak a földszinét, hanem az emeletnyi magasságot, a földalatti pályákat, a folyó- és állóvizet s legújabbán a levegőt is igénybeveszi és hogy a közlekedésre szánt helyeken a forgalom legváltozatosabb alakjai szédítő összevisszaságban kavarnak: a gyalogosok, a gyermekkocsik, a ló s egyéb jószágvonta fogatok, a kerékpárok, a villamos és más vonatok s a gépjárművek különböző fajtái.

Az autó úgy a személy mint a teherszállításnál lassankint kiszorította a lófogatot, sőt a gépkocsigyárosok éles versenyével kikényszerített olcsóság következtében azt helyenkint meg is szüntette (Wiesbaden). Meggyorsította a közlekedést, viszont bizonyos ponton túl meg is bénította. Utcák szélesítésével, terek átépítésével, forgalmi szabályok életbeléptetésével, forgalmi rendőrök felállításával, önműködő közlekedési jelzőlámpák felszerelésével, felvonókkal, gördülő lépcsőkkel, a fölösleges forgalom eltávolításával, az utcáknak és tereknek villamosvasúttól való mentesítésével, átkelő szakaszoknak a föld alá vagy fölé helyezésével, Hold alatti s az utca szintje fölé emelt vonalak létesítésével, süllyesztett vagy emeletes garázsok építésével, az utcai behajtások rendezésével s a várakozáshoz szükséges terület kijelölésével iparkodnak a közleke-

dés fogas kérdését megoldani. Ennek ellenére is a testi és a szellemi munkások, a tanulóifjúság s a szórakozásra sietők óráiban szinte életveszélyes az utazó közönség tolongása, a járóművek zsúfoltsága. Ilyen kritikus helyek New Yorkban a Broadway, Londonban a Picadilly-körönd, Berlinben a Postdamer- s az Alexanderplatz, Bécsben az Opernring s a Kärtner Strasse találkozása. Budapesten 1931-ben megszámlolták, hogy egy napon reggel 7 órától este 9-ig hány járómű halad át a Berli- és a Kálvin-téren; az előbbin 23741 s az utóbbin 24258. Pénzben kifejezve tekintélyes összegre rúg a forgalom időnkinti megrekedése miatti idővesztés s a városi embernek amúgy is állandó feszültségű idegeit izgalommal támadja meg a szorongás, hogy kitűzött céljától elkésik. A newyorki Brodwayn tömegelő szórakozóhelyek előadásainak kezdetét a rendőrség különböző időpontokra tűzette ki, mert különben az egyszerre érkezés és a lassú leszállás miatt a vendégek nagyrésze elkésett az előadás elejéről. A mammut-városok a gyökeres megoldás reményét a légi közlekedés megvalósításába vetik, bízva abban, hogy amint sikerült a városok között menetrendszerű légi járatokat vezetni, úgy a helyi légi közlekedés sem ábránd többé. Technikai fejlődés kérdése az egész. Addig is azonban, amíg ez lehetségessé válik, az autóbusz látszik a legalkalmasabbnak arra, hogy az utcai tömeges közlekedést a mai rendszertelenségből kiemelje. Az autóbusznak nincs szüksége sem vágányra, sem felsővezetékre. Gyorsasága vetekedik a villamoséval s üzemzavar esetén nem állít meg egész kocsisorokat. Szűk ut-

cákba is befér, meredekre is fölkapaszkozik és szükség szerint kitér. Végül aránylag a legkisebb tőkebefektetéssel létesíthető. Közbiztonsági és tűzoltási célokra kitűnően bevált. A legeszményibb megoldás a tömegforgalomnak az emeletes és a földalatti vasutakra való terelése. Ez nemcsak az utca tehermentesítését, hanem gyorsaságot is jelent. Nagy költsége miatt azonban csak a gazdag városok valósíthatják meg.⁶⁹ New York közlekedési tervezete már húsz millió lakossal számol. Átszállás nélküli gyorsvasúttal kívánja a 80 kilométeres körzeten belüli községeket a belvárossal összekapcsolni; a belváros forgalmát meg külön vonalak bonyolítanák le. Repülőterekről is bőven gondoskodnának.

Úgy kenyérkereseti, mint közéleti és társadalmi okoknál fogva a város lakó jelentékeny időt tölt az utcán. Úgy a létesítési és fenntartási költségek, mint a közlekedés, a szépség és a közegészség szempontjából nem közömbös az utcák vonalvezetése és technikai kiképzése. Bár az egyenes vonal Európában s így Budapesten is sakktableszerű építkezéssel csúfoskodik, azonban tömbrendszerével Amerikában tetőz. így keletkeztek Európában a kétarcú városok: az ódon utcák labirintjai mellett a mereven szabályozott városrészek (Grenoble, Toulouse, Milano, Strassburg). Nagykörösnek sok fejlődésbe és költségbe fog kerülni, hogy a régi városrész nincski utcái között valamelyes rendet teremtsen. – Az amerikai utcákat, bár nem kizárólag, számozzák. Ezzel a rend-

⁶⁹ Budapest 1896-ban a kontinensen elsőül létesítette a földalatti vasutat a Gizella (Vörösmarty) tértől a Városligetig.

szerrel igen meg vannak elégedve. Aki már valaha bosszúsan bolyongott nagy városok zavarbaejtő utcaelnevezése és házszámozása miatt, igazat is ad nekik. Magyarországon az utcaszámozás aligha fog megvalósulni, hiszen akkor eltűnnék a közéleti szereplés egyik kedvelt formája: az utca-elnevezések hangulatkeltő indítványozása. De nincs is erre szükség, ellenben a közönség tájékoztatása s közigazgatási érdekekből rendet kell teremteni az utca-elnevezések zűrzavarában. Régente a város alapítóira, föllendítése körül érdemet szerettekre, egy-egy jeles épületre, ritkább foglalkozásra, a szomszéd városra, határbeli nevezetességre, dül-lőre utalt az elnevezés. Keresetlen volt ugyan, de a város múltjának emlékeit éb-resztgette.⁷⁰ Ma az egészséges törekvések mellett még mindig találkozunk semmitmondó elnevezésekkel és változékony politikai felfogástól befolyásolt túlzó lojalitással. A higgadtabb kor azután a pillanatnyi fellobbanások elkeresztelését kiigazítja. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa a visszásságokat elkerülendő 1929. óta a következő irányelveket követi: az elcsatolt országrészek helysége s egyéb neveit figyelembe veszi, a sze-

⁷⁰ *Gallina Frigyes* a Városi Szemlében Bud-pest utcaneveiről írt tanulmányában emlékalbumnak, élő lexikonnak tartja az utcai névtáblákat. – Cs. *Sebestyén Károly* Szegedi utcák c. művében ekként nyilatkozik: »Aki pl. hallja emlegetni a Péterfia-utcát, az rögtön Debrecenre gondol, vagy aki olvas a Belmagyar utcáról, annak a régi kincses Kolozsvár kedves képe merül fel lelki szemei előtt.« Sajnálkozik, hogy a Kőégető, Élészázi, Sörház, Sóhordó, Latrán, Kacsafészek stb. utcanevek eltűn-tek.

mélyekről való elnevezést megszorítja, a jó-hangzású és meggyökeresedett elnevezéseket csak igen kivételesen változtatja meg, azonos elnevezéseket kiküszöböl, a megszűnt, de hagyományörzőket visszaállítja. Mindezeket az elveket az ország valamennyi városa magáévá teheti. Miskolc azt az életrevaló újítást valósította meg, hogy az utcanevek mellé magyarázó táblákat helyeztetett el. A külföldi utcai tájékozódást még az a patriarchális szokás is megnehezíti, hogy a háztulajdonosok szám helyett nevet adnak házaiknak, akár a földbirtokosok majorjaiknak. – A közterületek elnevezései költői átvitelként is szerepelnek. így a külügyminisztériumok helyett a bécsi Ballplatz, a párisi Quai d'Orsay s a londoni Down Street széltében használt kifejezések.

Az utcák kiképzésében az egyenes vonalnak a körívvel való összeszerkesztése látszik a legmegfelelőbbnek. Szegednek az 1879.-Í árvíz utáni újjáépítési terve szerint az utcahálózat két központi félköralakú körutat mutat, melyekből négy nagyobb és három kisebb sugárút indul ki; ezek egymás közt egyenes utcákkal vannak kapcsolva. A közlekedés érdeke arra a belátásra bírta New York átépítésének tervezőit, hogy a jövőben a városháza körül belső és külső körutak kiképzését ajánlják. – Mivel az építkezés szorosan összefügg az éghajlattal, a déleurópai városokban a nap heve elleni védekezésül meg fognak maradni a szűk utcák. Ugyanez adott okot az utcai loggiák, erdélyiesen: lábasházak építésére is.

A túlszéles utcákon való átkelés a gyakorosra fárasztó, fenntartásuk jelentékeny

költséget igényel; míg a túlkeskenyek a forgalmat akadályozzák, egészségtelenek s tűzvédelmi szempontból aggályosak. A karbantartást illetően döntő a burkolóanyag fajtája; a takarítás érdeke meg azt követeli, hogy a burkolás az utca egész szélességében lehetőleg hézagmentes legyen. Agrárvárosokban a kocsutak aszfaltozása csődöt mondott, mert a fogatok súlya alatt összetört burkolat állandó javításra szorul. A sajtolt vagy döngölt aszfalt meg különösen veszélyesnek bizonyult, mert az állat körmének csekély kapaszkodása miatt minduntalan elzuhanások s így anyagi károk fordulnak elő. Eddig a kő, a keramit, a klinker, vagy kongótégla s a drága fakocka bizonyult a legcélszerűbbnek. A kőhiányban szenvedő alföldi városokban, így Hódmezővásárhelyen és Szentesen a keramit s a kongó tégla kitűnően bevált. Különös gondosságot igényel az utca szintjének beosztása a járókelők és a közúti forgalom számára. Biztonsági okokból helyenkint járdaszigetek beiktatása szükséges. A világítást és az áramvezetést szolgáló póznák, a hirdetési oszlopok, a kioszkok, az árusító bódék, a benzinkutak, a nyilvános távbeszélő fülkék, a zöld házikók stb. elhelyezése számbavehető férőhelyet igényel; ez utóbbiakat szépiaszempontból is a föld alá sülyeszítik. Előrelátást igényel az utca szintje alatt a különböző vezetékek elrendezése, mert különben időnkinti javításuk a forgalom fölösleges akadályozására vezethet. Szépiaszepi, egészségi, forgalmi és gazdasági okokból egyaránt elengedhetetlen, hogy az utcák sorát terek szakítsák meg. Több tér létesítése azért is előnyös, mert környékük idővel

központtá fejlődik s ekként a belváros zsúfoltsága enyhül. A terekre kerülnek az emlékművek, a művészi kivitelű kutak; ezeken tartják a népgyűléseket, az ünnepélyeket s vásárcsarnok híján itt zajlik le az időleges árúcsere is. Módot nyújtanak arra is, hogy a műkertészet szemnek tetszetős színeket varázsoljon a kövek ridegsége s az aszfalt szürkésége közé. Méretüknek bizonyos összhangban kell a város nagyságával lenni s így a meghitt terecskéktől a szertelen nagyságúakig változhatnak. Ez utóbbiakat azonban okvetlenül magas köz- és magánépületek zárják körül, különben az egyhangúság veszélyének vannak kitéve. Művészi kiképzése folytán legkülönb az 59.000 m² nagyságú Place de l'Étoile Parisban, melybe sugárszerűen tizenkét avenue torkollik; közepén az Arc de Triomphe áll. Aki ennek a tetejéről szétté tekint, holtig hálás lesz a szemetszivet gyönyörködtető benyomásért. Hatásos elrendezésűek a 42.000 m² nagyságú s a gyászos emlékü Neugebäude helyén létesült Szabadság-tér Budapesten és az 50.000 m² területű Széchenyi-tér Szegeden. Ez utóbbi a környező épületekkel, a szobrok és ültetvények ízléses elrendezésével, a közlekedési utak célszerű vezetésével szerencsésen egyesíti a hasznosságot s a szépséget. Kár, hogy egy része még mindig vásárok színhelye. A Fogadalmi-templom tere az Árpádok idejebeli toronnyal, övezve a püspöki és az egyetemi paloták arkádjaitól, történelmi hangulattal ajándékozza meg ezt a modern várost. Ebben a tekintetben talán a székesfehérvári Városháza-téré a pálma. Egykor a királyi palotát uralta. Láttára Szent István, Szent Imre, Mátyás király emléke elevene-

dik meg. Ma a püspöki palota, a városháza, a Szent Anna kápolna s a székesegyház a hangulati elemei ennek a bárók térnek. A környező épületek révén a legelvarázslóbb a velencei Szent Márk-tér. Csak nem a nászutasok szemével kell nézni, mert ezek a galambtetéstől nem érnek rá kellőleg méltatni.

A víz melletti városokban a hidak a forgalmi hálózat tartozékai. Mellőzhetetlen, hogy gyakorlati berendezésükkel művészi kiképzésük versenyre keljen; áradásokkal, jégzajlásokkal sikeresen dacoljanak s alépítményük es felszerkezetük a vízi közlekedést ne akadályozza. A szükséglet szerint a rövidéletű fahidak, az erőtmutató kőhidak, a kecses acélhidak s az olcsó, de megbízható vasbeton hidak váltogatják egymást. A budapesti Lánchíd a 19. század technikai vívmánya volt, a 20. századé meg az 1931-ben elkészült s hatvan millió dollárba került Washington-híd, amely egy ívvel köti össze New Yorkot New Jersey állammal. Forgalmi és szépművészeti érdek azt kívánja, hogy a hidak mindkét parton térbe torkoljanak. – A várost átszelő folyó, vagy a mellette elterülő víz, különösen ha szigetekkel behintett, rendkívül hálás alkalmat nyújt berendezési, építészeti, kertészeti szépségek megvalósítására, klubházakkal kapcsolatos vízisportokra, korcsolyázásra, ünnepélyek rendezésére, mulatóhelyek létesítésére. A természeti adottság és a folyópart művészi kiképzésének szerencsés találkozása a Brühl, gróf alapította terraszt Drezdában az Elba partján s a budapesti dunaparti korzót. A párisi Ile de la Cité a természet-anyának az újszülött város bölcsőjébe helyezett bá-

jos ajándéka. A genfi Rousseau-sziget méltó keretül szolgál a nagy társadalombölcsező emlékének. A fürdőül is használt s történelmi és irodalmi emlékektől körülvengett Margitsziget gyöngye a székesfővárosnak. Ugyanez Győrnek a Rába két ágától körbefogott sétatéri szigete, melyet a park, a színház, a csónakázó egylet pavillonja, a kioszk s a Kisfaludy Károly szobra tesz vonzóvá.

A közterületből jelentékeny mennyiséget foglalnak el a temetők. Az elhunytaknak tartozó kegyelet lerovásán túl a képző- és az iparművészet alkotásaira is alkalmat nyújtanak. Memfis külön temetővárosokat, nekropoliszokat rendezett be halottainak. A genovai Campo Santo tele van műremekkel. A párisi Pere Lachaise és a budapesti Kerepesi-temető emlékjelein a közélet jeleseinek nevei tündökölnek. New Yorkban a legforgalmasabb útvonalak egyike, a Wall Street mellett, hol minden négyszögméter óriási érték, kegyelettel tartanak fenn egy régi temetőt. Nagykörös nemes egyszerűségű temetője harmonikus elrendezésével, fásításával, puritán sírköveivel s fejfáival nemcsak kegyeletes hangulatra készítő, de a szépérzékét is megnyugtató. Annál viszsztatetszőbb, hogy némely városunk temetőiben kriptának szánt ormóttan épületek rontják a hangulatot. A világháború hőseinek temetőit különös gondossággal létesíti és ápolja a hálás utókor. Egyéb okokat mellőzve, a terület fogyása ma már sok városban halotthamvasztó létesítésére bírta rá a hatóságokat.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a közterület a városnak érzékeny alkotórésze, amelyből külön engedély nélkül senki egy

vonalnyit el nem foglalhat, mert arra a mindjobban lüktető élet s különösen a mindinkább sűrűsödő forgalom tart számot. Féltekenyen őrzendő közkincs a közterület, melyet pillanatnyi, még oly tetszetős előnyért soha, hanem csak a fejlődésre irányzott gondossággal szabad igénybevenni. *A közterülettel való könnyelmű gazdálkodás később keserűen megbosszulja magát: érzékeny anyagi áldozatokra kényszerít vagy megváltozhatatlan helyzetet teremt.*

A városi közüzemek és közművek.

Heves vita tárgya, hogy a város lehet-e vállalkozó vagy engedje-e át ezt a magántőkének s befolyását legfeljebb az érdekeltség vállalással és az intézésben való részvétellel biztosítsa. Ebben a kérdésben a gazdasági verseny szabadsága és a közönség gazdasági érdekeinek a megvédése állanak szemben egymással.

A legtöbb vitára alkalmat adók: a közúti vasút, az autóbusz-járatok, a gáz- és villamosvilágítás, a községi takarékpénztár, a nyomda, a hirdetés, az élelmiszerekkel való ellátás (vásárpénztár), a lakástermelés. Lehet, hogy a sort a távfűtés, a központi melegvízszolgáltatás s általában a háztartások gépiesítése fogja bővíteni. Napjainkban mindinkább az a felfogás nyomul előtérbe, hogy a hatóságok ne foglalkozzanak üzemekkel ott, ahol ezt a magánvállalkozás gazdaságosabban végezheti. A magánost üzemének folytonos tökéletesítésére az érdeke ösztönzi. Neki módjában van, hogy egy telefonbeszélgetéssel fontos üzletet kössön. Szimata előreláttat vele olyan jövőbeli változásokat, amelyekért érdemes a kocká-

zatot vállalni. Mindezt a rendszerint drága igazgatással dolgozó közüzem sem ilyen fűrgén, sem ilyen merészen nem teheti meg. A házikezelések többnyire ráfizetéssel járnak. Kirívó példa Lipcse esete.⁷¹ Az ottani kereskedőket a thüringiai ezüsbányák bőséges keresethez juttatták. A város ezen felbuzdulva, 1619-ben a mansfeldi bányákat saját, üzemébe vette. Pár év alatt a különben gazdag város csődbe jutott, úgyhogy a választófejedelem hetven évig gyámkodott felette, míg különösen vásárai révén megint talpra állhatott. – Minden közüzemre s minden városra egyaránt érvényes szabály nem állítható fel, mert a város gazdasági fejlettsége, az üzemek terjedelme, stb. erősen befolyásolja a döntést. Talán ez a szempont lehetne irányadó: *a város csak olyan üzemet létesítsen, melynek kizárólagos célja a közjóit emelése s tartózkodjék az olyantól amelynél a haszonhajtás a túlnyomó.* Amannál a közpénztár, emennél a fogyasztó érdekét kell gondoznia. S végül a város, mint nagyotkés akkor is bőséges munkaalkalmat nyújthat, ha maga nem is vállalkozik.⁷²

Minden városban vannak művek, melyek az egész közönséget vagy legalább is annak jelentékeny részét szolgálják. Egyrészük létesítését törvények rendelik el, ter-

⁷¹ Leipzig, Ein Blick in das Wesen und Werden einer deutschen Stadt. Festgabe der Stadt Leipzig. 1913,

⁷² A közüzemek terjedelmes irodalmából a Városi Szemle vonatkozó tanulmányain és A negyvenéves Budapest c. jubiláris számán kívül I. lord Avebury: A község és az állam mint vállalkozó 1908 és Márkus Gy.: A községi üzemek várospolitikai és közgazdasági szempontból. 1927. c. műveket.

hát a közvagyonból emelendők és a költségvetés terhére tartandók fenn. Ilyenek a közegészségi-, állategészségi-, a köztisztasági-közművek, továbbá a közvilágítás, vízvezeték, csatornázás, a közterület burkolása s fásítása, a vásárcsarnokok, a vágóhidak. Bár ezek üzletvitelében is kötelező a »rendes kereskedő« gondossága, de elvileg nem haszonhajtó vállalatok. Velük szemben az a követelés, hogy szolgáltatásaik mérsékelt árszabása mellett se fizessen rá a közület s esetleges feleslegük tökéletesítésükre fordítottassék. – A közintézmények sorát a városháza s a közigazgatás egyéb szerveinek s a népoktatásnak épületei nyitják meg; a város fejlettsége szerint bővülnek még a felsőbb és szakbeli oktatási intézetekkel, múzeumokkal, könyvtárakkal, állatkertekkel, aquariumokkal, sporttelepekkel, fürdőkkel, szórakoztató helyiségekkel, sőt Rathauskellerekkel. Ha a város kegyúr, úgy az egyházi épületek létesítése és fenntartása szintén a közvagyon terhe. Az állam oktatási, igazságszolgáltatási, pénzügyi, postai épületekkel, a katonai és a közbiztonsági szervek laktanyáival, szakintézetekkel, míg a szállító vállalatok állomási épületekkel egészítik ki a sort. A fővárosokban emelkednek még az államfő, a törvényhozás, a kormányhatóságok, az egyházfejedelmek, az idegen hatalmak palotái. Az állam, a város, és a társadalom együttes vagy különálló buzgalma teremti meg a szociálpolitikai intézményeket: a munkaközvetítő hivatalokat, a népszállókat, a hajléktalanok menhelyét, a szegények és munkaképtelenek házát, a melegedő szobákat, az anya-, csecsemő-, a gyermekvédelmi, a vakok, a siketnémák in-

tézeteit, a diszpanzéreket stb. Firenze már a 15. század elején épített lelencházát.

Ezek a létesítmények a közszükséglet kielégítésén kívül alkalmat nyújtanak monumentális építkezésekre; nagyszámú szellemi és testi munkást foglalkoztatnak s idegenforgalom rugójaként is gazdasági előnyt jelentenek a városra. Ez okon a városok telekadományokkal s egyéb kedvezményekkel édesgetik magukhoz az intézményeket. – A közműveknek az a szubjektív hatása, hogy a lakosság lehetőleg minden magán- és közügyét kényelmesen helyben intézheti, az objektív meg az, hogy a házjáradékot s általában a városi telkek értékességét jelentékenyen emelik. A hollandusok 1613-ban Manhattán szigetén erődöt alapítottak s az indiánusokkal kereskedést folytattak. A szigetet tőlük mintegy huszonnégy dollár értékű ruhaneműkért, késekért, gyöngyökért, fesszékért vásárolták meg. Arról, hogy a rajta épült New York háromszáz év után hány milliárd dollárt ér, fogalmat adhat a mai Berlinnek 33 milliárdra becsült értéke. Budapesten ugyanannak a teleknek az 1870. évbeli $\square^2$ ölenkinti 120 korona ára 1893-ban 500 koronára ugrott. A házjáradék emelkedése telekspekulációra és lakásuzsorára vezetett. A közületek építkezései léptek közbe enyhítőleg. – A telektulajdonos közreműködése nélkül beálló ezen értékelkedés az alapja a bettermentnek. Ez vagy az ingatlant is érdeklő közmunka költségében értékelkedési járulék formájában való részesedés vagy pedig az ingatlantulajdonos változásakor az időközi értékelkedés után fizetendő adó. A magyar városok egyrésze az utóbbi módozattal él.

A közüzemek és közművek a fejlett városok elemi szükségletéhez tartoznak s a polgárság mind hangosabban követeli létesítésüket. Az alföldi városoknak bőséges háztelkei okozta terjedelmes belterülete azonban valóságos dilemma elé állítja a hatóságot. Ha visszariad a költségektől, akkor a város falusi szintre süllyed s ha mégis megépíti a közúti vasutat, a világítási- és vízvezeték, a csatornázást, kikövezi a hosszú és széles utcákat, szinte elviselhetetlen terhet ró a lakosságra, de még a jövő nemzedékre is.⁷³ A helyzet még csak súlyosbodik, ha a város körül s azzal összefüggően telepek létesülnek. Ezek kérdésében arra kell törekedni, hogy ott, ahol a belterületen fölösen van beépítendő telek, a város körül kizárólag lakás céljára további telepeket nem szabad engedélyezni. Minden más intézkedés csak a pénzügyi és gazdasági helyzet gondos mérlegelésével történhetik. Debrecen már zsugorítja a város területét: a városszéli lakosság elhelyezésére a városi telkeken társházakat szándékozik építeni.

A város lelkesége.

A város a törvények szerint jogi személy, amely bár többé-kevésbé ellenőrzöten, de önállóan intézkedik belső ügyeiben s más testületekkel és magánosokkal szemben a személy attribútumaival felruházottan jár el. Akarata a közgyűlésen jut kifejezésre s azt saját tisztviselősege hajtja végre. A közönség véleménye azonban nemcsak itt, hanem a népgyűléseken, a sajtóban, a politikai s a társadalmi egyesülésekben is meg-

nyilvánul. Ha a városban több társadalmi osztály rétegeződik, ha a lapok élénken vannak szerkesztve, ha a gyűlések vezető egyéniségei nemcsak bírálni, de gondolatokat is tudnak termelni s ha az egyesületekben lüktet az élet, érlelődik a közvélemény s kialakul a közszellem. Mivel ez rendszerint nem egységes, az ellenáramlatok összeütköznek s kifejlődik a közéleti harc, melynek folyamán egyesek elbuknak, mások fölemelkednek. De minden áldozatot megér a küzdelem, ha az a város érdekében történik. Ellenkezőleg egyes csoportok, klikkek kerítik kezükbe a döntő pozíciókat s így a hatalmat, mellyel önző érdekből gyakran visszaélnek. Itt vár a független sajtóra az a fontos feladat, hogy ellenőrzésével ezeket a hatalmaskodásokat meggátolja, illetőleg az erre irányuló szándékot támogassa.

A város lelkisége azonban nemcsak a közügyek által nyilvánul meg, hanem kifejezésre jut a polgárok felfogásában és magatartásában is. Jellemző szó erre az urbanitás, mely a város szeretetét, a történetétől áthatott szellemet, tágult látókört, demokratikus felfogást, a haladás iránti fogékonyságot, finomodott beszédmodort s a külső megjelenésben választékosságot jelent. A cives=polgár szóból származik a civilizáció = polgárosultság, műveltség. Az udvariasság s idegen nyelven: a Höflichkeit, a courtoisie, stb., a városban székelő és csi-szoltságot képviselő előkelők udvarában gyökerezik. Az egyházak, az oktatási intézetek és a sajtó hatásán kívül a tudományos és szórakoztató előadások, a színházak, a mozik, a kongresszusok a kiállítások, a zene, az udvari fogadások, az emlékünnepé-

lyek, a különféle versenyek, az elite bálók, a kaszinók, a klubok, az irodalmi szalonok, a társas összejövetelek, a politikai központok szívelüktetése, a közgazdasági centrumok élet jelenségei mind hozzájárulnak ahhoz, hogy városias lelkület alakuljon ki, a város szellemisége tartalommal teljék meg. Életnyilvánulása a genius loci. Még a városhoz fűződő mondáknak is meg van a lélekformáló hatása. A kutatás bebizonyította, hogy a Róma alapításához tapadó hagyomány: a farkas táplálta testvérpár, Romulus és Remus szereplése mese. S ki merné tagadni, hogy ez a háromezeréves mese ma is eleven erővel hat. *Az igazság mindig rideg. Az emberi léleknek örök vágpa a mese melletti sütkézés.*

A változatosságra törekvő város új ötletekkel lepi meg a világot, divatokat hoz forgalomba s diktál a vidékre. A párisi divatnak a kontinensen s a tengeren túl egyaránt behódol az érdekelt női társadalom. A város esztétikai érzékkel piperézi magát az üzleti kirakatok rendezésétől a póznák, az ablakok és erkélyek felvirágzásáig. A 18. század előtt ismeretlen volt a kirakat; ellenben szinte művészi cégekkel jelezték a műhely, az üzlet mivoltát. Később kirakatul az üzlet ablakát használták, míg ma a földszintet, esetleg az egész homlokzatot igénybeveszik. Az ügyesen rendezett kirakat vevőédesgető reklám. Egy-egy ötletekkel szegélyezett utca valóságos kiállítással gyönyörködteti a közönséget és csillogó szint kever a város palettájára. Nagy városokban a sötétség beálltakor a művészi becsü épületek szépségét reflektorokkal, más skálájú hatással juttatják érvényre.

A városi élet átalakítja lakóinak idegrendszerét és eszejárását. A napról-napra változható követelmények alkalmazkodási képességet fejlesztenek ki a város lakóiban, ellentétben a természet nyugalmban nevelkedő s a megszokotthoz ragaszkodó vidéki konzervatívval. Mivel a városban az idő drága, úgy gondolkodásában, mint cselekvésében fürgébb a nép. Tájékozottan mozog a forgalom tömkelegében s ösztönszerűen is minél kevesebb fáradtsággal s költséggel szerzi meg a hasznost és kellemest. A csak városban előfordulható jelenségek és tényezők: a tömegek és a méretek *nagysága* alakítják ki a városi lelket. Hogy egy városban annyi ember lakik, mint egy több milliós országban, hogy egyetlen épületben egy közép nagyságú városnak megfelelő közönség dolgozik és sűrög-forog, hogy a város egyik vége a másikig napi járásnyira van, hogy ünnepélyen, versenyen gyűlésen, felolvasáson százezrével ujjong, lelkesedik, tombol a nép, ezek olyan hatások, amelyeknek hangulati sodra a legerősebb egyéniséget is magával ragadja és nem ereszti el többé. A város még a beszédet is befolyásolja. A foglalkozások sokasága, a felbukkanó új jelenségek a szókincset gazdagítják, például a »rikkancs« szó bölcsőjét a városban ringatták. Vagy fertőzi a nyelvet. A nagy városok bűnöző világának jassz-nyelve még a szalonok ajtaján is betolakodik. Az angol lenézi a newyorki utcanyelvet, a slang-et.

Az árral való úzásra a város kaptatja rá ez embereket! Az individualitást szinte ösztönszerűen nyomja el, mert erejének titka éppen abban van, hogy felfogásbeli és érületi közösségét, célok ugyanazonos-

ságát tömeggel képes nyilvánítani s ha kivitelre kerül a sor, az egész város mint egy ember áll a vezetők mögött. Emiatt viszont a polgárság nagy részében a felelősség érzése elsatnyul; a készen kapott vélemény miatt felfogásbeli önállósága veszendőbe megy; nyájemberré válik s vagy asztaltársaságok »spieszbürger«-e lesz, vagy kamarákba, munkásszövetkezetekbe, szakszervezetekbe tömörül. Ha alacsonyrendűsége ezektől elgátolja, különösen kikötővárosokban (Altona) leüledik, mint a népek iszapja, készen arra, hogy külső, vagy dinamikus erőktől felkavarva elborítsa a civilizáció és a kultúra vetéseit.

De kiváló egyéniségeket is termel és nevel a város; kimagasló szellemeket, kik a haladás irányát megszabják s a világ sorsára befolyást gyakorolnak. Genova fiának jutott eszébe, hogy nyugati utón jusson el Japánba, onnan Indiába s így egy addig ismeretlen földrész, Amerika felfedezője lett. A modern vallásújítók mögé a városok sorakoztatják a reformok életképességéhez szükséges tömeget. A könyvnyomtatás feltalálásával Mainz város polgárának zsenialitása ajándékozta meg a világot. Michelangelo és Firenze s Róma, Kant és Königsbert, Goethe és Weimar neve mindenkorra egybeforrottak. Rousseau több művén mint »citoyen de Genève« szerepel. Marx Károly, a német tudományos szocializmus és a szociáldemokrata párt megteremtője csak Paris, Brüsszel és London világában nőhetett nagygyá. Liverpool adta Anglia Grand old man-jét: Gladstonet, Kopenhága Thorwaldsent s Nizza Garibaldit. Széchenyi és Kossuth reformtörekvéseinek Pest kölcsön-

zött szárnyat. Palestrina, Bach, Mozart, Beethoven, Wagner, Liszt művészetének, a világhírű szónokoknak, színészeknek, énekeseknek a nagy városok szolgáltattak messzehangzó dobogót. A képzőművészek, elsősorban a műépítészek tehetsége a városokban virágzik ki. Fugger Ulrichnak a 14. századbéli augsburgi takácsnak utódai bankársággal foglalkozva fejedelmek hitelezői lettek s a politikát is befolyásolták. A Majna-Frankfurtban született Rotschild Mayer Anselmnek a 18. század második felében alapított bankházát a család tagjai a bécsi, londoni, nápolyi s párisi intézetekkel fejlesztették tovább s világcéget teremtettek. Az amerikai multimilliomosok – más ide nem tartozó okokon kívül – a nagy városok iparának, kereskedelmének, forgalmának, fogyasztóképességének s pénzügyi felkészültségének köszönhetik vagyonukat. Mindezek a hevenyészetten kiragadott példák nem tagadása annak, hogy a tudomány cellái, a csöndes laboratóriumok s általában a vidék is termel kiváló egyéneket, csupán bizonyítékok, hogy erre a város sűrített energiájú közülete a legtermékenyebb talaj s a város közönségének van olyan odaadó lelkesültsége, mely biztosítja a tehetség kiteredbélyesedését. Napoleon világhódításait Paris nélkül, Petőfi érvényesülését Pest híjában bajos elképzelni. Ha Kossuth barátja, Cobden juhásztor maradt volna s látókörét a londoni s a manchesteri gyárak ki nem szélesítik s parlamenti szerepléshez nem jut, a múlt század negyvenes éveiben aligha következik be Angliában a gabonavámok eltörlése.

A középkori európai városok a kultúra

ápolása és terjesztése körül olyan szerepet játszottak, mint az ókori görög és római városok, mivel azonban eszközeikben gazdagabbak, módszerükben finomultabbak voltak, hatásuk is maradandóbb eredményekben jelentkezett. Az igaz, hogy erre a városokat éppen a görög és római műveltség öröksége és ennek a keresztény szellem révén való szerencsés áthasonítása képesítette. A renaissance felköltötte tudományszomjúság mindenféle fajú iskolákj különösen egyetemek alapítására vezetett. A salamancai, a salerno, a pisai, a bolognai, a padovai, a párisi, az orleansi, a toulousi, a cambridgei, az oxfordi, a leideni, a heidelbergi, a jénai, a wittenbergi, a bécsi, a prágai, a krakkói stb. stúdium generalek s egyetemek tanárai előadásaikkal s írásaikkal széles körben terjesztették a tudást. A hallgatók meg – s közöttük szép számmal magyarok – évről-évre méhkasként töltve meg az Alma mater-eket s eltelve urbánus szellemmel, szétárasztották azt országaikra. A tudás térfoglalása akkor vált korlátlaná, amikor a barátok celláiban és az iparszerűleg űzött könyvmásolást a nyomtatás váltotta fel. Elsőül Gutenberg 1450-ben Mainzban állított nyomdát. Néhány év múlva az új találmány rohamosan terjedt Olasz- és Franciorszámban, Németalföldön, Angliában, Svájcban és Ausztriában. A velencei nyomdák termékeit, mint különlegességet hozták forgalomba. A nyomtatást új iparág, a könyvkereskedelem követte nyomon s általa megindult a könyvgyűjtés, a nagy könyvtárak alapítása. Bár az ókorban is voltak könyvtárak ékíratos cserepekből, papyrus tekercsekből s a középkorban ko-

dexekből, azonban az aránylag olcsó nyomtatott könyv tette lehetővé ennek a nemes szenvedélynek a kielégítését, melynek versenyében a fejedelmeken és magánosokon kívül az egyházak, az egyetemek, a városok is résztvettek. Így keletkeztek a milánói Ambrosiana, a firenzei Laurentia, a párisi Bibliothèque Nationale, az oxfordi Bodleiana s a British Museum, a Vatikán stb. könyvtárai. A nyomtatás szárnyat adott a hírközlésnek is; eleinte röplapok alakjában, majd Strassburgban, Parisban, Londonban, Génúában, Baselben, Antwerpenben, Bécsben megindultak a német Zeitungok, a francia Journalok, az olasz gazetták, az angol newspaperek. Betetőzésül a firenzei Accademia della Crusca mintájára, leginkább a fővárosokban megalakultak a különböző akadémiák s tudományos társaságok. A képzőművészetek kivirágzásával a műtárgyak gyűjtése már a középkor végén megkezdődött. I. Medici Cosimo firenzei múzeuma volt a legelső, ezt követték a vatikáni Rómában, a párisi Louvre, a londoni British Museum, a madridi Prado, a bécsi, berlini, stb. gyűjtemények.

A város a közművelődésen kívül politikai, igazságszolgáltatási és gazdasági horderejű események színhelye is s ezek a szenzációk az ország, esetleg az egész világ figyelmét reá és közéleti kimagasló, alakjaira irányítják. A clermonti zsinaton (1095) pendítették meg a kereszteshadjárat eszméjét. Orleans felmentésével (1429) indította meg Jeanne d'Arc a küzdelmet a Franciaországot bitorló angolok ellen. Firenze Medici Lőrinc idején (1469-1492) a tudományok és szépművészetek újjászületé-

sének volt a központja. Parishoz és Medici Katalin értelmi szerzőségéhez fűződik a Bertalan éj rémsége: 1572 augusztus 23-24. közötti éjjelen ezrével mészárolták le a hugenottákat. A bécsi kongresszus 1815-ben szabta újra Európa térképét. Versaillesben 1871-ben kiáltották ki I. Vilmost német császárrá. Békekonferenciákat 1899-ben Hágában, 1907-ben Saint-Louisban tartottak. A világháború után 1919 jan. 18.-án nyílt meg a párisi, melyet nyomon követett az 1920 június 4-én kötött s Magyarországra nézve oly végzetes trianoni szerződés. Debrecenben 1849 első felében működött a Kossuth-kormány s az országgyűlés, majd Szegedre s végül Aradra kényszerült. Arad földjét a tizenhárom vértanú szentelte meg. Szeged 1919 május 30-tól augusztus 12-ig volt a magyar kormány székhelye s ahol egykoron Mátyás király az új katonai szervezetet létesítette, ott Horthy Miklós fővezérletével megalakult a nemzeti hadsereg. Parisban zajlottak le a világgraszoló botránypörök: a rendjelszédelgésé, a Panama-csatornáé s a Dreyfus kapitányé. A városok állásfoglalása döntően befolyásolhatja az országos politikát is. A francia s a többi forradalmak a fővárosokban lán-goltak fel. Bár 1918. év végén Magyarországon általános lázas nyugtalanság kerítette hatalmába a kedélyeket, az »őszirózsás« forradalom mégis csak Budapesten törhetett ki kárhozatos erővel. Mussolini fascizmusa a Marcia su Róma nélkül vidéki politikai mozgolódás maradt volna. Faluhelyen csak szatócsboltokat lehet kifosztani, de barrikádok csak városban emelhetők; vidéken csak a jegyzőt, meg a papot

lehet megkínózni, de államcsínyeknek csak a város, jelesül a főváros a kelesztő talaja. A város büntetni is tud. A közártalmú, vagy a népkegyvet vesztett egyént azelőtt számkivetette (ostracizmus), a feslett életű nőket a hóhérral kiseprűztette, ma a közbiztonságot veszélyeztető idegeneket rendőrhatóságságilag kitiltja s eltoloncoltatja. Hogy milyen rettenetes bosszút tud állni, megmutatta 1789 július 14-én Parisban a Bastille és Bordeauxban a Château-Trompette lerombolásával. A várost is érheti büntetés. Ilyen eset a francia forradalomban a csöcselék ellen feltámadt Lyoné. Hatezer lakosát kartácstűzzel ölette meg a konvent; a város jelentékeny részét lerombolták s a nevét Commune affranchie-ra változtatták. Ugyanígy bántak el Toulonnal. De Napoleon, ki mint a tüzérség vezére összelövette, mint császár újraépítette. Az Anjou lilimos címerrel ékeskedő Mezőtúrt s a gróf Károlyi Ferenc tulajdonát képező Hódmezővásárhelyt az 1754. »kuruc zenebona«-ért elpusztításra s lakosságuk szétesztására ítélték s ez alól csak a Mária Terézia kegyelméből mentesültek.⁷⁴) A város jutalmazni is tud. Az érdemszerzők iránti háláját díszpolgársággal, emléküknél képpel, szoborral való megörökítésével, szülő- és lakóházuk megjelölésével, múzeummá átalakításával, középületeknek, közintézményeknek nevükről való elkeresztelésével mutatja ki. Az észak-amerikai Egyesült-Államok megteremtőjüknél Washingtonnak nevével ruházták fel fővárosukat. A Homerosok s a Petőfi Sándorok születési helyéért a városok egymással

⁷⁴ Szeremlei Samu: Hódmezővásárhely története III. k. 1907.

vitákat folytatnak. Kitüntetésben is részesülhet a város. A Place de la Concorde-on, a guillotín egykori helyén nyolc város: Lille, Bordeaux, Nantes, Rouen, Brest, Marseille, Lyon és Strassbourg szobra áll. Ez utóbbit Elzász-Lotharingia visszafoglalásáig gyászfátyol borította. Sopronnak az 1922:XXIX. te. az állami hovatartozás kérdésében tanúsított hű magatartásáért a »civitas fidelissima« melléknevet adományozta. A világháború alatt számos város kapott érdemrendet.

A város gyászolni is tud. Megállítja üzleti forgalmát; elnémítja a szórakozás lár-máját. Fátyollal borítja be lámpáit; épületeire s az árbocokra gyászlobogót tűz. Harangjai komoran konganak; virághalom emelkedik a sír, vagy az emlékmű fölé. Gyászmisék, isteniszteletek, nép- és hivatalos gyűlések siratják a veszteséget. A fájdalmas hangulat hatalmába került közönség arcára kiül a szomorúság, halkabb lesz a beszéd, lassúbb a járás. Az egész város életének ritmusa szinte szünetel a gyász pauszája alatt.

A város örülni is tud. Ekkor azért áll meg az üzleti forgalom, hogy minden épkézláb ember az utcákon és a tereken tömegelhesen s érzelmének minél hangosabban kifejezést adhasson. Ablakokban terpeszkedő szőnyegek rikoltanak bele az ünneplő ruhába öltözött utca harsogásába, melyet szinto szárnyra kapnak a házakon s a póznákon frissen lengő-lógó színes lobogók. Ugyanazoknak a harangoknak a hangja most szívet simogató vidámsággal búg; a zenekarok vérpezsdítő indulókat játszanak. Csillognak a szemek, ismeretlenek összecsóko-

lóznak; az öröm bűvöletébe került nép a berekedésig éljenez; cigánykereket hány a jókedv. Te Deumok ragyogása, katonák parádéja, gyűlési szónokok beszédei fokozzák a hangulatot, mely az est leszálltával fényárban úszó szórakozó helyek zshivájának mámoros akkordjaiban csattan el.

Ilyen nagy fennen sem gyászolni, sem örülni egyes ember nem képes, hanem csak a városhoz tapadó közösségi lélek.

A város naponkint ébred és aluszik. Hajnalban tisztálkodik. Vonatok, hajók, teherautók és társzekerek rakományával ellátja magát egész napi élelemmel. Reggel kinyitja ablak- és kapuszemeit. Kenyérkeresők és tanulnivágyók sietnek a helyükre. A nyüzsgés mind erőteljesebb ütemű lesz. A rohanás ragadós izgalma ejti meg az embereket, az állatokat s a gépeket. Az élet zaja egyre fokozódik. Szinte fülledt lesz tőle a didergők párjától, vagy az izdadok verejtékétől gőzölgő levegő. Alkonyatra az izmok s az agyak elzsibbadnak: a természet a pihenés adóját követeli. Már csak a szórakozó helyek lámpái versenyeznek a közvilágítással. Azután ágyra roskad a város. Nincs más ébren, csak a biztonság katonái, a rossz lelkiismeret s a szerelem. A csöndet a haldokló ajkáról elröppenő utolsó sóhaj, vagy a születő élet harsány himnusza töri meg. Nyomukban bánat, vagy boldogság lépked a holnap robotja felé.

A régi magyar közjog szerint a városok jogilag nemesek voltak. És szerte a világban régi szokás alapján címerük van. Sokan még jelmonddal is ékeskednek. A modern város igazi címere azonban nem heraldikai, hanem a puritán vezetők értel-

mességéből s az önzetlen polgároknak a közügyek iránti buzgalmából tevődik össze, mely elemekből a város s általa a nemzet javára gazdasági, erkölcsi és szellemi érték-többlet keletkezik. Ez a város igazi lelki-sége, mely alkotásokban ölt testet. Ez a lelki-ség még akkor is hat, ha esetleg maga a város elpusztult. Az istenített egyiptomi királyok Memphise s az Euphrates melletti Babylon ajándékozták a világnak a mérés, a számlálás s az írás ismereteit. Ezek a városok már rég elporladtak, de szellemi termékeik az emberiség közkincsévé váltak. Homok és tűzhányók lávája és hamuja városokat temettek el. (A Khotan khánság városai, Pompeji és Herculanium.) Rétegük múzeumnál gondosabban s így hálára kötelezően megőrizte az emberi agy és kéz alkotásait. A márványokból megállapítható, hogy annak idején minő szellem lengett az évezre-des falak között. Ez a szellem, mint felbukkanó patak ismét betorkollik az emberi-ség kultúrájának nagy folyamába. Az »örök város« a köztársasági Róma romjai után most a császári Róma műemlékeit tárja föl. A németek Pergamont, a kisázsiai görög várost ásatták fel. Ennek és Babylonnak építészeti maradványaiból alkották Berlinben a világhírű Pergamon muzeumot. Ninive romjai alól kikerült sok ezer agyagtáblácskának szövege rendkívüli szolgálatot tett a történeti kutatásnak. Az az igazság, hogy a nagy szellemek holtuk után is hatnak, a letűnt korok sok városára érvényes. *Grünwald Béla*, a kiváló publicista találóan jegyzi meg: »Egy görög városnak, mint Athén, kulturái hagyatéka, melyből csak töredékek jutottak ránk, nagyobb értékű az

emberiségre nézve a világ összes harcias törzseinek hőstettei.«⁷⁵

A polgárság legtündöklőbb erénye városának szeretete. Az *ius civile* védelme alatt álló római polgár büszkén vallotta magát az idegenekkel szemben *civis romanus*-nak. Paris kapuján nem is olyan régen ez a felirat büszkélkedett: *Non orbis gentem, nec gens urbem talem habebat*; azaz: földnek ily népe, népnek ily városa, nem volt még soha. A bécsiak 1918 előtt még így énekeltek: »'S gibt nur a Kaiserstadt – 's gibt a Wean.« Bár a lokálpatriotizmus egyoldalóságba csaphat, azonban hagyományoktól áthatottan nemes tettekre, sőt hősi magatartásra is képesíthet. A polgár büszke szülővárosára, vagy arra a városra, melynek a hajlékon kívül anyagi gyarapodását, vagy szellemi kifejlődését köszönheti. Érdekeiért készséggel vállalja alkalom szerint az áldozattal, a bátorsággal, vagy a ravaszsággal folytatandó küzdelmet s melyről még végrendeletében is meg szokott emlékezni. A felgyújtott Moszkva 1812-ben valósággal ki-söpörte Napóleont Oroszországból. Akárhányszor elpusztítja is a Vezúv az oldalán lévő lakott helyeket, a nép dacol a természet erejével, mert ennél lenyűgözőbb az az erő, mely elődei rögéhez köti Debrecen valamikor csak sárfalak védték. Szerencséjére! Mert a kőfalakat megostromolta volna s velük *együtt* a várost is elpusztította volna az ellenség. A falak gyöngeségét azonban a polgárság eszélyessége, taktikázása pótolta s városát aránylag a legépebben mentette át a legújabb korba. Az 1879-i árvíz után azt hitték, hogy Szeged lakossága szát-

¹⁰A régi Magyarország. 1888.

széled. Az ősi fészekhez való ragaszkodás azonban legyűrte a kétségbeesést s vállalta az újjáépítés hősi munkáját. A város sok viszontagságot kibír, de csak akkor, ha a veszedelemben polgárságának lelkiereje támogatja s ha a katasztrófák felkorbácsolják a békés időkben szunnyadó energiáit. Ha ez megfogyatkozik, meginognak a legerősebbnek vélt falak is.

A város jelentős eseményekkel, vagy magasztos eszmékkal kapcsolatosan fogadalmat tesz s azokat középületek, Szentháromságszobrok, obeliszek s egyéb emlékjelek emelésével, fák ültetésével, alapítványok létesítésével, közterületek elnevezésével szokta megörökíteni. Velence a 16. és 17. századokban dühöngött pestisek megszűnésének fogadalmául előbb Redentore, utóbb a Santa Maria della salute templomokat építette. Lipcse az 1813 október közepén vívott népcsata százados évfordulóján emeltette a Völkerschlacht-Denkmal. Philadelphia áhítattal mutogatja az Independence Hall-t, a szabadság-csarnokot, ahol 1776 július 4-én kihirdették az északamerikai függetlenséget.

A városszeretet még elkülönülő is lehet. Egyes kerületek, sőt utcák különbnek tartják magukat a másiknál. A newyorki Fifth-Avenue barátai anyagi áldozatokat is hoznak, hogy utcájuk a forgalom tökéletessége, tisztaság, egészség, szépség szempontjából túlszárnyalja a többiét. Nem is olyan régen Budapesten is jelent meg Ferenc-József város cím alatt újság, mely a Ferenc és József város érdekeiért harcolt. A Budai Napló és a Budai Hegyvidék címükben utalnak a főváros egy részének érdekképviselőjére. Egyesületek is alakulnak, melyek a város

barátai címen összetett erővel képviselik befelé és kifelé a város érdekeit. A város iránti rajongás, akárcsak a családtagokkal szemben, becéző nevekkel és jelzőkkel illeti a várost. Világhírű, de már megszűnt orvosi egyeteméről Salerno a »Civitas Hippocratica«, Velence »Venezia sola«, Róma az »örök város«, Paris a »Ville Lumière«, Stockholm az »északi Velence«, New York a »csodaváros«, Sydney a »a Dél Királynője«, Moszkva a »szent város«, Konstantinápoly a »Szultán paradicsoma«. A két utóbbi díszítő jelzője a cári uralom megdőltével a szultánnak a paradicsomból való kiűzetése miatt legalább is anachronizmus. Magyar városokat is illettek ilyen kedveskedéssel: »Szeged az »Alföld Metropolisa«, Debrecen a »kálvinista Róma« stb. Hogy nem alap nélküli ez a gyöngédség, azt a közvélemény szentesítése igazolja. A városok rendszerint politikai okokból névváltoztatásokon is szoktak átesni. így lett Románia-ból Constantinopolis Nagy Konstantin császár tiszteletére, ki az akkor már ezer éves várost újjáépítette, a yorki herceg után Nieuwe-Amsterdamból New York, a svéd-norvég szétváláskor Krisztianiából Oslo, a szovjet rendeletére Szent-Pétervárból Leningrad, Nizsnij-Novgorodból Gorkij-város stb.

A város lelkeségének hatóerejét kézzelfoghatóan igazolja az a tudományos irodalom, amely minden elképzelhető vonatkozásban foglalkozik a várossal. Az elmélet és gyakorlat szempontjából írt könyvek és a legapróbb részleteket fejtegető értekezések tárgyalják a város történetét, jelenének és jövőjének kérdéseit, összegyűjtve óriási könyvtárt töltenének meg, hiszen csak maga

a Paris történetére vonatkozó művek külön könyvtárt igényelnek. A magyar könyvtárak közül a Székesfővárosi Könyvtár-nak van a leggazdagabb városi anyaga. A legváltozatosabb tartalmú hivatalos és magán szakfolyóiratok és a napilapok cikkei foglalkoznak a napirenden lévő kérdésekkel. Ebben a tekintetben a külföldi, leginkább a német és az angol irodalom vezet, azonban legújabban a magyar tudomány is érdeklődési körébe vonta a városi kérdéseket. A városi tudományt elsőraguan szolgálja a székesfővárosi statisztikai hivatal kiadásában 1908-ban megindult s előbb *Harrer Ferenc* és *Thirring Gusztáv*, majd *Lamotte Károly* és *Illyefalvi I. Lajos* szerkesztésében a magvas értekezéseket, bőséges adatokat és városügyi bibliográfiát tartalmazó *Városi Szemle*. Adatainak ez a tanulmány is sokat köszön. Városi kérdésekkel foglalkoznak még a Magyar Közigazgatás, a Városok Lapja, a Városi Újság, a Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye, az Építőipar és Építőművészet, a Magyar Építőművészet, az Építőipari Szemle, a Képzőművészeti Szemle, a Magyar Művészet, a Budapesti Szemle, a Magyar Szemle, a Közgazdasági Szemle, a Tér és Forma, a Város-kultúra stb.

A városok vezetői, tudósai és művészei szövetségekben, egyesületekben, nemzeti és nemzetközi kongresszusokon vitatnak meg a városi kérdéseket s a városokra vonatkozó sajátos kiállításokat rendeznek. Ilyenek voltak az Erste deutsche Städteausstellung 1903-ban Drezdában, az I. Schweizerische Wohnungsausstellung Baselen 1930-ban, a Bauausstellung 1931-ben Ber-

linben,⁷⁶ ugyanott 1932-ben a Sonne, Luft und Haus für alle kiállítása; az 1929. római XII. nemzetközi város- és lakásépítési kongresszus, 1929-ben Sevillában a városok nemzetközi kongresszusa és 1931-ben Budapesten a XII. nemzetközi építési kongresszus építészeti kiállítással együtt. Ezt a célt szolgálják az egyes nemzetek városszövetségei, brüsszeli központtal a városok világkongresszusa s Magyarországon a városok országos kongresszusa s a magyar vidéki városok kulturális szövetsége. A parlamentek s a városi közgyűlések tagjai külön városi bizottságot alakítanak s érlelik döntésre a kérdéseket.⁷⁷

A város a tudományos irodalmon túl szépirodalmi és képzőművészeti alkotásokat is sugall. Velence története *Shakespeare*t is megihlette és hangulata *Byron* költészetét is befolyásolta. *Goethét* az olasz városokban szerzett benyomásai újjáteremtették. *Dickens* szeretett Londonának sok helyét megörökítette. Regényei és elbeszélései nyomán könyvet adtak ki, melynek címe: »Charles Dickens London«. *Sue* *Les mystères de Paris*, *Zola*: *Le ventre de Paris*, *Au bonheur des dames*, *Lourdes*, *Róma*, *Paris* ciklusa, *Sinclair Lewis*: *Babbit*, *John dos Passos*: *Manhattan Transfer*, melynek hőse

⁷⁶ *Berzenczey Domokos* szegedi műszaki főtanácsos szerkesztésében A városépítés időszerű kérdései címmel igen értékes és szemléltető tanulmányosorozat jelent meg róla.

⁷⁷ Budapest törvényhatósági bizottsága ez év nyarán városfejlesztési programot készítésére bizottságot küldött ki. Elnöke, *Harrer Ferenc*, már 1932. szeptember 1.-én be is nyújtotta részletes célkitűzéseket tartalmazó emlékiratát.

New York, *Schalom Asch* három könyve: Szent-Pétervár, Varsó és Moszkva, *Jókai, Gárdonyi, Herczeg Ferenc* regényeinek és elbeszéléseinek epizódjai, *Molnár Ferenc* Pál utcai fiúk regénye, ez utóbbinak Liliom című és *Herczeg Ferencnek* Bizánc c. színdarabja csak ízelítő a nagy tömegből. Legutóbb antológia jelent meg olyan költeményekből, melyek a székesfővárost választották tárgyukul.⁷⁸⁾ A festőművészet s a grafika a város egészét, vagy egyes részleteit számtalanszor feldolgozza. *Piloty* az égő Rómát, *Kaulbach* Jeruzsálem, *Roche-grosse* Babylon pusztulását, *Ruifsdael* Amsterdam látképeit, *Pissaro* és *Renoir* a párisi boulevardokat festették meg. *Veronese* s más művészek az Adriával elgyűrűzött Venece történetének dicsőséges eseményeit, *Vágó Pál* a szegedi árviz katasztrófát örökítette meg. Becsesek *Alt Rudolfnak* Bécsről és Budapestről készült rajzai. *Gallina Frigyesnek* Budapest székváros története képekben c. albuma a fővárost mutatja be Mátyás királytól máig.

Egyébként maga a városépítés és rendezés is ma már művészet, mely a jelen és a jövő nemzedékeit egyaránt érintő problémákat országos, illetőleg nemzetközi pályázat útján iparkodik megoldani. A főváros első szabályozásáról az 1870. X. és LX. s az 1871. XLII. tcikkek intézkedtek; felállították a Közmunka-tanácsot s ennek pályázatán Lechner Lajos tervét fogadták el s így jött létre az Andrássy-út, a Nagy-körút stb. *Bierbauer Virgil* a városépítés művészetét tárgyalva a következőket állapítja meg: »A város-

⁷⁸⁾ *Pál István:* Budapest a magyar költészetben. 1932.

építő művészet racionálisan fel nem mérhető és le nem vezethető. A városépítésben olyan inponderabiliákkal kell számolni, melyeket az agy nem tisztázhat, melyek sajátos érzéki felkészültséget kívánnak. Egy városépítészeti műremekben, egy városépítészeti téralkotásban több van, mint racionális, papirosan elvégezhető számítás, mennyiségtani értelemben összegezhető elemek együttese. Művészetről van itt szó, melyet a tiszta ésszel pótolni nem lehet.«⁷⁹⁾ Mivel a zene szociális elem, hálás talajra talál a városban. A templomok, színházak, hangversenytermek bőséges alkalmat nyújtanak a zenei termékek bemutatására. A dómok fenséges kupolái alatt zengő gregorián énekektől és choráloktól kezdve az amerikai csapszékekből átszivárgott jazzbandig a zene minden fajtája hangzik a városban. Salzburg toronyzenével kedveskedik a sétálóknak. A polgárság és a munkás-ság tömegesen szolgáltatja a zene fogyasztóit; filharmonikus zenekarokkal és dalárdákkal maga is az előadók sorába áll. A zeneoktatáson túl a megfelelő intézetek művészképzéssel foglalkoznak. Bár a város a könnyű műfajok, mint az utca dala (a bécsi Gassenhauerek), a kabaré zenéje, az operett s a nápolyi születésű vígopera termelésére hajlamosabb, azonban operák is, mint a *Rossini* Sevillai borbély-a, *Nicolai* Windsori víg nők-e, *Wagner* Nürnbergi Mesterdalnokok-a, *Charpentier* Louise-a, *Puccini* Bohém-élete városi alakokat és epizódokat zenésítenek meg. Operaházak csak városokban épülhetnek; fen tartásukra az állam és a város jelentős áldozatokat hoznak. Garnier remeke a párisi Nagyopera s Ybl Miklóssé

⁷⁹⁾ A Magyar Mérnök és Építészegylet Köz-
lönye. 1929. 43-44. szám.

a budapesti. A milanói Teatro alla Scala nem építészeti szépségével, hanem művészi teljesítményével vívta ki a világhírt. Az amerikai zenekultúra színvonalára jellemző, hogy az óriási Newyork a Métropolitain mellett nem képes egy másik operaházat fenntartani; ellenben első emeleti páholy-sora a társadalmi kötelezettségből megjelenő hölgyek ékszereitől úgy tündöklök, hogy gyémántpatkónak nevezték el. A zene és a város közötti szerves összefüggés csattanó példája Bécs, melynek tánczenéjét Lan-ner József és a Strauss család tette általános kedveltté, a másik Bayreuth, mely a Wagner-operák évenkénti ünnepi előadásainak a színhelye.

A város zeneisége építkezésének ritmusában szólal meg. Ennek titka az arányok összehangolása. Az épületek stílusa, tömege, térbeli elrendezése, a térszín tagozása, a térre ültetett zöldelő és viruló növényzet között harmóniának kell uralkodni.⁸⁰⁾ Ha igaz, hogy az építészet megfagyott zene, úgy Róma összbenyomása az oratórium, Bécs a keringő, Paris a himnusz, Velence a szerenád, New York a rapszódia s Berlin modern része a Jazzband képzetét költi. Nekünk valamennyi város között a legszebben dalol Budapest. Képletesen minden város egy nagy kórus, melyben a szemetes csengetyűjétől a polgárság legmagaszto-

⁸⁰⁾ *Hekler Antal* A középkor s a renaissance művészete c. könyvében a Notre Dame székesegyház nyugati homlokzatáról így ír: »Ez a fenségesen komoly és ünnepi homlokzat nem kábító gazdagságával, hanem fölépítésének nem is annyira konstruktív, mint inkább *zenei* logikájával nyugtázza le a szemlélőt.«

sabb lélekrezdüléséig majd vidám, majd szomorú dallamokban ezernyi motívum olvad össze. Kérlelhetetlen karmester az Élet. Ha időnkint el is halkultan, de vezénylő pálcájára mindaddig zeng, zúg, fájdalomtól jajong vagy örömmámortól harsog a kórus, amíg él a város.

Hellpach badeni államférfiú és lélek-búvár geopszichologia elnevezéssel az emberi földrajzból kisarjadó új tudományágat teremtett, mely a föld természeti viszonyainak a lelkiéletre gyakorolt hatását vizsgálja.⁸¹⁾ A kifejtettek alapján bátran beszélhetünk város – pszichológiáról. A város a lakóinak gondolkozásmódját, életfilozófiáját gyökeresen átalakítja s a vidéken lakóknak lelki berendezésétől élesen elhatárolt régióba tereli. Nemcsak azért, aki benne született, hanem azért is, akit az élet forgataga a vidékről bele sodor. A vidéken mindenki ismeri egymást, a városban az emberek függetlenek egymástól. Vidéken a szubjektivitás miatt a szív, az érzelmesség, a városban az objektivitás miatt az ész, a gyakorlatiaság uralkodik. Amott az egyén cselekszik, emitt a tömeg. A város kaleidoszkóp volta felfokozza az idegrendszert, a vidék szabályossága beidegzi a megszokottat. A vidék haladásának szekere járt ösvényeken ballag, a városi haladás gépe szétsugárzó s messzeségek bizonytalanságába vesző országutakon rohan. A város nemcsak a benne lakók lelkiéletére hat, hanem a falai közt megforduló hangulatát is befolyásolja. Hatásának atmoszférikus nyomása alól az ember magát ki nem vonhatja. A svájci váro-

⁸¹⁾ Willy Hellpach: Die geopsychischen Erscheinungen. 1924.

sok pihenésre, Paris örömekre csábít. A komoly London Anglia esze és pénzeszsákja. Róma ájtatos hangulatot sugall. Hamburg a kereskedelem ütőereként lázasan lüktet, Berlin inaszakadtig dolgozik. New York megrokkanásig rohan az üzlet után. Velence borongós őszi fénye is boldogít. Firenzében, Münchenben a műélvezet főlemel. Lipcse a könyv bölcsője és a nemes zene ringatója. Bukarest a kendőzött Paris. Brüsszel Parisnak, a nagyvilági dámának tavaszi virulású. tiazadona. Chicagóban burjánzik a bűn. Moszkva rettegten. Bécs a multakon mereng, *Budapest és a magyar városok hisznek a jövőben!*

A város egészsége, betegsége.

Amint nincs abszolút egészséges ember, épúgy a városnak sem lehet tökéletesen egészséges szervezete. Van olyan, amelyik veleszületett gyengeséggel jön a világra s e miatt rövid életű. Ilyenek a deszpota önkénnyel teremtett afrikai városok. Uruk halála után nyomuk vész s csak törmelékeik libegnek a világtörténelem úrében. Ellenben az a város, amely megfelelő területen kedvező gazdasági és politikai körülmények közé kerül, játszva győzi le a gyermekbetegségeket s mind erőteljesebb tagjává válik a nemzettestnek. Fizikai és lelki épségét azonban számos betegség fenyegeti. A természet okozta katasztrófák, járványos betegségek, az ellenség dúlása, a forgalom elterelődése, a gazdasági konjunktúra hanyatlása, társadalmának lezüllése, vezetőinek korlátoltsága, korrupciója, a lakossága rétegződésében és jövedelmében beálló beteges eltolódások, forradalmak, hadviselések, igaz-

ságtalan békekötések megbéníthatják fejlődését, tengődésre kárhozzátják, sőt végleges megsemmisülését is okozhatják. Az ősi Salamanca egyetemének falai között a 15. században tízezer hallgató szorongott. Ma 37 ezer lakossal jelentéktelen város. Leiden a 16. században 100.000 lakossal virágzó, dicsőséges város volt. A spanyolok ostroma, a pestis és egyéb katasztrófák miatt lejtőre jutott, lakossága megcsappant s csak műemlékei és az elektromosságot gyűjtő leideni palack bizonyítják hajdani kulturális fényét. A tengerparti Livorno Pisa elől elhalászta a kereskedelmet s ezzel az utóbbit túlszárnyalta. Ravenna egykor a nyugat-római birodalom fővárosa és tengeri kikötő volt. Megszűnt a császárság, a tenger elvonult mellőle, – lehanyatlott. De ha minden elpusztul is s csak a Dante sirja marad meg, dicsősége akkor is ragyogni fog. Biarritzot kikötőjének elhomokosodása végveszéllyel fenyegette; az mentette meg, hogy mint tengeri fürdőt éppen a homokos part miatt divatba hozták. A hollandusok a Zuidertó feltöltését úgy irányították, hogy Amsterdam szárazra ne kerüljön s kikötői forgalmát el ne veszítse. A 22.000 lelket számoló osztrák Steyr fegyvergyára révén a gazdasági boldogulás évtizedeit élte. Megszűnt a gyártás, a városka csődbe jutott. Hogy anyagi érdekekért a bűnhullám minő mértékben képes a várost elárasztani, arra az északamerikai városok, különösen Chicago nyújt elrettentő példát. Árvíz, tűzvész, földrengés, tűzhányók kitörése, földcsuszamlások civilizált helyeken mindenütt nagy károkat okozhatnak, de legérzékenyebbeket a városban, mert itt emberi életek nagy töme-

get és felhalmozódott szellemi és anyagi értékeket pusztíthatnak el. – A valamikor Ferenc-rendi hittérítő állomásból keletkezett s a kaliforniai aranytelepek révén rohamosan fejlődött, félmillió lakosú San-Franciscóban az 1906. évi földrengés 25.000 házat döntött romba. Amerikai energiára vall, hogy rövid időn belül felépítették. Az 1923. évi földrengés Tokyóban felmérhetetlen értékű javakon kívül 130.000 embert pusztított el. A város helyreállításakor a japán önérzet minden külső segítséget visszautasított.

A város a bennelakók gondolkodására és cselekvésére gyorsaságot kényszerít. De ennek a túlhajtása okozhatja a városi társadalom legsúlyosabb betegségeit. A hirtelen meggazdagodás vágya keríti hatalmába az embereket. Felharsan a rideg jelszó: aki bírja, marja. A munkanélküli vagyonszerzés tőzsde játékra csábít. Lelkiismeretlen fezőrök alapításai, részvénytársaságok, bankok bukását, vagyonok összeomlását idézik elő. Mindig voltak és lesznek pénzsóvár korcsakok, de az ember és az arany, Ady Endre Disznófejű nagyura soha ennél vadabbul nem csatáztak. Temérdek emberélet, milliárdnyi vagyon s kiszámíthatatlan erkölcsi értékek megsemmisülése jelzik a csatateret. A másik betegséget az élvezetek mohósága, a szórakozások kifinomultsága, az érzékiség felkorbácsolása, a táncórület, az erkölcsiség tökéletes felrúgása, a házárdjátékok stb. okozzák. Az élethabzsolók ínye végül is el-tompul, a kedélyeket a blazirtság köde üli meg, mivel azonban az izgalmak utáni vágy nem hagy nyugtot, az izgató és bódító mérgek alakjában következnek a lassan, de biz-

tosan ölü mérgek. Nem szentéletű a vidék, ellenben a dárídókkal és a cigányozással duhajkodó legfeljebb elpengeti a vagyonát, de idegileg nem roppan össze.

A bűnözésre ingerlően hat a városban felhalmozódott érték: az ékszerüzletek betörői, kasszafurók, a bankrabló autós banditák, az elegáns lakások és villák fosztogatói, az előkelő szállodákba besurranók, a csekkhamisítók stb. egy csapásra jelentős összeget zsákmányolhatnak. A gonosztevők számítanak arra, hogy a nagyváros embererdejében könnyen megbújhatnak, alakot változtathatnak. Technikai felszerelésük a legmodernebb. Ma már a rendőrségek nemzetközi szervezete küzd ellenük; a szokásos nemzetközi bűnözőket európai és amerikai központokon nyilvántartják; a nyomozásnál az ujjlenyomatot, a laboratóriumot s a gyors értesítés minden módját fölhasználják. A rádió útján válik lehetővé, hogy a szárazföldről megugrott gyanúsítottat az Óceánfedélzetén is elfogják. A vidéken garázdálkodó rablóbandákat a világszerte szervezett csendőrség kiirtotta. Hiú remény lenne, hogy a legkitűnőbbben szervezett, fegyelmezett és oktatótt rendőrség a város bűnözőivel ugyanúgy el fog bánni. A rendőrség megelőző intézkedéseivel s a sikeres nyomozásokkal csökkentheti ugyan a bűncselekmények számát, de komoly apadást a munkára nevelésen kívül csak a társadalom és a közgazdaság reformjai eredményezhetnek.

A város életében a fokozatos fejlődés a legegészségesebb. Ha lakossága mesterséges úton hirtelen megszaporodik, nem tud neki kenyeret s ha forgalma máról holnapra megsűrűsödik, ennek nem tud teret adni. Amaz

utcai zavargásokban robban ki, emez szinte hűdötté teszi közlekedését. Mindakettő a köznek mérhetetlen károkat okoz. Hogy minden elővigyázati intézkedés és technikai tökéletesítés ellenére is milyen megdöbbentő arányokat ölthetnek a fokozódó forgalom okozta utcai balesetek, azt a londoni statisztika tükrözi vissza. Amíg ugyanis 1921-ben 23.390 baleset fordult elő, addig 1930-ban 58.000, ez utóbbi 1415 halálessel járt. – Ipari gócpontok felett nemcsak a kémények füstjének, hanem a sztrájkoknak, szabotázsoknak a felhője is állandó fenyegetéssel lebeg. A demagógia nemcsak a munkakerülők, a desperádok s a degeneráltak csöcselékét fogja igájába, hanem az Ínség jóhiszeműin kívül a zavarosban halászni szokott lelkiismeretleneket is. A nyomor és az alkoholizmus ijesztően elharapózik. Az öngyilkosok és az elmebetegek száma megdöbbentően emelkedik. A bűncselekmények nemcsak számban, hanem súlyosságban is ugrásszerűen szaporodnak és az életverseny élessége következtében nemcsak a közönségesek, hanem az intellektuálisuk is. Tüzek, lövések, robbanások teszik rémülétté a nappalt s rabolják meg az éjszakai nyugodalmat. Az okos szót túlharsogja a kétségbeesés jajgatása és a lázadás üvöltése. A pusztításnak láncukat tépett démonai eltiporják az ellenállókat, a segíteni és menteni akarókat. Az anarchia szelleme barrikád trónusán örjögve ünnepli a rombolás diadalát. A közlekedés megbénul; a köz- és vagyonbiztonság meginog; a közegészséget járványok rendítik meg s a város, mint láztokozó kiütés fekélyesedik a nemzet testén.

Hogy a tömeghisztériának ilyen kitörései elő ne forduljanak, vagy legalább ne ismétlődhessenek, megelőző és gyógyító eljárásokra van szükség. A város patológikus tüneteiről a lázmérővel egyenlő értékű statisztika számol be.⁸² Ezeket az adatokat állandóan ellenőrizni s ésszel és szívvel kell olvasni, mert döntők a helyes várospolitikára nézve. Az orvoslásra a törvények, a városi szabályzatok s a társadalom altruizmusa nem elegendők. Gyökerig ható módszerek kelljenek a város betegségeinek megakadályozására és meggyógyítására. Mindenekelőtt meg kell változni annak a felfogásnak, melyet a nagy, sőt az óriás városra való törekvés becsvágya fűt. Valaha politikai és gazdasági okokból válogatta meg a város, hogy kit ereszt be falai közé. Ma a munkaképesség szempontjából kell alkalmaznia a szűrőt, mert elég gondot és költséget okoznak azok a munkaképességükben megfogyatkozottak, kiket a város élete örölt rokkanttá. A város jól felfogott érdekében tehát nem a mennyiség, hanem a minőség a döntő, hiszen az emberi testet sem a mennyiség táplálja, hanem az, ami vele asszimilálódik. Különb a kisebb, de egészsége-

⁸²) Budapest székesfőváros statisztikai hivatala évkönyvekben, havi füzetekben, heti kimutatásokban és közleményekben mintaszerűen dolgozza fel a fővárosra vonatkozó adatokat. Ugyanez adta ki az 1909. városi kongresszus felkérésére *Thirring Gusztáv* szerkesztésében 1912-ben a Magyar Városok statisztikai évkönyvét, mely 138 város akkori állapotáról részletesen számolt be. Azóta újabban is gyűjtöttek adatokat. A megjelentetést, a városok nagy hátrányára, anyagi okok késleltetik.

sebb, mint a nagyobb, de lázaktól gyötört város. Ezért az önvédelemért a várost ridegséggel vádolni nem lehet. Utóvégre a város a nemzet tengerében nem sziget, ahol az élet hajótöröttjei kiköthetnek. A munkanélküliek segélyei és az ínségmunkák kiadásai így is felborulással fenyegetik a városok költségvetéseit.

A füsttelen, portalan, zajtalan és szagtalan civilizáció kívánatosabb városideál, mint az, melynek csukott ablakain is beröppül a korom, korzóján együtt sétál az emberekkel a füst, az idegeket szaggatja a zaj s az orrokat brutalizálja a bérkaszárnnyák, a sikátorok, az ipartelepek s a csatornák bűze. Az a város az egészséges, mely ezeket az ártalmakat a gyárak kitelepítésével, a zajt okozó cselekmények eltiltásával s bőszes vízöblítéssel a legcsekélyebbre tudja szorítani. A falusi szekerek vagy a jószágok fölverte por is kellemetlen, de egészségi ártalma meg sem közelíti a városbeli üzemek és gyárak füstje és korma által okozottat. Az egészség védelmén kívül azért is küzdenek a füst ellen, mert a széntüzelés veszteségét gazdaságosabb tüzelési móddal akarják kiküszöbölni. – Ahol emberek – különösen dolgozók – élnek együtt, ott elkerülhetetlen a zaj. De a falusi ebek csaholása, a kakasok hajnali kukorékolása, a kisbéres ostorpattogtatása s a kovácműhelyek üllőjének csattogása andalító zene ahhoz képest, melyet a városi forgalom zörgése, csengetése, túlkölése, házakat remegtető dübörgése, szirénák bugása, az ipartelepek és gyárak zakatolása, az utcai árusok kiáltozása, a gépzenének s a rádióknak a vékony falakon átható harsogása okoz. Mind-

ezt betetőzi a metropolisokban a magas vasútnak késő éjszakában is, úgyszólván a közvetlen a hálószoza melletti száguldása. Elvégre mindent meg lehet szokni, de orvosi megállapítás, hogy a zaj megszokás után is, sőt alvás idején is egészségrongáló. Mivel a csendrendeletek elégtelennek bizonyultak, szerte a városokban megalakulnak a zajjellenes ligák, hogy az ifjúság nevelésével s társadalmi mozgalommal támogassák a hatósági intézkedéseket. A városi zajt a gazdasági érdekek s az egyéni szabadság sérelme nélkül megszüntetni nem lehet; ellenben csökkenteni lehet és kell is, mert ezt meg a közérdek: a lakosság nyugalmanak biztosítása követeli. Igaz, hogy a vidéken az emberi és az állati anyagcsere büze különösen esőre hajló időben facsarja az ember orrát, azonban a városi bűz azért veszedelmes, mert ahonnan árad, rendszerint onnan intézik támadásaikat az ellenséges baktériumok az egészség ellen. Az agrárvárosok kivételével állatokat csak az állatkertben lenne szabad tartani; viszont énekes madarakkal a közkerteket be kellene népesíteni. Az egyes embernek is annyira szükséges friss levegő, a baktérium virulását akadályozó napsugár s a tisztaságot biztosító víz a tömegben élő emberre még fontosabb. Az üde levegő utáni szomjazás annyira erős a városlakóban, hogy már a házak tetején is rendeznek be kerteket és játszótereket. – Lakossága és területe nagyságánál, gazdasági és szellemi erejénél fogva városi rangot kaphat valamely lakothely a törvénytárban, de általános vízvezeték és csatornázás nélkül a modern város büszke címére nincs jogos igénye. Ez bizony áldozattal jár, de

az igazi rang mindig és mindenütt megkívánja a megfelelő módot is. Az áldozat egyébként azzal is visszatérül, hogy megakadályozza a fokozódó kulturigényekkel föllépők kivándorlását s az így megüresedő lakások adóveszteségét.

A várost érintő belső vándorlás

Korunk jogilag és technikailag lehetőségessé teszi, sőt alkalmilag kikényszeríti a népek lakóhely-változtatását. A város, mint kenyérkereseti, művelődési és szórakozási alkalomnyújtás megdöbbentően szívja fel a vidék népét.⁸³ A világháború után elcsatolt területekről kiülőzött alkalmazottak s az egyik országból a másikba áttelepítettek is (török-görög) leginkább városokban húzódnak meg. A nyugdíjasok zöme is ezekben kívánja hátralévő idejét leélni. (Graz-Pensionopolis.) A nőcselédek a magasabb bér, a helyváltogatás könnyebbsége és a szórakozási alkalmak bősége miatt özőnlenek a városokba, ahol a nemek arányában veszedelmes eltolódást okoznak. Igaz, a város a vidék egyhangúságával szemben változatossággal kápráztat, viszont azonban anyag, tér és idő megtakarítása miatt le egész a háztartásokig racionalizálni és normalizálni kénytelen. A változatoság híjjá és az egyformásítás kényszerzubonya közül mégis inkább az utóbbi okoz lelki sivárságot. Az iparilag rendkívül fejlett Németországban 1871-ben a városi lakosság kereken 15 millió volt, míg a vidéki 26 millió. Az előbbi évről-évre szaporodva

⁸³) E miatt az angolok Londont »vámipírváros«-nak nevezik.

1925-ben már 40 millióra rúgott, míg az utóbbi 22 millióra süllyedt; azaz a birodalom népének 64%-a városokban lakik. Belgiumban, melyet már II. Fülöp spanyol király egyetlen városnak mondott s melyben minden négyzetkilométerre 265 lélek jut, az utolsó harminc év alatt a vidéki lakosság 25%-a leszállott 22%-ra, Angliáé meg húsz év alatt 20%-ra. Franciaországnak égő sebe a haldokló falvak. A mezőgazdasági viszonyok leromlása miatt a paraszt nem vállalja tovább a földműveléssel szemben a szinte hiábavaló erőfeszítést, hanem beözönlik a városba.⁸⁴

A városba tódulásnak két hátránya van. A vidéken megritkul a munkáskéz és az adóalany s a városokban megszaporodik a tanulatlan munkás és az úri proletariátus. Ez az alacsonyabb rendű elem elsősorban nem a városi erényekre és finomságokra, hanem a hibákra és bűnökre szokik rá; dolog helyett szórakozást hajhász s ez által a színvonalat süllyeszti s a város szerkezetét lazítja. Sokan azért is ellenzik a városba tódulást, mert szerintük a város a népek pusztítója. Bizonyos, hogy vidéken magasabb a születési százalék, a városban azonban az egészségtan és a gyógyítás tudományának, valamint a munkás-, az anya- és csecsemővédelem fejlettebb volta miatt alacsonyabb

⁸⁴) *Méline* francia államférfi már a század elején *Le retour a la terre et la surproduction* c. munkájával felhívta a figyelmet a városba áramlás veszedelmére. – Bár régebbi adatokra támaszkodik, de népmozgalmi megállapítása miatt figyelemreméltó *Kenéz Bélának* 1935-ben megjelent *A városok fejlődése és jelentősége* c. könyve.

a halálózásé. A város ugyanis tudatosabban vallja, hogy az egészség a közvagyonnak hozzátartozó része, akár a szellemi termék a közműveltségnek s a gyakorlati erkölcs a közéletnek. Az ellentétet szítok a Menenius Agrippa meséjét alkalmazzák a városra és a falura: az előbbi a henye gyomor s az utóbbi a dolgos testrészek. De vájjon kinek termelne a vidék, ha a városok jóévtványú fogyasztása hiányzanék? A városok szellemi javakkal fizetnek vissza a vidéknek: a kultúra és a civilizáció vívmányaival, melyek a községekben, sőt a tanyákon is szinte városias kényelmet teremtenek. A városlakóban többé-kevésbé él a sóvárgás a föld után. Ezért előszeretettel bérel fekvőségeket a város körül s ott szőlőskertet, gyümölcsöst, vagy baromfifarmot létesít. Viszont a vidék népe szívesen szerez ingatlant a városban akár tőkebefektetés, akár öreg napjaira való meghúzódás okából. Szembeszökő tehát, hogy a város és a vidék két egymásra utalt tényező. Különben is a szellemi és anyagi javakban megerősödött község várossá lép elő s osztozik annak ócsárolt és irigyelt sorsában. A város és a vidék ellentéte lassankint kiegyenlítődik, hiszen úgyis csupa megalkuvás az élet!

Ford szerint a jövőben a város telítettsége miatt széteszlás következik.⁸⁵⁾ A mil-

⁸⁵⁾ *Henry Ford: Életem és működésem. Átdolgozta Balla A. 1926. Gondolatmenete a következő: A nagyváros betöltötte sajátos hivatását. Lakás-egészségügy, világítási technika és társadalmi szervezet a nagyvárosi tapasztalatoknak köszönheti megvalósítását. De a nagyvárosban gyökereznek azok a társadalmi bajok is, amelyekben ma szenvedünk... A milliós városban sok a fenyegető vad-*

liós modern Báberek csakugyan nem növekedhetnek a végtelenségig, mert különben a túltengés elephantiasis betegségébe esnek. A belőlük kicsorduló népfölösleg valószínűleg nagy városok körül, a fiastyuk csillagkép módjára apró városokban tömörül. Ezeket a lakothelyeket csillagászati hasonlattal szatellita városoknak nevezik. A közlekedés tökéletessége elkerülhetővé teszi a mesgyés szomszédságot s így a felszívhatás veszélyét. Ezek a kertekbe ágyazott kis városok a nagy város előnyeit annak hátránya nélkül élvezhetik. A kertvárosmozgalom különösen Németországban és Angliában vett lendületet. Létesítésének két módja van: az egyik a városhoz kapcsolja a kertelővárost, a másik új alapítással önálló városnegyed alakít (a csupa virág Bournville). Ez utóbbi a belső gyarmatosítás, mely a kiszemelt területnek csak egyharmadát foglalja le a házak s a kertek részére, míg kétharmad rész mezőgazdasági célokra marad. Ha a lakosság száma harmincezret meghalad, új kertvárost alapítanak. Az eszme terjesztői ma már nemcsak egyesületekre és szakfolyóiratokra támaszkodnak, hanem eredményeket is tudnak felmutatni. A Paris környéki városokban: Suresne, Gennevilliers, Créteil is rendre épülnek a cité-jardin-ok. A telepítésre szánt területen szinte művésziesen rendezik el a családi és a többi lakásos házakat. Strassburg felismerve a lakásnyomor és a népegészség összefüggését, a kö-

ság... A közüzemeknek a fenntartási költsége túlnépes helyeken sokkal nagyobb, mint az általuk nyújtott előny. A modern nagyváros pazarló lett és ma csődben van, holnap pedig megszűnik... 1926 óta a helyzet csak súlyosbodott.

zéposztály és az iparosság köréből kiválogatottak részére kertvárost létesített. Közegészségügyileg s a munkaképesség fokozásával kitűnő eredményt ért el.⁸⁶⁾ Róma legújabb városfejlesztési terve ötven kilométeres körzetben szándékozik a hegyi községeket és a tengerparti fürdőhelyeket bekapcsolni, ami által valóságos »kert-metropolis«-sá fog fejlődni. Fővárosunkban a budai hegyek nyújtanak bőséges és kies helyet kertváros létesítésére. Vidéki városaink közül több dicsekedhetik villanegyeddél, de népességük még korántsem olyan sűrű, hogy kertvárosok létesítésének érezzék szükségét; különösen alföldi városainkban még az egy holdnyi beltelek sem ritkaság. (Kiskunhalas.) Inkább a munkáslakások építésére irányult a figyelem s ebben a tekintetben már számbavehető eredmények jelentkeznek.

A nagyvárosok a kirajzás okozta veszteségeket az idegenforgalom emelésével iparkodnak ellensúlyozni. Arra törekednek, hogy napról-napra minél többen forduljanak meg bennük, de ne maradjanak ott, hanem a viszontlátásra búcsúzzanak. Kiadós társadalmi mozgalom a hatóságilag is támogatott hétvégi kirándulás. Az autó és a romantikus postakocsi modern utóda: az autóbusz, mely hálókahelyekkel is felszerelhető, olyan vidékre is elröpíti, a kirándulót, ahová a vasút és a hajó nem férközhetik. Volt olyan májusi vasárnap, hogy Berlinnek a fele, tehát kétmillió ember üdülés céljából elhagyta a várost. Ez a népek árapálya. A

⁸⁶⁾ *Disraeli* híres mondása: »La meilleure garantie de la civilisation est le logement.«

városi hullám vörösbetűs napokon előnti a vidéket pihenés céljából, a vidék meg hét-köznapokon özönli el a várost ügyeinek elvégzése, bevásárlások, szórakozások, társadalmi érintkezések okából. A kölcsönös hullámzás végeredményben mind a kettőre nézve szellemileg is, gazdaságilag is hasznos.

A jövőt szolgáló várospolitikai ne a külterjes, hanem az elmélyülő fejlődést tűzze napirendre: intenzitást a közművelődés s a közgazdaság kérdéseiben és szabadelvűs éget az igazgatásban. Az ezekből kialakuló közszellem teszi kívánatosná a várost s mérsékelni fogja a kertváros létesítésének s a falura költözésnek ütemét.

A város, mint minden élőszerkezet táplálékra szorul. Ezt két tényező: a természetes szaporodás és a bevándorlás szolgáltatja. Az előbbi csökken, az utóbbi emelkedik. Amíg például Berlinben 1880-ban a szülés szempontjából számbajöhető ezer asszonyra 254 születés esett, addig 1900-ban 170 s 1925-ben csak 65.⁸⁷⁾ A születési százalék javítása szerény kilátással kecsegtet, ellenben a belső vándorlást szabályozni nemcsak lehet, de úgy a város, mint a vidék érdekében kell is. A város érdeke, hogy középosztályát számbelileg is épségben tartsa. Erre a pótlást vagy a saját alsóbbrendű néposztályától, vagy a vidéktől kaphatja. A saját osztályaira nézve azonban ne a dualisztikus erkölcsi felfogás vezesse, mely a felsőbb osztály hivatásának az alsóbb fékentartását tekinti. Ha jogos is, hogy a felsőbb osztály a maga szellemi, erkölcsi és anyagi birtokállományát az alsóbb rétegek

⁸⁷⁾ K. Balás: Das neue Bevölkerungsproblem. 1932.

pusztításától az önvédelem ösztönösségével oltalmazza, de az is kötelessége, hogy a művelődés megszerzésének és gazdasági érvényesülésnek lehetőségével, a közjogokban való részesedés kiterjesztésével az alsóbb osztályok felfelé való törekvéseinek útját egyengesse. *Minden polgárt, tehát a kétkezi munkást is polgártárrá kell tenni.* A »polgártárs« összefűz, az »elvtárs« széthúz. A békésen haladók útjába nem gördülhet akadály, de a gonoszszándékú útonállók ellen az ártalmatlannátétel kérlelhetetlen fegyvere szegeződjék. A haladás és a felforgatás közötti óriási különbségre a legközelebbi múlt eseményei kézzelfogható tanulságot szolgáltatnak. A másik forrás, melyből a város középosztályához friss elemeket méríthet, a vidék. Életbevágó nemzeti érdek, hogy a vidék fizikai és erkölcsi ereje csorbítatlan maradjon. Az ép szervezetűekre – különösen ha a mostani gazdasági hullámvölgyre hullámhegy következik – égető szükség lesz. Ez a kétkezi munkások egészséges megoszlása érdekéből is kívánatos, hogy a városok a vidék munkásfölöslegjét foglalkoztassák. Az innen való utánpótlás már csak azért is egészségesebb, mert a város legalsóbb rétegeinél minőségileg különb elemek bevándorlását teszi lehetővé. Ezt azonban csak a néphullámzást szabályozó, nagyarányú nemzeti politika valósíthatja meg. Olyan kormányzati intézkedés, mely – mint az olasz példa is mutatja – esetleg kényszerrel is megvédi a vidék, a nemzeti gyűjtőmedence integritását. Nem tüneti kezeléssel, hanem csak gyökeres orvoslással kerülhető el, hogy a városokat, mint a nemzet tartókölöpeit, a túlságosan

megszaporodott csőcselék belső szűkéntrágja.

A tömörülés veszedelme a magyar városokat még nem fenyegeti. Budapestet azonban leleplezi a statisztika. Ugyanis amíg lakossága az 1874-től számított félszázadon át 665.000-rel növekedett, ebből csak 141.000 esik a természetes szaporodásra, a többi a bevándorlásra.⁸⁸⁾ Törvényhatósági városaink átlagos emelkedése ötven év alatt 78 százalék. Miskolc 165 százalékkal vezet. Városaink legtöbbször a nagyvárosiasságot illetően még csak az alaprakásnál tart és közvetlen környékét iparkodik hatósági területébe beolvasztani. Ebben a tekintetben kívánatos bizonyos önmérséklet. Főleg az »érdektel közületek érzékenységét túlzott birnivágyással felborzolni. Az ókorban a város kerülete alapján stadiummal⁸⁹⁾ mérték a város nagyságát, ma hatósugara szabja meg érdekszféráját. Ami ezen belül esik, annak előbb-utóbb valamely alakban való bekapcsolódását semmiféle, bárminő tiszteltreméltó érzelmi mozzanat nem képes megakadályozni.

A város jövője

A magyar városok az elmúlt félszázad alatt példátlan erőfeszítéssel pótolták a patriarchális idők mulasztásait s dolgoztak a jövőnek. Építkeztek, szabályoztak, közműveket létesítettek, művelődési, humanitárius,

⁸⁸⁾ L. Bodor A.: A városban lakás hátrányainak leküzdése és a kitelepítése 1932. c. monográfiáját.

⁸⁹⁾ Ókori útmérték; a görög 184.97 m., a babiloni, a perzsa, a zsidó 147.78 méter.

közegészségi, gazdasági és közbiztonsági szintjüket emelték. S emellett nemcsak majd minden új törvény újabb állami feladatok végzését ruházta rájuk, hanem az állami intézmények fenntartása is fokozott hozzájárulással terhelte költségvetésüket. A polgárság áldozatoktól vissza nem riadva követte ezt a lélekzetállító iramot.

Ha valamennyi nem is, de legtöbbje megérett arra, hogy sorsukat a várostudomány szakszerűsége, a városrendezés művészete és az országos városi politika gonozza és irányítsa. Az ilyen elgondolás megvalósításához azonban erre a célra kiképzett jogászi, építész, mérnöki és orvosi kar szükséges. Az egyetemek csak alapismereteket adhatnak, a speciálisakat csak különleges tanfolyamokon lehet megszerezni. Örövendetes, hogy a közelmúltban a budapesti műegyetemen városépítészeti tanszéket állítottak fel. Sajátos kiképzés nélkül egyetlen városi tisztviselőre sem lenne szabad ügyintézés, de még ügykezelést sem bízni.⁹⁰⁾ A várostudomány elméletében jártas, gyakorlati érzékkel rendelkező, bel- és külföldi városok tanulmányozásától tágult látókörű tisztviselői kar egyéb szakférfiak és finom ízlésű emberek bevonásával hivatott lerakni a modern város alapjait. *Az elmélet és a gyakorlat embereinek tudását egybehangolva a tehetségek autonómiáját kell megvalósítani, mert csak ebből származik üdv a köz-*

⁹⁰⁾ »Könyvből jó hadvezér még nem tanulta meg mesterségét, bár ott van a »szolgálati szabályzatok« légiója s ez mégis roppant kevés, sőt ami lényeges, úgy látszik, következetesen azon túl kezdődik.« *Dékány István: Bevezetés a társadalom lélektanába* 1923.

jogi autonómiára. Csak az összefogás termékenyíthet. A termékenyítés következménye az élet: a város viruló élete! A virulást *csak a külön városi törvény biztosíthatja.* A városnak sajátos gazdasága, kultúrája, erkölcse, joga s ezek eredőjeként külön szelleme van. Ezért nem vonható a vármegyével közös törvény rendelkezése alá. A vármegye reformok felfrissítése ellenére is megállapodott intézmény: a nemzet csontrendszere. A város a bennerejlő eleven erőnél fogva soha sem befejezett: a nemzet izomrendszere. A vármegye túlnyomóan állapot, a város inkább folyamat. Az előbbi a nemzet statikája, az utóbbi a dinamikája. A nemzetnek a múltban becses szolgálatokat tett vármegye az állandóság, az egyensúlyozottság. Jogi ruhája testhezálló lehet. Az újabb keletű érdemeket szerzett város forrong a fejlődés békés harcainak feszítő erejétől. Mozgékonyágánál fogva jogi szerkezetének rugékonynak kell lenni. Ősi voltak ellenére az angol county viszonya Londonnal s a francia prefekturáé Parissal kapcsolatosan szintén meghaladott állapot, melyet a küszöbön álló reformok a fővárosok javára megfognak változtatni.

Két lényeges dologról azonban sem a törvény, sem a magyar várostudomány nem feledkezhetik meg. Az egyik az, hogy hazánkban nem olyan egyöntetűek a városok, mint Nyugat-Európában. Történelmi, földrajzi, nemzetiségi okoknál fogva feltűnő eltérések vannak az alföldi, a felvidéki s a dunántúli városok jellege közt. Mivel minden típusnak külön jogi rendezése lehetetlen, az önkormányzat útján kell sajátos fejlődésüket biztosítani. Ekként a törvény

és a tudomány alapelveinek megóvása mellett a városok éppen úgy egyedenként kezelhetők, mint ahogy ugyanannak a családnak is több gyermekét egyénenként kell nevelni. A másik ügyszöntő körülmény városaink tehérbíró képessége. Közismert, hogy a magyar városokat ma drágán igazgatják. Azért alkalmaznak a városok fölös számú tisztviselőket, mert szervezetük s ügyintézésük bonyolult. Óhajtandó, hogy az egész vonalon szükséges egyszerűsítéseket, különösen a kisebb városokkal szemben mielőbb életbe léptessék.

*

Tisztelet, becsület egyéb közületeknek, azonban a jövő városoké. Nem vitás, hogy a népnevelésnek, a népegészségügynek, az agrárkérdéseknek az élet követelményeivel számoló megoldása mennyire fontos a közre. Mégis a kultúra, a politika s a tőke központosítása s a társadalom differenciálódása miatt minden országban a városoké a vezérszerep⁹¹⁾ s a közérdekek kielégítésének sorrendjében a városokat illeti az elsőség.

A város az emberi alkotóerőnek bámulatraméltó terméke.⁹²⁾ Kezdetleges igények keletkeztették s ma a legmegoszlóbb kivá-

⁹¹⁾ Az Augsburger Allgemeine Zeitung 1839 szeptember 8. száma így ír Pestről: »Pesth ist das Herz und die Sonne von Ungarn, von ihm aus geht Leben und Cultur in das ganze Land.« Pedig mi volt a száz év előtti Pest a mai Budapesthez képest!

⁹²⁾ *M. T. Varró* római polihisztor a *Rerum rusticarum libri III.* c. művében mondja, hogy az isteni természet adott szántóföldeket, az ember keze városokat épített.

nalmak kielégítésére is alkalmas. A városok fejlődésük folyamán mind szervezesebben kapcsolódtak az emberiség történelmébe, sőt bizonyos mértékig azt alakították is. Aki a világ közművelődésének történetét megírja, legnagyobb részt a városokat kénytelen tárgyalni; fordítva: már magában véve a városok története is be tud számolni a világ közművelődéséről. Modern formát a 19. században öltöttek; fejlődésük azóta oly sok irányú és olyan iramú, hogy szinte kicsúszik az emberi akarat alól. A beléjük került néposztályoknak *olvasztó tégelvei*, a kapitalizmusnak az egész világra rajokat bocsátó *kaptárai*, az emberi szellem sugárgyűjtő *prizmái* s a társadalmi és politikai problémák *kohói* lettek. Ebből két dolog következik. Az egyik, hogy az embernek mind fokozottabb igényeit csak a város képes kielégíteni. A másik, hogy az egész nemzetet érdeklő nagy kérdéseket ellenökre nem, hanem csak velők lehet megoldani. Sőt nemzetköziekben is érdekeltek lehetnek. Íme a pénzbetegség okozta világválság őket is szenvedtetni. Létük sürgeti a válság megoldását, különben elpusztulnak; pusztulásuk pedig egyértelmű lenne a barbárságba sülyedéssel. *Mi a város jövője? A decentralizáció.* Megvalósításának egyik eszköze a belső vándorlást szabályozó állami akarat s a másik a nagy központokban felgyülemlett közintézményeknek a kisebbekbe való átültetése. A decentralizáció nem jelenti az állam széthullását, hanem azt, hogy ott is, ahol eddig csak egyetlen pillérre, a fővárosra támaszkodott, a jövőben a városok százaira, mint pilótákra lesz alapozva.

Az ókorban nem volt állam, csak biroda-

lom. Az állami erő a fővárosba összpontosult. Sőt a görögségnél az egyes városok alkottak államot. Ez az alakzat az olasz városoknál megismétlődött. Más városok viszont saját jogaikból és statútumaikból merítették önállóságukat. A városokat nemzeti eszme híján a gazdasági érdek kapcsolta össze, vagy állította szembe. Mikor az államok kialakultak, az állami célok szolgálataiba fogott városoknak bár társadalmi jelentősége megmaradt, de a politikai lehanyaglott. Azonban az állami mindenhatóságnak, mely még a gondolkodást is el akarta a népek helyett végezni, meg kellett bukni, illetőleg tevékenységét más tényezőknek is át kellett engedni. Az önállósuló közületek elseje a kultúrában és gazdaságban időközben megerősödött városok lettek s jogot szereztek arra, hogy döntő szerepükkel a reális politika számoljon. Haladásuknak erről az útvjáról a városokat visszarántani nem lehet. Olyan lenne ez, mintha a szülők akár elfogult szeretetből, akár zsarnokságból szájukba rágott étellel táplálnák s gyermekcipőben járatnák nagykorú gyermekeiket. A függetlenség vágya előbb-utóbb utat törne magának. Útmutatásra azonban szükség van. Ezt a köz érdekében az állam jogsított adni s a városok kötelesek elfogadni, nehogy ferde irányba kanyarodjanak. A nagy városok ma már túlfejlődtek s a mammutvárosok kozmopolitákká váltak. Egyetlen segítség van: a nagy városok oszlatása. A mag maradjon sértetlenül, de a burkot fel kell hasítani, hogy életadó nedv kerüljön a nemzet vérkeringésébe. Amilyen szükségszerű volt s a mieinkre nézve ma is az, hogy a városokat minden elképzelhető módon támo-

gassák, ugyanúgy felesleges hajtásaikat le kell nyesni, nehogy mértéktelenül lombosodva s maguk körül árnyékot vetve, környékük virulását elnyomják.

Egy nagy biztatással gazdagok a városok. Termékeny méhük gyermekei: a közművelődés, a civilizáció s a tőke nemzetközi értékek. Ezek által érzelmi- és érdekközöségbe kapcsolják a népeket; a szolidaritás meg a kölcsönös megértést és a nemzetek vágyát: a békét szolgálja!

TARTALOMJEGYZÉK

A város fogalma	4
A város története	7
A magyar városok története	35
A város szervezete	52
A magyar városok közjogi állása és szervezete	60
A város népessége és területe	71
Városi építkezések és városszabályozás.....	77
A város gazdasági szerepe.....	99
A város forgalma	111
A városi közüzemek és közművek.....	122
A város lelkisége	126
A város egészsége, betegsége	148
A várost érintő belső vándorlás.....	156
A város jövője.....	163